Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav informačních studií a knihovnictví

Studijní program: Informační studia a knihovnictví

Studijní obor: Informační studia a knihovnictví

Mgr. Marie Davidová

Role vysokoškolských knihoven ve vzdělávacím procesu

Rigorózní práce

Konzultant rigorózní práce PhDr. Anna Stöcklová

Praha 2007

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje.

V Praze 28. února 2007

.....

podpis rigorózanta

DAVIDOVÁ, Marie. *Role vysokoškolských knihoven ve vzdělávacím procesu [The Role of University Libraries in Educational Processes].* Praha, 2007, 138 s. Rigorózní práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Konzultant rigorózní práce Anna Stöcklová.

Abstrakt

Práce se zabývá vývojovými trendy uplatňovanými ve službách knihoven vysokých škol v ČR. Na základě vývojových trendů a provedené analýzy současného stavu je stanovena úloha knihovnických a informačních pracovišť ve vzdělávacím procesu. Moderní služby vysokoškolské knihovny reagují na společenské proměny, směřují ke znalostní společnosti a podporují transformaci vysokoškolského vzdělávání. Rovněž technologické možnosti zpřístupňování informačních zdrojů a automatizace činností zásadně ovlivňují knihovnické a informační procesy. Reflexe vývojových trendů vede nejen ke zkvalitnění činností a služeb, ale také ke zvýšení prestiže a společenského postavení vysokoškolských knihoven.

Klíčová slova: vysokoškolské knihovny, knihovnické služby, vysoké školy, vysokoškolské vzdělávání, informační společnost, znalostní společnost

Obsah

Předmluva

1. Úvod 8

2. Změny ve společnosti 10

2.1. Možnosti budoucího vývoje společnosti 11
2.2. Vývoj k informační společnosti 13
2.3. Informační a znalostní společnost 14
2.4. Vývoj médií pro uchovávání a přenos informací 17
2.5. Charakteristika elektronických dokumentů 18
2.6. Poslání knihoven 22
2.7. Společenský význam knihoven 23

3. Základní tendence vzdělávání 26

3.1. Transformace vzdělávání a výchovy 28
3.2. Základní pilíře vzdělávání 30
3.3. Vzdělávání ve školách 32
3.4. Tendence ve vývoji vysokoškolského vzdělávání 35
3.5. Celoživotní vzdělávání 38
3.6. Distanční vzdělávání a e-learning 41
3.7. Informační gramotnost 43

4. Vývojové trendy vysokoškolských knihoven 45

4.1. Změny v knihovnických procesech a službách 45
4.2. Tendence vývoje vysokoškolských knihoven v zahraničí 47
4.3. Transformace našich vysokoškolských knihoven 50
4.4. Výstavba a architektura knihoven 51
4.5. Knihovnické informační systémy 55
4.6. Profese knihovníka a informačního pracovníka 57
4.6.1. Tradiční a nová role knihovníka 57
4.6.2. Školské vzdělávání knihovníků 59
4.6.3. Kontinuální vzdělávání knihovníků 61
4.7. Sdružování profesionálních knihovníků 64
4.7.1. Spolupráce knihovníků a knihovnické spolky 64
4.7.2. Odborné konference a semináře 68
4.8. Koncepce vysokoškolských knihoven 71

5. Současný stav vysokoškolských knihoven v ČR 76

5.1. Postavení vysokoškolských knihoven 76

5.2. Role vysokoškolských knihoven ve vzdělávacím procesu 79

5.3. Funkce a služby vysokoškolských knihoven 80

5.4. Uživatelé vysokoškolských knihoven 83

5.5. Knihovní a informační fondy 85
5.5.1. Zpřístupňování knihovních fondů 87
5.5.2. Nové technologie pro identifikaci a půjčování knihovních fondů 89

5.6. Programy podporující rozvoj knihoven 93

5.7. Elektronické informační zdroje 96
5.7.1. Využívání odborných a vědeckých databází 97
5.7.3. Zpřístupňování digitalizovaných a digitálních dokumentů 101

5.8. Vzdělávání uživatelů knihoven 103

5.9. Zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací 106
5.9.1. Vývoj a trendy ve zpřístupňování VŠKP 106
5.9.2. Současný stav ve zpřístupňování VŠKP 107

5.10. Statistické zjišťování a roční výkazy vysokoškolských knihoven 112
5.10.1. Průběh a organizace statistického zjišťování 112
5.10.2. Výsledky statistického zjišťování za rok 2006 113
5.10.3. Statistický výkaz V 21- 01 120

5.11. Perspektivy vývoje vysokoškolských knihoven 121

6. Závěr 125

Seznam použité literatury 128

Soupis citované literatury 128

Seznam zkratek 137

Předmluva

Společenské změny, ke kterým došlo v posledních desetiletích, výrazně ovlivnily i vysokoškolské vzdělávání a vyžádaly si vytvoření odpovídajícího informačního zázemí. Tématem rigorózní práce je analýza současného stavu knihovnických služeb a také předpokládaný vývoj vysokoškolských knihoven v ČR, v závislosti na společenských a technologických proměnách i nových tendencích ve vysokoškolském vzdělávání. Téma práce bylo zvoleno s ohledem na praktické zkušenosti autorky, získané dlouholetou praxí ve vysokoškolské knihovně.

Cílem práce je zdůraznit význam a postavení vysokoškolských knihoven ve vzdělávacím procesu vysoké školy. Rigorózní práce se zabývá nejen současným stavem vysokoškolských knihoven, ale také vývojem v jednotlivých oblastech jejich činnosti. Studie je pojata v širších souvislostech od nástinu proměn společnosti a směrování jejího vývoje, přes změny vzdělávacích systémů různých typů, zejména vysokoškolského vzdělávání, až ke stěžejnímu tématu týkajícímu se vývojových trendů vysokoškolských knihoven a jejich aplikací v knihovnických službách. Práce se rovněž zabývá zpřístupňováním klasických i elektronických informačních zdrojů, automatizací knihovnických procesů a služeb, vzděláváním uživatelů i pozicí knihovny a knihovníků v rámci vysoké školy. Současný stav a další možné oblasti rozvoje vypovídají o nezastupitelné roli vysokoškolských knihoven ve vzdělávacích procesech vysokých škol v současné době i v blízké budoucnosti. Tato charakteristika je podpořena také provedeným výzkumem stavu vysokoškolských knihoven, popsaném v kapitole "Výsledky statistického zjišťování za rok 2006".

Práce v rozsahu 138 stran je strukturována do čtyř hlavních kapitol (kromě úvodu a závěru). Dále práce obsahuje seznam použité literatury, která je citována podle ČSN ISO 690 a ČSN ISO 690-2. Seznam se dělí jednak na soupis citované literatury, dále na bibliografický soupis veškeré použité literatury.

Rigorózní práce je zpracována na základě studia citovaných dokumentů nebo jejich částí, jakož i na základě praktických zkušeností získaných v oboru, na odborných konferencích, seminářích, přednáškách a poradách. Některé dokumenty byly vyhledány v databázi knihovnické literatury a vypůjčeny

v knihovnách. Použity byly také materiály z vlastní knihovny a podklady dostupné v počítačových sítích. Při zpracování byly využity rovněž zkušenosti získané řešením projektů z Fondu rozvoje vysokých škol a z rozvojových programů, zejména v oblasti zavedení samoobslužných výpůjčních služeb a RFID technologie.

Závěrem bych ráda vyjádřila vděk panu prof. PhDr. Jiřímu Cejpkovi, Csc., jehož odchod byl pro celou odbornou knihovnickou veřejnost velkou ztrátou, za poskytnuté podněty při zpracování diplomové práce a následovně při přípravě tématu rigorózní práce.

Vřelé poděkování patří také paní PhDr. Anně Stöcklové, která mi s nevšední ochotou poskytovala potřebné rady a konzultace. Paní PhDr. Anně Stöcklové děkuji také za její podporu, bez níž by tato práce nevznikla.

1. Úvod

Kniha, knihovna a knihovnictví jsou pojmy, které mají v dějinách lidské společnosti svoji tradici. Jejich význam zůstává zachován i navzdory veškerým společenským proměnám. Informační společnost začíná využívat nové technologie pro zpřístupňování a uchovávání elektronických dokumentů, zároveň však stále využívá klasické dokumenty v tištěné podobě. Obavy o další existenci knihoven v důsledku snadné dosažitelnosti digitálních informací nejsou sice ještě úplně překonány, lze však očekávat, že knihovny budou mít i nadále opodstatněné místo ve společnosti. Musejí si však zachovat své veřejnoprávní postavení a neustále se přizpůsobovat novým podmínkám při zpřístupňování zaznamenaných poznatků.

Podmínky současného společenského a technologického vývoje podstatně ovlivnily činnost všech typů knihoven. Procesy, které se odehrávají v knihovnách, jsou charakterizovány zejména využíváním elektronických informačních zdrojů a dokumentů. Knihovny proto musejí být vybaveny nejnovějšími prostředky informačních technologií. Pracovní náplň knihovníků se rozšiřuje o konzultační a referenční služby. Knihovníci také vzdělávají své uživatele, aby uměli efektivně využívat informační zdroje. Vzrůstají tak nároky na kvalifikovanou knihovnickou činnost. Tyto principy se uplatňují ve zvýšené míře ve vysokoškolských knihovnách, které v návaznosti na sítě veřejných knihoven plní funkce podporující vzdělávání a vědecký výzkum.

Vysoké školy byly vždy nositeli pokroku, proto vysokoškolské knihovny představují v informační a znalostní společnosti významné instituce, které zpřístupňují poznatky a znalosti zaznamenané v minulém i v současném období. Přestože charakteristickým rysem dnešního vývoje je stále rostoucí produkce digitálních dokumentů, budují knihovny nadále také klasické fondy v tištěné podobě. Knihovna na vysoké škole je místem, které s odpovídajícím technickým vybavením a odborným personálem integruje výběr dokumentů ze všech dostupných zdrojů.

Trendy vývoje vysokoškolských knihoven mají být v souladu nejen s rozvojem společnosti a nových vzdělávacích procesů, ale také se stupněm rozvoje vědy, techniky a informačních technologií. Řada vysokoškolských knihoven včas akceptovala změny, ke kterým došlo v posledním

desetiletí a začala vytvářet potřebnou infrastrukturu pro samostudium a celoživotní vzdělávání. Tendencí dalšího vývoje je dosažení maximální kompatibility a unifikace knihovnických činností a systémů v národním i mezinárodním měřítku, aby mohly být sdíleny informační zdroje uchovávané v knihovnách vysokých škol kdekoliv na světě. K tomuto účelu jsou optimalizovány i systémy meziknihovních služeb, vytvářejí se konsorcia pro získávání a společné využívání elektronických zdrojů, budují se souborné katalogy, informační brány a digitalizují se vybrané tištěné dokumenty.

Téma rigorózní práce je zvoleno s ohledem na významnou roli vysokoškolských knihoven ve vzdělávacím, ale i pedagogickém, vědeckém a výzkumném procesu vysoké školy. Práce je pojata v širších souvislostech společenských proměn, které si vyžádaly nutnou transformaci vzdělávacích procesů. Uplatňování nových tendencí ve vysokoškolském vzdělávání podstatně ovlivnilo činnost a služby vysokoškolských knihoven .

Účelem a hlavním cílem práce je analyzovat současný stav vysokoškolských knihoven a postihnout jejich vývojové trendy. Práce se zabývá změnami v knihovnických procesech a službách, využíváním nových informačních zdrojů a technologií, postavením knihovny a jejich pracovníků v rámci vysoké školy. Na základě těchto faktorů je možno vytvářet koncepce rozvoje vysokoškolských knihoven ve znalostní společnosti a hledat podmínky pro jejich realizaci.

2. Změny ve společnosti

Současně s nástupem 21. století dochází v lidské společnosti k zásadním technologickým a společenským proměnám. Podmínky umožňující tyto změny se začaly vytvářet již v posledních desetiletích minulého století. Důsledkem těchto transformací je nástup informačních technologií a šíření digitálních informací prostřednictvím počítačových sítí. Nové technologie zasahují do všech oblastí lidské společnosti a mění život člověka zcela radikálním způsobem. V informačně propojeném světě se všechny události společenského, ekonomického, politického, vědeckého a technologického rázu stávají celosvětovými, globálními.

V informační společnosti jsou nejdůležitějšími atributy informace, jejich zaznamenávání a přenos prostřednictvím informačních technologií. Současná společnost podporuje vzdělávání podle nových zásad. Důraz se klade i na dovednost pracovat s informačními technologiemi, využívanými ve všech společenských a pracovních procesech. Nezbytným předpokladem pro úspěšný život a uplatnění člověka ve společnosti je zvládnutí informačních technologií. Schopnost vyhledat, zpracovat a zaznamenat potřebné informace, získávat a osvojovat si poznatky a znalosti, je v současném světě nepostradatelná.

Zaznamenané poznatky na hmotných médiích vždy plnily ve společnosti informační a vzdělávací funkce. Zásadními mezníky ve vývoji technologií, umožňujících zaznamenat a přenášet informace, byl nejprve vznik písma, pak vynález knihtisku a v poslední době zavádění počítačového zpracování a šíření digitálních dat. Výroba rukopisných a později tištěných knih představovala v tehdejší době revoluční událost stejně významnou, jakou je dnes síťové sdílení informací. Tištěná kniha zaručovala přístup k informacím mnohonásobně vyššímu počtu čtenářů než kniha rukopisná. Aby knihy měly informační hodnotu, museli se lidé naučit číst, museli knihy vlastnit, nebo si je půjčovat.

Současné technologické možnosti digitalizovaných dat poskytují přístup k obrovskému množství informací také mnoha uživatelům, avšak pouze těm, kteří se s nimi naučili nejen pracovat, ale mají k nim i přístup. Počítačová gramotnost by se měla postupně stát vybavením každého jedince v informační

společnosti. Moderní informační technologie jsou spojeny s novými médii pro uchovávání a přenos dat. Na elektronická média lze zaznamenat elektronicky kódované informace, které jsou však čitelné pouze s pomocí příslušného technického vybavení.

Vznik poznatků zaznamenaných na hmotných médiích dal podnět k budování knihoven. Knihovny měly ve společnosti vždy významné postavení, protože umožňovaly veřejnosti přístup k informacím a tím podporovaly mimo jiné také učení a vzdělávání. Role knihoven je dnes rozšířena o nové možnosti síťového zpřístupňování elektronických dokumentů.

2.1. Možnosti budoucího vývoje společnosti

Lidská společnost vstupuje do nového století, do období zásadních a obtížně předvídatelných změn, zasahujících téměř do všech oblastí života. Mění se podmínky společenské, ekonomické, politické i technické. Skončilo období budování těžkého průmyslu, které nerespektovalo přírodní zákony a podporovalo mocenský přístup člověka ke světu. Postupně zanikly evropské totalitní režimy a Evropa se politicky, hospodářsky i společensky sjednocuje. Začínají se uplatňovat technologické možnosti šíření informací, svět se začíná přibližovat, propojovat. World Wide Web - celosvětová počítačová síť - nás denně zaplavuje nepředstavitelným množstvím informací. Jak zvládne lidstvo související problémy, jak se jim přizpůsobí, jak je přijme? Dokáže si v tom obrovském kvantu informací najít právě ty, které potřebuje? Bude umět společně žít a tolerovat své názory a tradice ve velké „globální vesnici“? To jsou otázky, na které zatím těžko můžeme odpovědět. Nezbývá než věřit, že lidstvo bude natolik moudré a odpovědné, že bude respektovat přírodní zákony, aby se život člověka na Zemi vyvíjel v souladu se strategií trvale udržitelného života ve prospěch budoucích pokolení.

Již koncem 20. století byly formulovány nové přístupy k řešení problémů lidské společnosti a byly vytvořeny předpokládané vize jejího stavu v 21. století. Tyto vize představují čtyři možné a vzájemně se doplňující modely budoucí společnosti. Prognózy budoucího vývoje, označující společnost jako globální, postmoderní, postindustriální a učící se, jsou prozatím nejisté, udávají však směr při prosazování změn ve společnosti.

Globální společnost je charakterizována především rozvojem komunikace, při níž se různými směry, rychlostmi a cestami dostávají do pohybu nejen suroviny a produkty lidské činnosti, ale také lidé, jejich jazyk a myšlení. Globalizace společnosti přináší celou řadu pozitivních důsledků. Usnadňuje komunikaci mezi lidmi, rostou poznatky o naší Zemi a zvyšuje se odpovědnost za její stav. S pomocí širšího vědomí lidské společnosti lze snáze překonávat základní konflikty, tolerovat jiné národnostní skupiny a rasy. Je posilována také občanská sounáležitost a spoluodpovědnost jedinců za dění ve společnosti. Lokální problémy se postupně stávají globálními, zkvalitňuje se přístup k informacím a zvyšují se požadavky na vzdělávání, včetně vzdělávání celoživotního.

Kromě pozitivních důsledků přináší však globalizace i některé negativní jevy. Umožňuje snadnější šíření terorismu, zločinu a v neposlední řadě i nakažlivých chorob. Objevuje se hrozba střetů a globálních válek, z nadnárodních monopolů mohou vznikat nové nedemokratické totality, světovládní tendence a snahy vedoucí k univerzalizmu.

Postmoderní společnost odmítá ideologie a velké vzory, které přijímala předchozí industriální společnost. V myšlení se objevuje posun od velkých vzorů ke zkušenostem, pochybování a prožívání. Prosazuje se názor, že život člověka by měl být v souladu především s přírodními zákony.

Postindustriální - informační společnost je charakterizována růstem potenciálních informací, tj. zaznamenaných zkušeností, znalostí a prožitků, jejich snadnou dostupností a vyhledáním. Pojem informační společnost byl poprvé použit v Americe v roce 1995. Od té doby se objevuje v dokumentech světových organizací (např. OSN, UNESCO, IFLA, FID). Důležitější než přístup k informacím je však vlastní vzdělávání a myšlení, které jsou základem rozvoje společnosti (1,s.14).

Učící se společnost - znalostní společnost (v anglické terminologii „knowledge society“) zdůrazňuje jako prioritu znalosti, vědomosti a vzdělávání jedinců a celé lidské společnosti. Informace je nutno umět nejen vyhledat, ale také třídit, rozumět jim a zařazovat je do souvislostí. Úlohou vzdělávání je poskytovat lidem kulturní i morální základy a obecné znalosti, které povedou k podpoře jejich samostatného myšlení a potřebě dalšího vzdělávání. Oblast

vědy, vědeckých výzkumů a jejich aplikací je nutno neustále rozvíjet. Současně však nelze opomíjet soulad etických a ekologických principů.

2.2. Vývoj k informační společnosti

Informace, přetvářející se v poznatky a obohacující lidské vědění, hrají klíčovou roli v životě lidské společnosti již od samého jejího počátku. Člověk na základě dostupných informací, svých schopností a vůle rozhoduje o tom, které informace přijme, promění ve znalost a využije ve svém životě. Vývoj společnosti lze proto chápat také jako vývoj možností zpřístupňovat a šířit informace. Vznik písma, vynález knihtisku a využívání elektronických dokumentů jsou vývojová období, ve kterých došlo k významným změnám při zaznamenávání a šíření informací.

Hlavním prostředkem předávání informací mezi lidmi bylo a je mluvené slovo. Před více než pěti tisíci lety vzniklo písmo. **Soustava písmových znaků** vytvořených pro záznam řeči se stala prvním zlomem v oblasti zapamatování a přenosu informace. Písmo bylo zaznamenáváno na vhodné nosné médium (kámen, hliněné tabulky, papyrus, později papír) a umožnilo uchování a přenos informací i kumulaci poznatků, které hrály důležitou úlohu v rozvoji civilizace. Používání papyru a papíru umožnilo vázat listy do knihy a tím podstatně zvýšit množství uchovávaných a přenášených informací.

Kulturní a vědecký rozvoj však naléhavě potřeboval vhodnější, rychlejší, flexibilnější a levnější prostředek na zaznamenání a šíření informací. Tento prostředek byl objeven v polovině 15. století a umožnil vytvářet prakticky libovolné množství kopií stejné informace. Po Gutenbergově **vynálezu knihtisku** začaly vznikat tiskárny, v nichž zpočátku vycházely knihy ručně zdobené a ilustrované, obvykle vázané v kůži, tedy knihy vzácné a drahé. Skutečný rozvoj knihtisku nastal až tehdy, když vydavatelé pochopili, že kniha nemusí být jen přepychový předmět pro bohaté, ale také předmět užitkový, dostupný co nejširšímu počtu lidí. Produkce knihy jako základního paměťového a snadno přenositelného média umožnila sdílení informací potenciálně každému členu lidské společnosti. Svou roli sehrála i při zavedení povinné školní docházky a při výuce čtení, psaní a počítání. Po dobu delší než pět století byl tištěný text prakticky jediným prostředkem pro zaznamenávání

a uchování informací, pro mezilidskou komunikaci a šíření nových poznatků. Paměť, kterou zde představuje kniha, slouží nejen ke konzervaci informace, ale dá se využít také pro přenos informace, např. fyzickým přenášením nebo posíláním prostřednictvím poštovních služeb.

V průběhu dalšího vývoje společnosti sloužily k přenosu informací i jiné **technické vynálezy**, např. telegraf, telefon, film, gramofonová deska, radiové a televizní přijímače. V období druhé světové války se začaly pro vojenské účely používat strojově zpracované numerické informace. Od 60.let dvacátého století se strojově zpracovávají také informace nenumerické. Uvedené prostředky vytvořily technologickou základnu pro nové možnosti záznamu a přenosu digitálních informací.

Elektronické dokumenty mohly vzniknout až tehdy, když k tomu byly vytvořeny podmínky v rozvoji elektroniky, optiky, výpočetní techniky a bylo možno uplatnit digitální kódování všech druhů záznamů. Digitalizace znamená číslicové kódování informací v textové, obrazové i zvukové podobě. Umožňuje zaznamenané informace sdílet prostřednictvím informačních technologií, okamžitě a nezávisle na vzdálenostech.

Rozvojem nových technologií dochází k významným změnám v životě celé společnosti. Nové způsoby komunikace a poznávání s využitím informační infrastruktury mění kvalitu života společnosti, mění metody a formy poznávání, pracovní procesy i využívání volného času. Lidé začínají komunikovat také prostřednictvím technických zařízení. Vznikají nové elektronické a multimediální dokumenty. V informační společnosti by měl být počítač, připojený na síť, dostupný stejně tak, jako je dnes dostupný rozhlasový přijímač, televizor, videopřehrávač nebo mobilní telefon.

2.3. Informační a znalostní společnost

Žijeme v období, ve kterém se uskutečňuje přeměna současné společnosti ve společnost informační, učící se, znalostní. Určující roli ve společnosti má schopnost přístupu k obrovskému množství existujících a stále vznikajících informací prostřednictvím informačních technologií. Tyto technologie představují souhrn poznatků, metod a technických prostředků pro šíření a zpřístupňování digitalizovaných informací. Nové technologie pronikají

do všech oblastí lidské činnosti a podílejí se na rozvoji globální informační společnosti. Informační zdroje uložené v pamětech počítačů jsou přímo a snadno dostupné uživatelům, pracujícím na kterémkoli místě na světě, majícím k dispozici počítač připojený na internet.

Vybudovaná informační infrastruktura umožňuje zpřístupňování informací co nejširšímu počtu zájemců. Informace uložené v počítačových souborech a dosažitelné prostřednictvím počítačových sítí jsou však stejně jako nepřečtená kniha pouze určitými údaji či potencionálními zdroji velkého množství informací. Pouze vyhledaná a potřebným způsobem využitá informace má určitou hodnotu a význam pro toho, kdo ji objeví, ať v knize, nebo v síťově propojených technických prostředcích. Informace se dnes šíří a sdílejí informačními cestami, podporovanými novými technologiemi a nazývanými „informačními dálnicemi" nebo „superdálnicemi".

Označení společnosti jako **informační**, charakterizuje společnost pouze z určitého pohledu, a to z pohledu přibývajících možností zpřístupňování a využívání informací prostřednictvím nových technologií. Je zapotřebí však nejen umět relevantní informace vyhledávat, ale také umět je dále zpracovávat a na jejich základě si pak osvojovat potřebné znalosti. Informace, ani jejich kvantita, nemají samy o sobě hodnotu, důležitá je však schopnost jedince informace využívat a aplikovat do potřebných oblastí. Teprve tyto dovednosti a osvojené znalosti budou určovat hodnotu nové **znalostní společnosti.**

Informační technologie nacházejí uplatnění ve vědě, technice, ve výrobě, v ekonomice, obchodě, ve zdravotnictví, v politice, ve vzdělávání a ve všech oborech, ve kterých dochází ke komunikaci mezi lidmi. Metody a technologie umožňující práci s informacemi potřebnými ve všech sférách lidské společnosti, se stávají významnou ekonomickou kategorií a bývají označovány jako „informační průmysl" (2,s.25). Proces pronikání informačních technologií do společnosti nazýváme **„informatizací společnosti"**. Ta je charakterizována řadou specifických rysů, které mohou přinášet do dalšího vývoje společnosti jak kladné, tak současně i záporné účinky.

Informační explozi doprovází obava ze ztráty kvality informací na úkor jejich kvantity a také obava z poměru mezi množstvím informací a schopností jejich příjmu a zpracování. Je zapotřebí umět kriticky vybírat potřebné a hodnotné informace a využívat je v daných oblastech. Možnost přístupu

k velkému množství informačních zdrojů může vést často až k zanedbávání a potlačování vlastního procesu myšlení.

Informatizace ovlivňuje rozdíly i vztahy mezi lidmi. Propojení světa a síťová komunikace umožňuje lidem komunikovat i na dálku, a to ve všech možných sférách lidské činnosti: při práci, učení, zábavě i nákupu. Tím se výrazně mění osobní kontakty mezi lidmi a může tak docházet ke společenské izolaci jedinců. V nejbližší budoucnosti se zřejmě nezmění rozdíly mezi bohatými a chudými obyvateli této planety. Chudí budou nadále znevýhodňováni i v přístupu k informacím prostřednictvím nových technologií.

Informatizace mění také výrobní procesy, které jsou řízeny počítačem. Zanikají tak klasická dělnická a řemeslná povolání. Dělníci a řemeslníci jsou nahrazováni specialisty ovládajícími nové technologie. Výrobce se už přímo nepodílí na ztvárnění výrobku, ale „vzdaluje se" od přímého výrobního procesu. Nové technologie ve zdravotnictví však naopak pomáhají lépe diagnostikovat onemocnění a tím podstatně zvyšují možnosti léčby a uzdravení. Faktory informatizace ale mohou současně ohrožovat duševní i fyzické zdraví člověka, který postupně ztrácí osobní, sociální kontakty a stává se plně závislým na počítači.

Informační společnost usiluje o rovnost přístupu občanů k veřejně dostupným informačním zdrojům. Zpřístupňováním informací a propojováním světa se vytvářejí příznivější podmínky pro uplatňování demokratických principů společnosti. Může však také docházet ke zneužívání informací, nerespektování autorských práv, které může vést až k počítačové kriminalitě (3,s.70-75).

Informatizace společnosti kladně ovlivňuje život člověka v oblasti kultury, vědy a jejích poznatků i v ekonomické oblasti. Přístup k informacím by měl zhodnotit život celé společnosti ve sféře vzdělávání a poznávání. Má zdokonalit mechanizmy práce a trhu i péči o životní prostředí. Další vývoj společnosti se bude odvíjet v závislostech na její kulturní vyspělosti, na ekonomické situaci a na úrovni budování telekomunikační infrastruktury. Smysl epochy, kterou spoluvytváříme, nemůže být řízen pouhými informacemi, ale spíše jejich smysluplným využíváním a získáváním znalostí pro hodnotově orientovaný život jedince a celé společnosti.

2.4. Vývoj médií pro uchovávání a přenos informací

Od vzniku písma se informace zaznamenávají na média, která se vyznačují určitými vlastnostmi spočívajícími v jejich hmotné podstatě, způsobu záznamu a přenosu informace. Média plní ve společnosti funkci informační, vzdělávací, kulturní, politickou i zábavní. Během svého historického vývoje média prodělala mnoho změn a zdokonalení.

Základním nosičem zaznamenaných informací byla kniha. Koncem 19. století se diverzifikovala do různých druhů tiskovin, např. letáků, časopisů. Pro označení poznatků zaznamenaných na určitém médiu se začal používat výraz **dokument.** *„Dokument je prostředek komunikace tvořený nosičem informací v podobě hmotného předmětu a množinou dat na něm obsažených, fixovaných, formálně i obsahově uspořádaných. Umožňuje přenos informace v čase a prostoru. Dokument se člení podle míry původnosti na primární (vlastní dokument), sekundární (bibliografie), terciární (bibliografie bibliografií), podle určení na masové a speciální, podle technologie tvorby na rukopisné (kodex), tištěné (kniha), elektronické (CD-ROM), podle typu obsažených informací a způsobu jejich prezentace a percepce na vizuální, auditivní, strojem čitelné“* (4,s.267).

Knihy zůstávají nadále důležitými dokumenty zaznamenaných textů kulturních a vědeckých poznatků, přestože vznikají nová elektronická média k záznamu a čtení. Knihy mají význam nejen pro svůj obsah, ale i pro estetické ztvárnění (typografie, ilustrace, vazba). Většina čtenářů dává stále přednost tradičním papírovým knihám, protože jsou praktické při používání.

Vedle tištěných dokumentů vznikly v posledních desetiletích také **auditivní a audiovizuální dokumenty** zpřístupňované pomocí technických prostředků. K těmto dokumentům, které představují jejich přechod od klasických typů k elektronickým, patří např. mikrofiše, mikrofilmy, gramofonové desky, magnetofonové pásky, zvukové kazety, videokazety.

Elektronické publikování knih a časopisů umožňuje jejich operativnější vydávání a zpřístupňování více uživatelům současně. Těmito přednostmi předčí klasické edice na papírových médiích. Výraz elektronická kniha je používán nejen pro označení dokumentu, ale také pro označení zařízení, v němž může být elektronický záznam čten (e-book). V obou případech se jedná

o technologie, které mají čtenářům zprostředkovat přístup k rozsáhlým dokumentům v elektronické podobě.

Knihovny postupně digitalizují své knižní fondy obvykle s historicky, kulturně nebo vědecky hodnotným obsahem, aby je mohly bez obavy jejich poškození zpřístupňovat co nejširšímu počtu uživatelů. Některé druhy dokumentů vznikají tradičním způsobem - tiskem, a zároveň také novou technologií - elektronickým publikováním. Paralelně jsou publikovány zejména odborné časopisy, ale také monografie, všeobecné i tematické encyklopedie, jazykové nebo výkladové slovníky, sborníky z konferencí apod. Zatímco digitalizace dokumentů, zejména starých vzácných tisků, je poměrně nákladnou záležitostí, elektronické publikování a zveřejňování textů v prostředí WWW je levné a velmi rychle se rozvíjí.

2.5. Charakteristika elektronických dokumentů

Elektronické dokumenty obsahují digitálně zaznamenané informace na elektronickém nosiči a nejsou v této podobě pro člověka bezprostředně čitelné. Jejich vnímání a využívání je možné pouze pomocí technického zařízení a programového vybavení. Mezi elektronické dokumenty patří všechny digitálně zpracované textové, obrazové i zvukové záznamy uložené na elektronických médiích a zpřístupňované lokálně na počítačích nebo prostřednictvím počítačových sítí i ze vzdálených zdrojů. Jejich vývoj je závislý na pokračujícím rozvoji zpracovatelských i komunikačních technologií.

V současné době je ve světě ještě většina informací uložena na klasických médiích. Tento stav se však bude postupně měnit ve prospěch médií elektronických. Digitální prostředí a vývoj informačních technologií přinášejí nové možnosti ve zpracování a zpřístupňování informací a umožňují vytvářet a posléze zpřístupňovat plné texty takto zaznamenaných dokumentů (full texts). Digitální dokumenty se vyznačují některými novými vlastnostmi a výhodami oproti tradičním dokumentům. Přinášejí výrazný užitek svým původcům, zprostředkovatelům i uživatelům.

Digitálně zaznamenané informace lze uložit na nejrůznější elektronické nosiče, jako jsou např. diskety, audio a videokazety, kompaktní disky CD-ROM (Compact Disc - Read only Memory), digitální disky DVD (Digital Video Disc).

Tyto nosiče představují pouze distribuční média, neboť další vývoj směřuje k **zpřístupňování záznamů v počítačových sítích**. Elektronické nosiče mohou plnit také archivní a konzervační funkci zaznamenaných informací, avšak vzhledem k rychlému vývoji informačních technologií datové nosiče, technické a programové prostředky rychle zastarávají a musejí se včas nahrazovat novými.

Digitální dokument je možno transformovat z jednoho nosiče na druhý, aniž by se změnil jeho obsah. Automatickou transformaci obsahu dokumentů umožňují také komprimační programy, které minimalizují paměťový prostor pro uložení dokumentu a čas potřebný k jeho přenosu. Existují programy umožňující překládat obsah dokumentů z jednoho jazyka do druhého. Elektronický dokument dovoluje automaticky vyhledávat jednotlivé informace z textu, obrazu i ze zvukového díla a umožňuje tak vytvářet nerozeznatelné kopie děl.

Začínají se také úspěšně používat metody umělé inteligence, např. při rozpoznávání objektů v obrazových dokumentech nebo při rozpoznávání mluvčích v auditivních dokumentech. Dokumenty mohou být doplněny určitým programovým prostředím, které umožňuje interakci mezi autorem dokumentu a jeho čtenáři (tzv. inteligentní dokumenty). Manipulace s digitalizovanými daty je základem systémů virtuální reality.

V případě potřeby lze při tvorbě dokumentu snadno manipulovat s jeho obsahem, měnit ho a vytvářet z něho anotace nebo reference. U elektronických dokumentů se uplatňuje progresivní metoda hypertextu. Tato metoda nabízí volný pohyb v textu prostřednictvím vazeb a odkazů na související části. Zatímco klasický knižní dokument v tištěné nebo elektronické podobě obsahuje sekvenčně uspořádané informace, členěné například do kapitol, v hypertextovém dokumentu jsou informace ukládány do sítí uzlů, které jsou propojeny vazbami. Digitální dokument může být pohotově přenášen prostřednictvím počítačové sítě, která umožňuje sdílení dokumentu více uživateli současně, přičemž nehrozí riziko opotřebování, poškozování nebo ztráty dokumentů (5,s.44-45).

Při srovnání výhod tištěných a elektronických dokumentů docházíme k následujícím závěrům. Tištěné dokumenty jsou snadno čitelné a přenositelné, uživatelsky příjemné, umožňují vpisovat poznámky přímo do textu a mají

trvalejší charakter. Elektronické dokumenty je možno sdílet prostřednictvím telekomunikačního přenosu a využívat více uživateli současně. Elektronické dokumenty umožňují snadné vyhledávání, jsou interaktivní a při využívání se nepoškozují.

Zpřístupňování elektronických dokumentů přináší však řadu problémů týkajících se autorských práv. Ani autorský zákon ve znění č. 398/2006 Sb., který řeší vydávání dokumentů na různých médiích a také vztahy mezi právy autorů a právy uživatelů, nevyřešil tyto problémy do všech jejich důsledků. V této oblasti je nutno najít řešení uspokojující zájmy držitelů práv duševního vlastnictví i zájmy uživatelů, kteří mají právo na přístup k informacím a chtějí toto právo využívat. Do diskusí ohledně změn autorského zákona č. 121/2000 Sb., vstoupili i knihovníci, aby hájili zájmy svých uživatelů, což se podařilo zejména v oblasti půjčování elektronických médií.

Dalším problémem je zpracování a uchování elektronických dokumentů pro současné i budoucí uživatele. Tomuto problému se prozatím naše knihovny systematicky nevěnují. Elektronické dokumenty je nutno evidovat do automatizovaného knihovního systému a zajistit jejich dostupnost uložením na nosná média, která je však nutno vzhledem k jejich rychlému vývoji pravidelně inovovat. Na elektronické dokumenty se nevztahuje zákon o povinném výtisku, který vyžaduje novelizaci, aby knihovny mající právo na povinné výtisky, získávaly také dokumenty v elektronické podobě. Povinný výtisk elektronických publikací je nezbytným předpokladem pro jejich uchování a zpřístupňování.

Data uložená na elektronických médiích lze zpřístupňovat nejen lokálně, ale také prostřednictvím počítačových sítí. Za fenomén v informační a znalostní společnosti je považována mezinárodní síť **internet** jako univerzální prostředek pro přenos dat a informací. Celosvětové propojení počítačů v sítích bývá často označováno jako „informační infrastruktura" nebo „kyberprostor". Podle Pierra Lévyho *„kyberprostor je komunikační prostor otevřený vzájemným světovým propojením počítačů a počítačových pamětí"* (6,s.83). Toto médium poskytuje svým uživatelům v současné době tři funkce: komunikační, informační a prezentační.

Informační funkce umožňuje získat přístup k obrovskému množství digitalizovaných informačních zdrojů ze všech oblastí lidské činnosti.

Vyhledávací služby internetu jsou poskytovány (pomineme-li poplatky za přístup k internetu) bezplatně. Nemůžeme se ovšem spolehnout na jejich úplnost a spolehlivost. Přístup k odborným, vědeckým informačním zdrojům prostřednictvím databázových center zaručuje získat spolehlivější informace, za které je však nutno uhradit příslušný poplatek.

Komunikační funkce internetu je reprezentována elektronickou poštou, elektronickými konferencemi a diskusními skupinami. Elektronická pošta umožňuje uživatelům posílat a přijímat kratší i rozsáhlejší zprávy a multimediální dokumenty prostřednictvím příloh. Elektronické konference a diskusní skupiny zprostředkují vzájemnou komunikaci účastníků v reálném čase, slouží k výměně názorů a zkušeností. Využívání těchto služeb přináší však také některá nežádoucí úskalí i etické problémy, spočívající především ve zneužívání dostupných adres a v zasílání nevyžádaných zpráv.

Prezentační funkci internetu představuje prostředí World Wide Web (web, WWW stránky) umožňující propagovat a zveřejňovat služby, činnosti, výrobky, kontakty a poskytovat odkazy na příbuzné oblasti. Pomyslná „světová pavučina" je tvořena vzájemným provázáním WWW stránek pomocí hypertextových odkazů. Nevýhodou bývá často jejich nízká životnost, neuspokojivé řešení bezpečnostních problémů, přetíženost a výpadky serverů i omezená technologická životnost dokumentů.

Vznikem a vývojem nových médií a technologií pro uchování a přenos informací se vytvořily nové podmínky pro činnost informačních institucí; mezi ně se bezprostředně řadí také knihovny. Technologie elektronických dokumentů a internetu pronikly velmi rychle do činností a služeb knihoven, kterým se tak otevřely nové možnosti pro poskytování knihovnických a informačních služeb.

2.6. Poslání knihoven

Knihovny jsou tradičními institucemi, které se zabývají shromažďováním, zpracováním, uchováním a zpřístupňováním dokumentů. Vznik dokumentů se zaznamenanými lidskými zkušenostmi, poznatky a znalostmi dal podnět k budování knihoven, jejichž posláním je zachovat kontinuitu ve vývoji lidské kultury a poznání pro příští generace.

Písemné dokumenty bylo zapotřebí shromažďovat a zpřístupňovat; při nárůstu počtu a různosti obsahu je bylo nutno evidovat, popisovat a uspořádat. Tato potřeba byla už v historii základem pro budování knihoven a jejich knižních fondů. Knihovna musí být uspořádanou sbírkou, aby bylo možno v ní vyhledat potřebné dokumenty. S postupem doby a vývojem informačních technologií přibyly nové možnosti zaznamenávání a zpřístupňování informací. Knihovna v současné době se zabývá akvizicí, zpracováním, uložením, uchováním a zpřístupněním nejen knih a písemných dokumentů, ale i všech dalších druhů dokumentů - auditivních, audiovizuálních i digitálních. Z knihoven se tak stávají **médiatéky.**

Poslání knihoven však zůstává v podstatě nezměněno. Knihovny zajišťují stále kontinuitu vývoje lidského poznání a kultury zprostředkováním zaznamenaných textů na všech druzích hmotných médií, která ve svých sbírkách uchovávají. Touto funkcí se výrazně podílejí na úrovni vzdělanosti společnosti. Vedle knihoven participují na této činnosti také např. archivy, muzea, nakladatelství a knihkupectví. Dnes jsou lidé informováni i prostřednictvím dalších komunikačních a masmediálních prostředků jako jsou např. rozhlas, film, televize, internet. Knihovny už tedy nejsou jedinou institucí, která zprostředkovává poznání. V knihovnách, v jejich službách a provozu dochází k významným změnám, které spočívají v nových možnostech zaznamenání, uchování a poskytování informací. Moderní knihovny zpřístupňují nové druhy dokumentů. Jsou vybaveny informačními technologiemi, a také po architektonické stránce vypadají poněkud jinak, než dřívější knihovny „kamenné“ - historické.

Přestože nové trendy v oblasti poskytování informací se přesunuly do elektronického prostředí, zachovávají si knihovny nadále také kontinuitu při budování klasických fondů. Neustále vznikají nové druhy dokumentů

a ze strany uživatelů narůstají požadavky na jejich využívání. Knihovny musejí pohotově reagovat na vznik nových médií a uchovávat dokumenty na nich zaznamenané. K zajištění této činnosti potřebují knihovny zejména kvalifikované pracovníky s potřebnými znalostmi, ale také patřičné technické vybavení. Podstata a funkce knihoven se nemění, mění se pouze způsob práce s informacemi, s jejich zpřístupňováním pomocí nových technologií. Vývojovým trendům v oblasti poskytování knihovnických a informačních služeb je nezbytné se neustále přizpůsobovat.

2.7. Společenský význam knihoven

Knihovny hrály ve společnosti vždy významnou roli. Jsou místem, kde se setkávají lidé, kultura a poznatky, umožňuje se zde komunikace a získávání informací z celého civilizovaného světa. Knihovny byly a jsou nadále považovány za „pokladnice" lidských kulturních i vědeckých hodnot. Knihovníci jsou pak „strážci a šiřitelé těchto pokladů". Úloha knihoven v současné společnosti ještě více nabývá na významu, protože znalostní společnost se nemůže obejít bez spolehlivých informačních zdrojů. Z nich čerpá poznatky, aby je pak mohla využívat ve všech oblastech života. Transformace spojené se změnami v tradičních knihovnách jsou nejen součástí vývoje společnosti, ale také uplatňováním nových informačních technologií. Proto je důležité, aby knihovny tento vývoj neustále sledovaly, byly jeho spolutvůrci i protagonisty.

Změny ve společnosti mají vliv na vznik nových dokumentů, na jejich zpřístupňování, na knihovny jako instituce, na pracovníky knihoven i na jejich uživatele. Někdy se objevuje otázka týkající se nejen existenčního přežití knihoven, ale také opodstatněnosti jejich existence v dobách, kdy všechny informace budou dostupné v počítačových sítích. Jaká bude pak jejich úloha ve znalostní společnosti? Zaniknou, či se transformují do digitálních a virtuálních knihoven, aby mohly nabízet své služby na základě nových metod při vyhledávání informací? O budoucnosti „kamenných knihoven" s tradičními informačními zdroji se uvažovalo již v době, kdy se dokumenty začínaly mikrograficky zpracovávat a kdy vznikaly první počítačové aplikace úplných textů a dokumentů.

Aby si knihovny jako veřejně přístupné instituce udržely v blízké budoucnosti své postavení ve společnosti, musejí se novým podmínkám přizpůsobit. Především je nutné, aby si zachovaly své veřejnoprávní postavení, které jim bylo určeno. Veřejnoprávní postavení zaručuje institucím, že nesmějí být pod vlivem žádné politické strany či zájmové skupiny, musejí sloužit společnosti jako celku, zohledňovat znevýhodněné a menšinové skupiny občanů a musejí umět reagovat na společenské problémy. Rozhlasové a televizní vysílání, které má také veřejnoprávní postavení, informuje např. své posluchače o aktuálním dění ve společnosti a nabízí širokou škálu vzdělávacích i zábavných pořadů. Usiluje o objektivní zpravodajství a jeho funkce lze označit jako informační, sociální, politické, kulturní i zábavní. Tyto funkce charakterizují také veřejné knihovnické a informační služby, které poskytují veřejné knihovny svým uživatelům na základě demokratických principů a rovného přístupu.

Knihovna by měla nabízet svým uživatelům kvalitní knihovní fondy na různých médiích, a také technické prostředky pro zpřístupňování a využívání dostupných informačních zdrojů vlastních i vzdálených. Budování knihovních fondů klasických i elektronických by mělo probíhat koordinovaně, aby bylo zajištěno co nejefektivnější využívání. Prostory knihovny musejí být esteticky a účelně zařízeny, aby v nich uživatelé rádi trávili svůj čas při vyhledávání informací, studiu, sebevzdělávání, čtení.

Také pracovníci knihoven jsou nuceni přizpůsobovat se potřebám informační společnosti a vývojovým trendům informačních technologií, aby uměli adekvátním způsobem pracovat s novými technickými prostředky. Knihovna musí poskytovat informace pokud možno okamžitě a na tom místě, kam se čtenář se svými požadavky obrátí. Dnešní technika, multimédia a dálkový přenos dat to umožňují. Vzhledem k rozsáhlé nabídce informačních zdrojů a informací by měl knihovník uživateli poskytnout vždy relevantní informace. Na informační profesionály pracující v knihovnách budou kladeny stále větší nároky na získávání vědomostí a dovedností. Oni sami musejí změnit dosud používané pracovní postupy a způsob myšlení.

Knihovny byly vždy důležitým místem určeným pro vyhledávání a zprostředkování informací. Informačně gramotní uživatelé budou schopni samostatně v knihovně vyhledávat potřebné informace, dále je zpracovávat, chápat jejich obsah a využívat je ve své profesi nebo v životě. Nabídka kurzů,

školení a seminářů, ve kterých se uživatelé seznamují s informačními technologiemi, učí se s nimi pracovat a využívat je, patří už dnes ke službám většiny knihoven. Společnost si uvědomuje rostoucí význam knihoven jako informačních a kulturních středisek. Zvládnutí informačních technologií budou umožňovat také programy celoživotního vzdělávání, které budou podporovat samostatné studium prostřednictvím informačních a vzdělávacích center. Při studiu a vzdělávání mají nezastupitelnou úlohu knihovny, jako místa, kde jsou soustředěny potřebné informace, ale také profesionálové, kteří jsou schopni kvalifikovaně poradit studujícím při výběru a zpracování informací.

Knihovny si prozatím vždy udržely své postavení. O to víc se bude upevňovat jejich pozice i v budoucí společnosti, ve které je prioritní vzdělávání. Knihovny zpřístupňují a zprostředkovávají svým uživatelům informace, a tím uskutečňují základní požadavek lidských práv - právo přístupu k informacím a k získávání vědomostí, na jejichž základě si člověk může svobodně utvářet svůj názor. Od znalostní společnosti, v níž se dostupnost informací a jejich proměna ve znalosti stává dominantním a určujícím faktorem všech společenských procesů, se právem očekává další růst významu i funkce knihovny jako instituce zprostředkující lidské poznání a podporující vědění a vzdělávání.

3. Základní tendence vzdělávání

Vzdělanost lidstva byla jedním z nejdůležitějších faktorů ovlivňujících rozvoj lidské společnosti. Pohled do historie ukazuje, jak se v průběhu kulturního, sociálního i ekonomického vývoje společnosti měnily požadavky na výchovu a vzdělávání, přičemž některé zásady jsou při uplatňování těchto procesů invariantní. Význam vzdělávání jedinců a celé společnosti vzhledem k jejím zásadním přeměnám a také růstu nových poznatků i možnostem jejich zpřístupňování stále stoupá.

Nové tendence v procesu vzdělávání mění jeho dosavadní pojetí a budou hrát i v budoucnu důležitou roli při šíření vzdělanosti na nových základech. Tyto změny, vyvolané přeměnou společnosti, jsou stejně radikální, jako bylo v historickém vývoji vynalezení písma a knihtisku, zakládání univerzit nebo zavedení povinné školní docházky. Rovněž metody J. A. Komenského v oblasti didaktických zásad, podporujících názornost a vědeckost vyučování, propojení teorie s praxí, přístupnost vzdělávání pro všechny, potřeba soustavnosti a trvalosti všeobecného vzdělávání, spojení výuky s mravní výchovou a respektování přirozeného vývoje každé osobnosti žáka, platí dodnes.

Tendence v oblasti vzdělávání a výchovy mají být uplatňovány podle zásad doporučených komisí **„Vzdělávání pro 21. století“**, ustanovenou v roce 1993 při mezinárodní organizaci UNESCO, která je odpovědná za výchovu, vědu a kulturu. Uplatňování nových potřeb a tendencí ve vzdělávání bude mít dlouhodobější charakter. Bude však nutno tendence a potřeby jasně formulovat a začít je prosazovat ve vzdělávacích procesech. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (MŠMT ČR) doporučilo transformovat naše školství a vzdělávací soustavy v souladu se zásadami mezinárodní komise „Vzdělávání pro 21. století“. Definovalo je v roce 2001 v **„Národním programu rozvoje vzdělávání v České republice“**, vydaném pod názvem **„Bílá kniha“**. Podle těchto základních dokumentů mají být prováděny transformační vzdělávací procesy, na jejichž demokratických a morálních hodnotách bude možno připravit lidstvo pro společný život v nových podmínkách.

Lidská společnost se bude učit poznávat, jednat, žít společně a také být - ve smyslu existovat. To jsou základní „pilíře“ stanovené mezinárodní komisí pro vzdělávání, na jejichž principech má být založeno vzdělávání ve školských

systémech i mimo ně v dalších vzdělávacích organizacích a spolcích. Bude nutno prosazovat rovný přístup ke vzdělání všem lidem a zaměřit se zejména na prosazování vzdělanosti v chudých zemích třetího světa. Ve všech vzdělávacích procesech má být podporován celkový rozvoj lidské osobnosti. Lidská osobnost má být schopna harmonického života ve společnosti. Člověk by měl umět respektovat morální principy, historické a kulturní hodnoty, vypěstovat si vztah k životnímu prostředí a jeho ochraně s cílem trvale udržitelného života. Školský vzdělávací systém musí změnit především obsah i formu výuky, musí podněcovat žáky k samostatnému tvůrčímu úsilí, musí je vybavit potřebnými znalostmi pro profesní uplatnění v mezinárodních možnostech, ale má jim dát také základy a motivaci pro potřebu celoživotního vzdělávání.

Kvalifikovaně vzdělaní pedagogičtí pracovníci musejí sledovat pokrok vědeckého poznání a společenského života, modifikovat obsah školního vzdělávání, změnit vyučovací metody a uplatňovat je ve všech školských vzdělávacích stupních. Na úroveň poskytnutého vzdělání na základní a střední škole může potom dále navazovat vzdělávání na vysokých školách, které by měly být nositeli vědeckého i společenského pokroku a zprostředkovateli veškerého lidského poznání. Vysoké školy se už nyní podílejí značnou měrou na celoživotním vzdělávání v akreditovaných studijních programech v distančním vzdělávání i v dalších kurzech a seminářích.

Stále více se již začínají v distančním vzdělávání uplatňovat metody elektronického vzdělávání (e-learning) prostřednictvím informačních technologií a počítačových sítí. Mezi základní dovednosti stále většího počtu lidí má patřit schopnost využívat informační technologie, jak v procesech vzdělávacích, tak také ve všech dalších oblastech lidské činnosti. Získání informační gramotnosti, jako schopnosti pracovat a využívat informační technologie, bude patřit k nezbytným dovednostem člověka.

3.1. Transformace vzdělávání a výchovy

Vzdělávání je nutno přizpůsobovat změnám ve společnosti. Nesmí se však přitom zapomínat na dosažené výsledky lidských zkušeností i poznání a zpřístupňovat je ve vzdělávacích procesech. Termín „učící se společnost" napovídá, že vzdělávání bude hrát jednu z nejdůležitějších rolí. Je ovšem nutno ho přizpůsobit novým podmínkám. Především je zapotřebí rozvíjet lidskou bytost jako celek, podporovat samostatné myšlení, logické uvažování, přirozené nadání a talent. Také je nutno motivovat člověka k duchovnímu růstu a tvořivému přijímání nových myšlenek a podporovat při tom jeho vrozené schopnosti - jako intuitivní uvažování, tvořivost, fantazii, umění pochybovat a kriticky myslet. Kvalitní vzdělávací systém zahrnující vzdělávání i výchovu člověka může zásadně ovlivnit podobu a přeměnu našeho světa.

V české terminologii jsou pojmy **vzdělávání a výchova** rozlišeny, na rozdíl od anglické terminologie používající pro oba termíny jeden výraz - „education". Podle Všeobecné encyklopedie Diderot „*Vzdělání je proces osvojování systematizovaných poznatků, vědomostí a návyků a je spojen zejména na školách s výchovou, se zřetelem k charakteru dané kultury. Probíhá ve všech etapách vývoje člověka, nejintenzivněji v období dětství a dospívání. Při osvojování poznatků se utvářejí charakterové, citové, volní, tělesné i rozumové vlastnosti a schopnosti. Jeho výsledkem je vzdělání určitého typu (základní, všeobecné, specializované, univerzitní, polytechnické apod.). Kvalita vzdělání není dána množstvím poznatků, ale jejich uceleností a hloubkou*" (7,s.361).

Definice výchovy podle Všeobecné encyklopedie Diderot zní: *„Výchova je proces záměrného, soustavného a organizovaného působení na jedince, formování jeho duševního a do určité míry i tělesného vývoje. Výchova se děje v rodině, ve škole, v rámci zájmové činnosti ap. prostřednictvím působení vychovávající osobnosti (např. rodič, učitel, trenér) na vychovávaného jedince (dítě, žák apod.). Podle specifického zaměření a z hlediska všestranného rozvoje člověka je rozpracována a v praxi aplikována výchova rozumová, citová, volní, mravní, rodinná, estetická, tělesná aj. Výchovné působení, zejména na mladého jedince, je zaměřeno i na hodnotovou orientaci*" (7,s.349).

Z obou definic vyplývá, že vzdělávání a výchova spolu velmi úzce souvisejí, že tyto pojmy nelze od sebe oddělovat, protože vzděláváním je člověk současně také vychováván. Vzděláváním je chápáno učení ve smyslu získávání znalostí a vědomostí. Výchova se pak zabývá morálními, etickými a hodnotovými zásadami. Anglický termín „education" dostatečně nahrazuje oba české výrazy. V našich podmínkách se častěji používá termín vzdělávání s tím, že zahrnuje i oblast výchovy.

V souvislosti s vývojem a přeměnou lidské společnosti, v níž hrají klíčovou roli informace a znalosti, bylo nutno zamyslet se také nad otázkami výchovy, vzdělávání a školství v širším kontextu. Bylo zapotřebí vypracovat na základě vývojových trendů současné společnosti návrhy vzdělávacích systémů tak, aby měly uplatnění v celosvětovém měřítku a odpovídaly požadavkům globální společnosti. Tímto úkolem byla pověřena mezinárodní komise „Vzdělávání pro 21. století". Jejím předsedou byl jmenován významný francouzský a evropský politik Jacques Delors.

Podle konceptu komise patří vzdělávání mezi základní lidská práva. Má univerzální lidskou hodnotu a je založeno na demokratických a pluralitních předpisech. Vzdělání má být koncipováno jako systematické budování lidské osobnosti. Nesmí být pojímáno pouze účelově z hlediska budoucího nebo provozovaného povolání. Vzdělávání má hrát klíčovou roli v individuálním i společenském rozvoji a má být dostupné jedinci po celou dobu jeho života.

V poznávacím procesu zdokonalujeme své znalosti a dovednosti, které nám pak pomáhají harmonicky a plnohodnotně žít, vytvářet naši osobnost, a také lépe pochopit i řešit problémy celospolečenské. Přístup ke vzdělávání má být umožněn všem jedincům bez rozdílu rasy, přesvědčení nebo sociálního postavení a mají ho podporovat státní vzdělávací programy jednotlivých zemí. Získáváním znalostí a dovedností přibývají jedinci možnosti lepšího a širšího uplatnění osobního i profesního. Lze pak snáze potlačovat chudobu, nevědomost, hrozby válek. Ve vzdělané společnosti se lépe uplatňují demokratické principy, jedinci jsou více schopni nacházet mezi sebou vzájemné porozumění. Lidé se mohou lépe tolerovat a potom využívat poznání pro rozvoj společnosti, která plně respektuje lidská práva a svobodu.

Vzdělávání je možno uskutečňovat ve školách, mimo školy a vlastním sebevzděláváním. Školní vzdělávání je organizované vzdělávání ve školách,

na univerzitách a ve specializovaných kurzech. Mimoškolní vzdělávání probíhá mimo školy, např. v kulturních domech a dalších vzdělávacích spolcích a institucích. Sebevzdělávání probíhá spontánním způsobem a vlastním zdokonalováním, především v rámci výkonu povolání, účastí na veřejném životě, při zájmové činnosti, četbou nebo sledováním kvalitních programů v hromadných sdělovacích prostředcích.

3.2. Základní pilíře vzdělávání

Komise pro vzdělávání stanovila čtyři pilíře, na nichž bude založeno vzdělávání v 21. století. Lidstvo se bude učit poznávat, učit se jednat, učit se žít společně a učit se být. Všechny pilíře jsou vzájemně propojeny, orientovány na vzdělávání v průběhu celého života a uplatňovány ve všech formách vzdělávání, ve školách, mimo školy i sebevzděláváním. Školní vzdělávání se v minulosti soustředilo především na učení v oblasti učit se poznávat. Jednat se člověk učil až v určitých sociálních situacích. V současnosti se však ukazuje, že vzdělávání je nutno chápat komplexně. Hromadění poznatků bez schopností jejich využívání v profesním i osobním životě, bez umění jednat a žít v lidské společnosti, není pro osobní ani společenský rozvoj dostačující. Tvorba vzdělávacích a studijních programů škol a univerzit (kurikul) bude proto orientována na uplatňování všech čtyř pilířů vzdělanosti. Podpora celoživotního vzdělávání a zavádění univerzit třetího věku vytváří také prostor pro účast veřejných a veřejnoprávních institucí ve vzdělávacím procesu.

Učit se poznávat - je určujícím pilířem vzdělávání. Učí nás, jak se máme učit, aby nové poznatky obohatily naše vědomosti a abychom je dokázali uplatnit v osobním i profesním životě. Nemusíme mít faktografické znalosti, ale měli bychom získávat obecné znalosti a jen v některých předmětech se zaměřovat na hlubší poznání. Ani vysoce odborný specialista nemůže být úzce zaměřen jen na svůj obor, musí vidět všechny další souvislosti, mít širší vzdělání i rozhled. Při zvládání způsobů učení je nutno rozvíjet paměť a myšlení, umět vybírat relevantní informace, přemýšlet o nich, nacházet souvislosti a abstrakce, rozvíjet schopnost koncentrace na určitý problém a v případě potřeby ho pochopit do hloubky. Je nutno podporovat rozvoj celé osobnosti a zdůrazňovat, že i věda se musí opírat o etické a ekologické zásady,

aby nebyla ve svých výsledcích a aplikacích zneužita, neohrožovala přírodu a lidskou kulturu. V souvislosti s vývojem technických prostředků je nutno se naučit využívat nové informační technologie pro vyhledávání a zpracování informací.

Učit se jednat - tento pilíř úzce souvisí s pilířem „učit se poznávat" ve smyslu uplatňování poznatků a dovedností v profesním jednání. Musíme umět řešit různé, často nepředvídatelné situace, pracovat individuálně i v týmech a umět komunikovat. Pro jednání v určitých situacích musíme být vybaveni komplexem specifických dovedností - kompetencemi, mezi něž patří kromě znalostí pro výkon určité profese také angažovanost, schopnost sociálního jednání, způsobilost pro práci v týmu, iniciativa, kreativita i ochota brát na sebe riziko. Člověk vybavený těmito kompetencemi se umí lépe rozhodovat, zvládat konflikty i respektovat odlišné názory.

Učit se žít společně - je pokládáno za základní pilíř vzdělávání v globální společnosti, ve níž žije mnoho národností, které se musejí vzájemně tolerovat. Je třeba mít úctu k jiným lidem, národům a rasám i k jejich kulturním a duchovním tradicím. Respektování druhých pomůže překonávat konflikty mezi lidmi a války mezi národy. Snahou školského vzdělávání od základního stupně nebo již v rámci předškolní výchovy, má být sbližování etnických či náboženských skupin, aby se děti od mládí naučily žít spolu. Stejně tak musejí umět žít a jednat se zdravotně znevýhodněnými jedinci.

Učit se být - znamená, že osobnost člověka se musí vzděláváním všestranně rozvíjet, a to ve všech oblastech přispívajících k prožití plnohodnotného života. Člověk má být zralou osobností, která umí samostatně myslet, řešit vzniklé problémy, umí se chovat v různých situacích a je odpovědný za svoje jednání i způsob života. Je nutno rozumět okolnímu světu a dodržovat morální formy chování a jednání. Vzdělávání se má podílet na duchovním i tělesném rozvoji jedince, má podněcovat jeho představivost a tvořivost, které vytvářejí prostor pro rozvoj talentů. „Učit se být" naznačuje cestu k vnitřnímu vývoji a růstu osobnosti (8,s.50-56).

3.3. Vzdělávání ve školách

Pomineme-li jistě nezanedbatelný vliv rodiny a předškolní výchovy, jsou školní vzdělávací systémy místem, kde začíná učení a zpřístupňování lidského poznání. Na základě zde získaných vědomostí a dovedností je potom možno získávat další poznatky v průběhu celého života. Stupně školního vzdělávání jsou vzájemně propojeny a navazují na sebe. Vyšší vzdělávací systém je vždy závislý na úrovni poskytnutého vzdělání v níže postaveném systému. Základní směry **„Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice"** jsou založeny na encyklopedickém a systematickém pojetí výuky, na výuce cizích jazyků, na seznamování s kulturními a národními hodnotami, na respektování morálních hodnot, a také na výuce o životním prostředí a potřebě jeho ochrany.

Již od základního vzdělávání je nutno podporovat osobnostní a intelektuální rozvoj každého jedince. Žák, vybavený ze základní školy příslušnými vědomostmi a touhou po poznání, může snadněji prohlubovat své dovednosti na střední a poté i na vysoké škole. Školská zařízení musejí nabídnout svým žákům kvalitní učební pomůcky, nové výukové programy a technologie i kulturní prostředí školy. Klasické vyučování má umožnit jedinci tři dimenze vzdělávání: eticko-kulturní, vědecko-technologickou a ekonomicko-sociální. Ty je potom možno dále prohlubovat v mimoškolním vzdělávání.

Důležitou roli ve vzdělávacím procesu na všech stupních školských zařízení hraje osobnost učitele. Ten vhodnou formou seznamuje žáky s redukovanými výsledky vědeckého poznání. Učitel zastává úlohu zprostředkovatele poznatků a významně se podílí na šíření vzdělanosti. Svým přístupem a kvalitou výkladu ovlivňuje také vztah žáků k učení. Vztah má být zvídavý, tvořivý a podněcující další touhu po vzdělávání. Učitel se dále podílí na rozvoji žákovy osobnosti a formuje jeho vztah k životním hodnotám. Pedagog by měl být proto vybaven intelektuálními schopnostmi a etickými zásadami, aby mohl rozvíjet tyto kvality také u svých žáků.

Ve vzdělávacím procesu by měli působit učitelé kvalifikovaní v nejrůznějších specializacích. Výuku je však zapotřebí pojímat komplexně ve všech jejích souvislostech. Je třeba učit žáky logicky myslet, vytvářet si vlastní úsudek a podněcovat je také k aktivní účasti při vzdělávacím procesu. Výuka má poskytovat prostor pro dialog mezi vyučujícím a žákem. Pedagog

musí umět využívat informační technologie i moderní média pro vzdělávací účely. Pro svoji práci má být učitel motivován kromě vlastního přesvědčení, že jeho práce je službou a posláním, také dobrými pracovními podmínkami a důstojným finančním ohodnocením. Je nutno podporovat další vzdělávání pedagogů v základním oboru, v oborech příbuzných, v didaktice, ve využívání informačních technologií.

Vzdělávací soustavy musejí zajistit rovný přístup ke vzdělání všem národům a etnickým skupinám, osobám zdravotně znevýhodněným i osobám ze sociálně nízkých vrstev. Poskytnuté vzdělání může těmto lidem pomoci začlenit se do lidské společnosti, najít lepší uplatnění v zaměstnání a umožnit jim spokojenější osobní život. Vzdělávání v demokratické společnosti vyžaduje respektování minoritních skupin a jejich specifik, včetně prosazování začleňování těchto skupin do společnosti. Zejména ve vzdělávacím procesu ve školách i speciálních kurzech je nutno zavést formu výuky respektující jejich etnickou či národnostní kulturu a snažit se ji propagovat za pomocí výchovných poradců pocházejících z jejich prostředí. Celosvětovým problémem je odstraňování negramotnosti a podpora dalšího vzdělávání jedinců v rozvojových zemích.

Základní vzdělávání má podporovat lidskou touhu po poznání a učení a ovlivnit ji tak, aby se rozvíjela po celou dobu života. Osvojování si poznání o sobě samém, získávání sociálních zkušeností a dovedností, jsou základem pro rozvoj každé lidské bytosti, její tvořivosti i přirozené touhy po dalším vzdělávání. Tuto touhu je však nutno motivovat a povzbuzovat. Touha po vzdělání nesmí být potlačována nevhodným přístupem vyučujícího k žákům nebo jejich případným neúspěchem. Je nutno podněcovat vlastní myšlení jedince, utváření postojů a respektování všeobecně uznávaných hodnot. Již na tomto stupni školní výchovy je zapotřebí vzdělávat žáky k občanství a k demokracii, aby pochopili, jaká jsou jejich práva a povinnosti, aby se uměli odpovědně začlenit do veřejného života, naučili se chápat a tolerovat druhé, chovat se ohleduplně k přírodě a k životnímu prostředí.

Základní vzdělání musí být přístupno všem jedincům bez rozdílu pohlaví, národnosti nebo sociálního postavení. Je nemyslitelné, aby v učící se společnosti žili lidé, kterým nebyl umožněn přístup ani k základnímu vzdělání. Tento zásadní rozpor se dotýká asi 200 milionů dětí žijících převážně

v rozvojových zemích. Snahou vyspělých demokratických států musí být odstraňování těchto problémů a přizpůsobování základního vzdělávání specifickým podmínkám v nejchudších zemích světa, aby došlo k odstraňování rozdílů ve vzdělanosti vyspělého a rozvojového světa. Cílovým řešením, které bylo stanoveno již v roce 1990 na Jomtienské konferenci mezinárodního společenství, zůstává vytvoření koncepce kvalitního základního vzdělávání dostupného všem (8,s.74).

Vzdělávání ve smyslu výchovy je proces, který má zkvalitnit lidský život a přispět k rozvoji a pokroku společnosti. Má především vybavit jedince touhou po vzdělávání po celou dobu trvání jeho života. V tomto směru musí být rozvíjeno vzdělávání na základních školách. Na úrovni poskytovaného vzdělání základními školami jsou pak dále závislé střední i vysoké školy.

Středoškolské vzdělávání je považováno za vstupní bránu k sociálnímu a ekonomickému pokroku. I tento stupeň vzdělávání musí však projít řadou významných změn. Především má připravit studenty jak pro život v dospělém věku a pro výkon určité profese, tak také pro studium na vysoké škole. Předpokladem těchto změn je rozšíření nabídky typů škol, jejich vzdělávacích oborů a programů, aby mohli být uspokojeni všichni zájemci o studium. Studium jim má umožnit získat nejen všeobecné středoškolské znalosti, ale také rozvoj talentu a schopností. To jim umožní snadněji se orientovat při výběru vysoké školy nebo budoucího povolání. Je nutno rozvíjet také znalosti v oblasti přírodních a technických věd a podporovat využívání moderních informačních technologií. Náležitá pozornost má být věnována i výuce cizích jazyků. Znalost alespoň jednoho světového jazyka umožňuje mezinárodní komunikaci a předávání poznatků v oblasti vědeckého a technologického vývoje.

Střední škola ovlivňuje také charakterové vlastnosti dospívajících studentů, uznávané hodnoty, postoje, chování a jednání v určitých situacích. Je zapotřebí vychovávat studenty tak, aby byli schopni přijímat nové poznatky, rozvíjet své intelektuální a sociální dovednosti a uměli se přizpůsobovat měnícím se podmínkám ve společnosti. Středoškolské studium má akceptovat principy vzdělávání uskutečňujícího se v průběhu celého života. Má umožnit jedinci začít studovat nebo se vrátit ke studiu i po nástupu do zaměstnání.

Terciární vzdělávání zahrnuje všechny typy vzdělávání navazující na středoškolské vzdělání ukončené maturitní zkouškou. Jedná se

o pomaturitní odborné nebo vyšší odborné studium organizované středními školami. Toto studium umožňuje absolventům všeobecného středoškolského studia získat odbornou kvalifikaci pro výkon určité profese a pro další typy studia organizované státními i nestátními organizacemi v rámci celoživotního vzdělávání za účelem zvýšení kvalifikace nebo rozšíření znalostí v určité oblasti.

Do terciárního vzdělávání je začleněno vysokoškolské vzdělávání, a to v bakalářském, magisterském a doktorském typu studia. Bakalářské studium je orientováno na profesní uplatnění absolventa. Magisterské studium navazuje na bakalářské studium a podporuje získávání teoretických, praktických a vědeckých poznatků. Na ně navazuje doktorské studium zaměřené na oblasti výzkumu, vývoje a samostatné tvůrčí činnosti (9,s.64).

3.4. Tendence ve vývoji vysokoškolského vzdělávání

Téměř až do konce dvacátého století probíhala vysokoškolská výuka klasicky – skládala se z přednášek a seminářů, při nichž si studenti zaznamenávali své poznámky. Kromě relativně malého počtu existujících učebnic byla vydávána skripta, která byla aktuálním a téměř jediným studijním textem, jehož autory byli vysokoškolští pedagogové. Přístup k zahraničním dokumentům byl velmi omezen. Ani pedagogové neměli mnoho možností získávat aktuální informace. Studenti byli vzděláváni formou přímé výuky, v níž vedl pedagog většinou pouze monolog. Informace získávali především z učebnic, skript a z vlastních poznámek, jejichž úroveň záležela na osobnosti, zkušenostech i pedagogických schopnostech přednášejícího, a také na pečlivosti s jakou byly poznámky zaznamenány. Samostatná aktivita studentů byla v převážné míře zcela minimální.

Rovněž úloha vysokoškolských knihoven ve vzdělávacím procesu byla zaměřena v lepším případě pouze na absenční půjčování malého počtu již výše zmíněných skript a učebnic. Na základě velmi omezených státem přidělených finančních prostředcích bylo možno každoročně zakoupit jen velmi nízký počet zahraničních časopisů a knih, určených pro pedagogy či vědecké pracovníky, kteří z nich sice čerpali potřebné informace, ale často odmítali publikace dále komukoliv jinému poskytnout.

Současné společenské proměny, snahy o sjednocování světa a vytváření „společnosti znalostí" zvyšují význam informací, znalostí a vzdělávání. V důsledku těchto tendencí i principy vysokoškolského vzdělávání zaznamenaly s nástupem nového tisíciletí zcela zásadní proměny. Současná společnost potřebuje především jedince vzdělané, specialisty. Vzdělávání na vysoké škole výrazně ovlivňuje odbornou úroveň společnosti. Úkolem vysokoškolského vzdělávání je vytváření, uchovávání a předávání poznatků na nejvyšší úrovni vědeckého poznání. Vysoké školy poskytují nejen vzdělávání pro přípravu kvalifikovaných odborníků, ale také se zabývají rozvojem poznání při vědecké a výzkumné činnosti. Na vysoké škole může student získat profesní kvalifikaci pokročilejší úrovně v rámci nabízených studijních programů, které by měly korespondovat s potřebami společnosti. Současně by také vysoké školy měly naplňovat přirozenou lidskou touhu po poznání.

Moderní vysoké školství poskytuje vzdělávání pro mnohem širší spektrum společenského a profesního uplatnění, neomezuje se jen na povolání vědecké. Nabídka akreditovaných studijních programů se rozšiřuje v již existujících i na nově vznikajících univerzitách a stejně tak se zvyšuje i počet vysokoškolských studentů. Vysoká škola, jejíž činnost je v současné době opět propojena s výzkumem i praxí, by měla vychovávat kvalifikované lidské zdroje nezbytné pro další rozvoj vědy a techniky. Význam vysoké školy ve společnosti bude neustále narůstat, pokud škola bude schopna zajistit dostatečnou kapacitu vzdělávacích příležitostí včetně vzdělávání celoživotního a zabezpečit také personální, materiální, technickou a informační podporu vzdělávacího a současně i vědeckovýzkumného procesu. Základní činnosti vysoké školy spočívající ve vzdělávání, výzkumu a vývoji se dále rozšiřují o mezinárodní spolupráci, doplňkovou činnost i poskytování služeb veřejnosti. Tyto nemalé úkoly vyžadují především potřebné finanční zabezpečení, a to nejen ze státního rozpočtu, ale i z prostředků Evropské unie, v důsledku integrace českého vysokého školství do systému vysokoškolského vzdělávání a výzkumu zemí EU.

Na vysokých školách musejí být dodržovány tyto zásady:

a) na půdě vysokých škol platí zásady autonomie a akademické svobody, které byly zavedeny již na středověkých univerzitách. Za totalitních režimů však byly často potlačovány. Akademické svobody vysokých škol spočívají v jejich samostatném rozhodování. Řízení má být liberální a demokratické. Zásadní záležitosti jsou řešeny formou diskuse na pravidelných jednáních členů kolegia rektora nebo kolegia děkana.

b) Vysokoškolská výuka má být výslednou činností tvořivého výzkumu pedagogů, kteří musejí aktualizovat své přednášky v souladu s vývojem poznání. V minulosti byl výzkum z velké části vyčleněn z činnosti vysokých škol a byl prováděn většinou v akademii věd. V současné době se vrací vědecká a výzkumná činnost na vysoké školy. Zde jsou k těmto účelům zřizovány laboratoře a výzkumná pracoviště. Výzkumná i pedagogická činnost je z velké části podporována finančními dotacemi, obvykle na základě získaných grantových projektů.

c) Vysoké školy mají dvě sociální funkce. Mají připravit studenty k výkonu budoucího povolání a všestranně rozvíjet jejich osobnost. Profesní příprava se uskutečňuje především na bakalářském stupni studia. Úkolem magisterského studia je naplnit a podporovat touhu studentů po poznání, naučit je komunikovat, rozhodovat a dát prostřednictvím vzdělání smysl jejich životu.

d) Základním posláním vysokých škol je poskytovat univerzální vzdělání, které zaručuje sociální mobilitu a širší možnosti uplatnění v zaměstnání. Úzká specializace jen na technické obory, přírodní vědy, umění nebo humanitní vědy je vytvořena uměle a neučí studenty chápat věci v širších souvislostech tak, jak jsou v našem světě propojeny. Fakta v předmětech musejí být předkládána komplexně a na úrovni současného poznání, aby studenti uměli pochopit podstatu a smysl diskutovaného problému.

e) Je prosazována otevřenost vysokých škol ve smyslu poskytnout vzdělání všem, kteří chtějí studovat a mají ke studiu předpoklady. Prověřování těchto předpokladů formou zkoušek však často nebývá objektivní a přijetí studentů ke studiu je limitováno nedostačující kapacitou prostor, pedagogů a finančních prostředků. V budoucnosti má být 50% kapacita vysokých škol soustředěna na bakalářské studijní programy, které mají umožnit získání

vysokoškolského vzdělání většímu počtu studentů. Studium je zaměřeno především na uplatnění v praxi. Tento model byl již zaveden v USA i v některých evropských zemích.

f) Výuka na vysokých školách má být založena na partnerství učitele a studenta, na otevřeném dialogu a konfrontaci názorů. Učitel má vést studenty k samostatné tvůrčí práci. Student musí být odpovědný za vlastní studium, přičemž učitel je oprávněn znalosti studenta kontrolovat (10,s.126).

g) Studium na vysokých školách má mezinárodní charakter spočívající v prostupnosti studia. Podle zásad stanovených v roce 1999 v Boloňské deklaraci se mají evropské vysokoškolské systémy sbližovat, aby byla umožněna akademická i profesní mobilita. Vysoké školy poskytují třístupňové vzdělávání (bakalářské, magisterské, doktorské) a studenti mohou v dalším stupni studia pokračovat i na jiné vysoké škole. Rovněž mohou studenti v průběhu studia „přecházet" mezi jednotlivými studijními programy. Přitom jsou uplatňovány podmínky Lisabonské dohody z roku 1997, která uznává vysokoškolský diplom nebo část absolvovaného studia podle kreditního systému získaných studijních výsledků (11,s.71).

Podle vysokoškolského zákona č. 111/1998 Sb., jsou vysoké školy v rámci své vzdělávací činnosti odpovědny také za prosazování principů a uskutečňování cílů celoživotního vzdělávání. Programy celoživotního vzdělávání jsou orientovány pro výkon povolání nebo na oblast zájmů. Mohou být poskytovány bezplatně nebo za úplatu. Účastníci těchto forem studia nejsou ve smyslu zákona považováni za studenty, ale mohou získat osvědčení o absolvování studia v rámci programu celoživotního vzdělávání.

3.5. Celoživotní vzdělávání

Sám název naší společnosti jako „učící se" nebo „znalostní" napovídá, že dnes již nemůže člověk vystačit s vědomostmi a znalostmi, které si osvojil v průběhu školní docházky nebo studia, ale že je nutno se vzdělávat po celý život. Na školskou vzdělávací soustavu navazují nové formy vzdělávání dospělých, prosazující požadavek celoživotního vzdělávání. To může být uskutečňováno na středních nebo vysokých školách i vzdělávacími programy mimo školy. Do sféry vzdělávání tak vstupují dospělí, kteří již zaujímají určité

postavení v zaměstnání i ve společenském životě. Učení, vzdělávání a záměrné zdokonalování kvalifikace osobnosti se v důsledku civilizačních a kulturních proměn stalo součástí pracovních činností i volného času. Vzdělávání se nemá prezentovat jako nutnost, ale spíše jako potřeba a touha člověka po poznání, vypěstovaná již při vzdělávání ve škole.

Vzhledem k vývoji a proměnám společnosti bude celoživotní vzdělávání a rozvíjení osobnosti nevyhnutelné. Bude však vždy záležet především na osobní odpovědnosti jedince a jeho potřebě vzdělávání dále rozšiřovat. Rozmanitost vzdělávání se vztahuje k mnoha činnostem člověka a umožňuje všem lidem bez rozdílu věku poznávat svět kolem nás v minulosti i v současnosti a lépe potom pochopit jeho proměny. Nové vědecké poznatky a vývoj technologií způsobují, že znalosti, které si lidé osvojili v období počátečního vzdělávání, rychle zastarávají a musejí se obnovovat, aby jedinec nestagnoval a byl schopen lépe se profesně uplatnit.

Koncept celoživotního učení je světovým trendem, který je nutno stále rozvíjet. Je třeba nabídnout rozmanitost studijních programů a prostupnou strukturu vzdělávacího systému, opírajícího se o využívání informačních technologií i o znalosti cizích jazyků. Pozornost je nutno zaměřovat také na péči o životní prostředí.

Celoživotní vzdělávání je koncipováno jako vzdělávání dospělých a směřuje k dosažení vyššího stupně vzdělání. Je potřebné pro další rozvoj osobnosti, jejího uplatnění v profesní oblasti i v oblasti občanské nebo zájmové činnosti. Principy celoživotního vzdělávání je nutno v učící se společnost stále více prosazovat a podporovat využívání informačních technologií ve vzdělávacích procesech ve školách, na pracovištích i ve společenských a kulturních organizacích.

Zájmové a občanské vzdělávání vychází z potřeb jednotlivce, rozvíjí u jedince obecný, společenský, politický a profesní rozhled. Může být využito nabídky nejrůznějších studijních programů, přednášek a kurzů ve školách a na univerzitách. Nabízí se také mnoho příležitostí k učení mimo školu, které jsou organizovány kulturními a vzdělávacími institucemi. Roli v této formě vzdělávání hraje také četba a působení veřejnoprávních masmediálních prostředků, především rozhlasu nebo televize s jejich nabídkou hodnotově orientovaných vzdělávacích programů.

Další profesní vzdělávání poskytované nejen školami, ale i jinými organizacemi, může být povinné a nepovinné. Bez povinného profesního vzdělání nelze vykonávat nadále určitou odbornou činnost, ve které je nutno se zdokonalovat vzhledem k vývoji a měnícím se podmínkám, např. atestace lékařů nebo obsluha určitých specifických zařízení. Nepovinné profesní vzdělávání má možnost se mnohem více podílet na celkovém rozvoji osobnosti člověka. Proto by mělo být stimulováno nabídkou studijních programů ve školách i mimo školy a podporováno zaměstnavatelem. Rekvalifikační vzdělávání má být poskytováno nejen uchazečům o zaměstnání, ale i dalším zájemcům, kterým se tak otevírají širší možnosti uplatnění v profesním životě. Rekvalifikační programy by měly nabízet zejména střední a vyšší odborné školy, ale také školy vysoké.

Možnosti směřující k dosažení vyššího stupně vzdělání vytvářejí školské systémy na středoškolské, vyšší odborné nebo vysokoškolské úrovni pro uchazeče, kteří nedosáhli určitého stupně vzdělání dříve. Odpovědnost za celoživotní vzdělávání byla dána vysokoškolským zákonem vysokým školám. Ty poskytují různé specializované nebo rekvalifikační programy a také kurzy, odlišné od akreditovaných studijních oborů, avšak respektující podmínku prostupnosti studia podle Boloňské deklarace. Nabídka kurzů má vycházet nejen z potřeb zájemců o studium, ale také z potřeb společnosti.

Jednou z forem celoživotního vzdělávání je „Univerzita třetího věku" poskytující lidem věkové kategorie nad padesát let nejrůznější programy vzdělávání. Tyto programy respektují osobní zájmy a potřeby jedince, prohlubují další vědomosti a rozvíjí osobnost. Vysoké školy vytvářejí také nabídku akreditovaných studijních programů pro uchazeče, kteří se z nejrůznějších důvodů nerozhodli pro prezenční studium nebo ho neukončili a dále pro ty, kteří si potřebují zvýšit kvalifikaci v rámci vykonávané profese. Podporována má být zejména forma distančního vzdělávání.

3.6. Distanční vzdělávání a e-learning

Distanční vzdělávání je záležitostí organizované výuky na vysokých školách a je poskytováno podle vysokoškolského zákona jako distanční forma studia nahrazující dřívější formu dálkového studia, která je v rovnoprávném postavení vedle prezenčního, dříve denního studia. Vysokoškolský zákon umožňuje prezenční a distanční formu studia také kombinovat. Distanční vzdělávání se jako vzdělávání na dálku postupně vyvinulo z korespondenčních kurzů. První univerzita, která začala poskytovat tento způsob vzdělávání, byla Open University ve Velké Británii v 70. letech dvacátého století.

Distanční vzdělávání je školské vzdělávání v určitém studijním oboru akreditovaném pro tuto formu studia. Je řízeno na dálku, vyučující a studující nejsou v přímém kontaktu. Studující má k dispozici studijní materiály a může dané problémy s vyučujícím konzultovat. Studijní materiály mohou být jednak v tištěné podobě, ale s rozvojem informačních technologií mají stále častěji podobu interaktivních vzdělávacích programů na moderních médiích, např. na disketách, kompaktních či digitálních discích a videokazetách. Distanční výuka využívá nové didaktické techniky a programy, jakými jsou počítačové sítě, umožňující on-line přístup k databázovým informačním zdrojům a ke vzdělávacím programům.

Distanční vzdělávání založené na využívání informačních technologiích je označováno anglickým pojmem „e-learning" - elektronické vzdělávání. Metoda e-learningu spočívá ve vytváření a využívání elektronických výukových programů, počítačových simulací a soustřeďuje se především na výuku prostřednictvím internetu a WWW stránek, které umožňují on-line přístup ke vzdělávání. Proces učení se tak stává pro mnohé účastníky mnohem přístupnějším, zajímavějším a efektivnějším.

Zavedení e-learningu na univerzitách předpokládá vytvoření on-line zpřístupňovaných výukových programů, na jejichž tvorbě se podílejí vysokoškolští učitelé v oblasti didaktického zpracování a odborníci na informační technologie v oblasti technologického zpracování. Učitelé jsou odpovědni za vzdělávací obsah, který musí být zpracován takovou formou, aby ji studující při samostudiu mohli pochopit a využívat. Odborní technologové podle návrhu učitele vloží obrázky, animace, videoklipy, zvuk a zajistí

v příslušném softwarovém vybavení zpřístupňování programu v počítačových sítích. Jedná se tedy o dílo kooperativní, stejně jako při tvorbě tištěných učebních pomůcek, na jejichž vzniku se podílí po obsahové stránce autor publikace, vydání má potom v kompetenci pověřený vydavatel (12,s.74).

E-learningové distanční vzdělávání se někdy nazývá „virtuální vzdělávání" a vysoké školy umožňující přístup k této vzdělávací formě se označují jako „virtuální univerzity". Student se tak může sám svobodně rozhodnout, která z nabízených forem studia bude pro něho nejvíce vyhovující. Zavedení nových forem studia lze chápat rovněž jako otevřenost vysokých škol pro zájemce, kterým nevyhovuje prezenční forma studia. Distanční forma studia prostřednictvím e-learningu je také mnohem efektivnější pro školu i pro studenta. Vyučovací instituce ušetří finanční náklady a počet pedagogů, kteří se podílejí na přímé výuce. Student šetří svůj čas i finanční prostředky, vynaložené na dopravu, ubytování a stravování.

Pro lepší orientaci a využívání možností v e-learningovém vzdělávání bude nutno vytvořit centrální vzdělávací a komunikační portál vysokých škol, ve kterém budou zpřístupňovány potřebné informace a vzdělávací programy. Virtuální formu distančního vzdělávání prostřednictvím elektronických výukových kurzů zpřístupňovaných na internetu musejí vysoké školy nabízet v co nejširší míře, aby ji mohli využívat všichni zájemci jako jeden z typů celoživotního vzdělávání, které je podporováno také programem „Státní informační politiky ve vzdělávání".

3.7. Informační gramotnost

Uplatňování moderních informačních technologií umožňuje zpřístupňovat informace, které pak využívá učící se společnost k získávání informací a znalostí. Prvotním předpokladem přístupu k nabízeným informačním zdrojům je umět nové technologie používat. Schopnost využívat informační zdroje a technologie se označuje jako „informační gramotnost". Touto gramotností mají být postupně vybaveni všichni jedinci v naší společnosti. Informace zpřístupňované v počítačových sítích pronikají dnes do všech oblastí života a hrají jednu z nejvýznamnějších rolí ve vzdělávacích procesech. Vládou schválené programy „Státní informační politika - cesta k informační společnosti" z roku 1999 a „Státní informační politika ve vzdělávání" z roku 2000 prosazují informační gramotnost jako jednu ze základních dovedností a nezbytností pro člověka žijícího v učící se společnosti, která má umožňovat celoživotní přístup ke vzdělávání.

Informační gramotnost mají lidé využívat při vzdělávání pro profesní kvalifikaci, pro získávání všeobecných znalostí, pro rozvoj a uplatnění své osobnosti, i pro zábavu a využívání volného času. Vzdělávací programy a kurzy zpřístupňované prostřednictvím informačních technologií budou nabízet stále otevřenější přístup každému zájemci o vzdělávání, a to v čase i místě, které si sám zvolí.

Předpokladem toho je však integrace informačních technologií do procesu výuky a do učebních programů všech typů škol, které musejí být moderními technologiemi vybaveny. Žáci se mají naučit s těmito technologiemi pracovat, získat potřebnou informační gramotnost, kterou budou moci nadále rozvíjet a uplatňovat při vyhledávání informací. Výuku zaměřenou na informační technologie musejí vést kvalifikovaně vzdělaní pedagogové. Informační gramotností však mají být vybaveni všichni pedagogové, kteří vyučují i jiné předměty, protože výuka je dnes bez používání nových technologií nemyslitelná. Proto je nutno zajistit kvalitní vzdělávání v oblasti počítačové gramotnosti také pro pedagogy, aby mohli využívat informační technologie při výuce i přípravách přednášek. Absolvování kurzů o využívání informačních technologií pomáhá rovněž nezaměstnaným a zdravotně znevýhodněným občanům při jejich zapojování do pracovního procesu i společenského života.

Na informační gramotnost, tj. dovednost v oblasti používání technologií pro vyhledání informací, navazuje funkční gramotnost, tj. schopnost využívat informační zdroje a technologie k vyhledání relevantních informací a uplatňovat je ve všech oblastech lidské činnosti, v zaměstnání i osobním životě. Součástí funkční gramotnosti je také znalost angličtiny, jako světového jazyka pro dorozumění a komunikačního jazyka používaného v oblasti informačních technologií (13,s.14).

Program „Státní informační politiky ve vzdělávání" podporuje potřebu celoživotního vzdělávání obyvatelstva s využíváním informačních technologií ve vzdělávacích procesech nejen ve školách, ale také v dalších mimoškolních institucích i v domácnostech, které jsou vybaveny potřebným technickým zařízením a síťovým připojením na internet. Při mimoškolním vzdělávání roste význam informačních a kulturních center a knihoven, které navazují na vzdělávací strukturu a svou činností podporují vzdělávání a sebevzdělávání.

4. Vývojové trendy vysokoškolských knihoven

4.1. Změny v knihovnických procesech a službách

Vysokoškolské knihovny patří mezi nejstarší knihovnické instituce. Jejich historie je spjata se zakládáním univerzit, které potřebovaly mít trvalý přístup ke knihovním fondům nezbytným pro výukovou a badatelskou činnost. Vysokoškolské studium v našich zemích patří mezi nejstarší v Evropě - Karlova univerzita byla založena již v roce 1348. Tehdejší knihovny nerozlišovaly mezi prostorami určenými pro skladování knih a prostorami určenými ke studiu. Knihovní fond byl vystaven na volně dostupných regálech a jen vzácné knihy byly uloženy na bezpečnějších místech. Rozšiřování studia o další obory, než ty, které nabízely klasické univerzity, si vynutilo vznik nových vysokých škol, zaměřených na specializované oblasti lidského vědění, a tím i vznik nových vysokoškolských (univerzitních) knihoven, obsahujících ve svých knihovních fondech informační zdroje pro příslušný obor. Sbírky těchto knihoven patřily vždy k největším a obsahově nejhodnotnějším fondům, které umožňovaly studovat dosažené poznatky ve všech vědních oborech v příslušném historickém období.

V oblasti procesů a služeb vysokoškolských knihoven se na přelomu století prosadila řada významných změn, souvisejících s přeměnou společnosti a s vývojem informačních technologií. Tyto změny nasměrovaly nové trendy vývoje vysokoškolských knihoven. Podstata činnosti knihoven se příliš nemění, mění se však podmínky a prostředky, kterými se informační a vzdělávací funkce knihoven realizují.

Zatímco tyto změny byly ve vyspělých zemích již dávno uplatňovány, totalitní režimy např. východoevropských zemí brzdily budování knihoven. Potlačována byla zejména činnost vysokoškolských knihoven, protože na vysokých školách byl vzděláván intelektuální potenciál, který by mohl totalitní režim nejsnáze ohrozit. Na úkor vysokoškolských knihoven byly budovány státní vědecké knihovny, které byly veřejně přístupné, a přestože je využívali také vysokoškolští studenti a pedagogové, nebyly tyto knihovny nikterak spjaty s vysokou školou a jejich služby nebyly zaměřeny na konkrétní uživatele.

Celkově docházelo k poklesu vzdělávací úrovně vysokých škol, což se projevovalo i na kvalitě knihovních fondů. Prostředky na nákup zahraniční literatury byly velmi omezeny a limitovány pouze jednorázovými ročními příděly. Hlavní sbírky knihoven tvořila skripta a učební texty. Nesměla chybět dobová politická literatura, a naopak chyběly základní odborné zahraniční časopisy a knihy, které byly suplovány nákupem jejich ruských překladů.

Po roce 1989 se začínají v naší společnosti prosazovat demokratické principy a narůstá potřeba transformovat vzdělávací procesy do nových podmínek, v nichž začínají i vysokoškolské knihovny získávat své postavení. Otevření hranic rozšířilo možnosti cestování také studentům, vysokoškolským pedagogům a knihovníkům. Mohli tak navštívit zahraniční vysoké školy, jejichž významnou součástí byly knihovny s vybudovaným systémem služeb, podporovaným novými prostředky výpočetní techniky. V knihovnách byly zavedeny automatizované knihovnické systémy, propojené do počítačových sítí a umožňující uživatelům operativnější přístup k informačním zdrojům. Rozvoji knihoven v západních zemích byla věnována velká pozornost. Knihovny byly budovány jako pracoviště, která jsou základním prvkem celého systému vysoké školy a tvoří nedílnou součást vysokoškolského vzdělávacího procesu.

Zavedení informačních technologií do knihoven zcela zásadně změnilo jejich pracovní činnosti a také služby jimi poskytované. Knihovna již není pouze místem pro uchování a zpřístupňování poznatků v tradičním pojetí. Stává se z ní informační instituce, která je schopna zprostředkovat svému uživateli zaznamenané poznatky a informace na nových typech médií, uložených nejen ve vlastní knihovně. Vysokoškolské knihovny se transformují do informačních center vysoké školy a využívají ve svých službách technické a programové prostředky, umožňující knihovnické procesy automatizovat. Pro přeměny našich knihoven byly inspirující zásady organizačního a funkčního řešení knihovnických a informačních služeb ve vysokoškolských knihovnách vyspělých zemí.

4.2. Tendence vývoje vysokoškolských knihoven v zahraničí

Ve vyspělých demokratických zemích jsou při budování vysokoškolských knihoven uplatňovány zásady, které podporují rozvoj knihoven a jejich úzkou součinnost s vysokou školou a vzdělávacími procesy. Rozvoj knihoven byl nejdříve podporován v amerických knihovnách, poté v knihovnách vyspělých západoevropských zemí.

Poskytování knihovnických a informačních služeb je založeno na novém pojetí vysokoškolského studia. Vysokoškolští pedagogové dávají studentům převážně podněty pro samostatnou práci, výuka je pořádána často formou diskuse a konfrontace názorů. Studenti jsou vedeni k utváření si vlastních úsudků. Přednášky, semináře a cvičení konané v tomto duchu nutí studenty vyhledávat a využívat informační zdroje v knihovnách. Učitelé většinou vedou studenty k samostatné přípravě na semináře a zkoušky a tím podporují především jejich tvůrčí myšlení. Studenti využívající pravidelně služeb knihoven se naučí vyhledávat potřebné informační prameny a dokumenty, které mohou studovat prezenčně ve studovnách. Knihovna zabezpečuje výuku svými knihovními fondy a při jejich výběru spolupracuje s kvalifikovanými pedagogy. Na vysokých školách je obvykle zavedena praxe, že pokud není studium určitého oboru zajištěno odbornou literaturou v knihovně, není takový obor ani akreditován.

Knihovní fond je systematicky uspořádán, vystaven a zpřístupněn uživatelům ve studovnách ve volném výběru k prezenčnímu studiu i k absenčním výpůjčkám. Potřeba otevřeného přístupu ke knihovním fondům donutila některé knihovny zpřístupnit také své depozitáře. Knihovny své fondy pravidelně doplňují a aktualizují. Málo využívané dokumenty přemísťují z volného výběru do depozitáře. Rovněž starším a unikátním fondům je věnována zvláštní péče a také ochrana, aby tyto, většinou cenné fondy, zůstaly zachovány i pro další generace.

Kromě otevřeného přístupu ke klasickým dokumentům zpřístupňují knihovny také elektronické dokumenty. Dostatečný počet síťově připojených počítačů na internet umožňuje získávat přístup k rozsáhlým informačním zdrojům. Přístup k odborným databázím je umožněn lokálně nebo on-line do světových databázových center.

Provozní doba knihoven je stanovena tak, aby umožňovala přístup ke knihovním a informačním zdrojům v průběhu celého dne, a to až do pozdních večerních hodin. Ve většině zahraničních vysokoškolských knihoven je otevřeno dokonce v sobotu a v neděli. Některé knihovny mají nepřetržitý provoz 24 hodin denně a 7 dní v týdnu.

Vysokoškolské knihovny zaujímají na zahraničních vysokých školách důležité postavení a je jim věnována náležitá pozornost. Budova nebo prostory knihovny jsou většinou velmi vhodně dispozičně vyřešeny, účelně a esteticky vybaveny. Pro efektivní využívání fondů a služeb knihovny jsou přidělovány dostačující finanční prostředky, které slouží na nákup informačních zdrojů v tištěné i elektronické podobě, na pořizování informačních technologií a dalších technických zařízení. Studovny jsou vybaveny náležitým počtem studijních míst, aby mohli být uspokojeni všichni uživatelé, kteří chtějí právě studovat. Vedení vysoké školy si uvědomuje důležitost úzkého sepětí vysoké školy s knihovnou, a proto podporuje její činnost.

Knihovny využívají automatizované knihovnické systémy, umožňující efektivní zpracování dokumentů a budování elektronických katalogů knihoven. Věcný popis dokumentů je prováděn podle světových klasifikačních systémů (Mezinárodní desetinné třídění, Deweyho desetinné třídění) a zároveň i slovním vyjádřením předmětovými hesly (třídění Kongresové knihovny). Podle tohoto třídění jsou dokumenty vystaveny ve volném výběru. Prostřednictvím elektronických katalogů lze poskytovat automatizované výpůjčky, zpřístupňovat bibliografické informace o knihovním fondu v OPAC katalogu (Online Public Access Catalog).

Snahou akademických knihoven je zpřístupňování a propojování souborných katalogů v sítích, dále kooperace v oblasti sdílení katalogizačních záznamů a zpřístupňování informačních zdrojů. Přístup ke knihovním fondům prostřednictvím katalogů je umožněn nejen uživatelům v knihovně přítomným, ale i vzdáleným (14,s.7-9). Funkční souborný katalog poskytuje uživateli návazné služby, jako je např. objednání dokumentu elektronickou cestou, nebo poskytnutí kopie části dokumentů v digitalizované podobě.

Knihovny provádějí retrospektivní konverzi, při níž ukládají záznamy z dříve používaných lístkových katalogů do katalogů elektronických. Jedná se o pracovně i časově náročný proces. V USA byl tento problém vyřešen

prostřednictvím servisního knihovnického centra OCLC (Online Computer Library Center), které provádí konverzi dat a zabývá se jmenným a věcným zpracováním dokumentů a jejich ukládáním do souborného katalogu. Z něho mohou knihovny data přejímat a nemusejí pak už provádět vlastní katalogizaci. OCLC zprostředkovává meziknihovní výpůjční služby, umožňuje on-line přístup do katalogů a do informačních databází, dodává primární dokumenty a zabývá se elektronickým zpřístupňováním plných textů časopisů. OCLC bylo založeno v roce 1967 v Ústřední knihovně Státní univerzity Ohio a od té doby působí jako servisní systém pro všechny typy knihoven a jejich uživatele. Svými službami dalo směr světovému knihovnictví (15,s.237-245).

Na zahraničních vysokých školách jsou vypracovány strategické plány knihovnických a informačních služeb zpravidla na pětileté a delší období. Metody strategického plánování stanovují, jakým směrem se mají knihovny ubírat, jaký je jejich záměr a jakého chtějí dosáhnout cíle. Důležitým bodem plánů je rozbor finanční situace, posouzení krizových faktorů, které činnost vysokoškolské knihovny ovlivňují. Strategické plánování má vždy dlouhodobější perspektivu, a proto usnadňuje knihovnám lépe se přizpůsobovat nárůstu informačních zdrojů a měnícím se technologickým podmínkám (16,s.14-15).

Přestože jsou zahraniční studenti vedeni k využívání služeb knihoven již od základní školy, pořádají pro ně vysokoškolské knihovny vstupní instruktáže o provozu a využívání služeb knihovny, a to hned na začátku studia. Později studenti absolvují ještě další kurzy, týkající se využívání informačních technologií při vyhledávání informačních zdrojů.

Moderně vybavené vysokoškolské knihovny s automatizovaným provozem vyžadují kvalifikovaný personál. Vzniká nová pracovní funkce systémového knihovníka, který plně odpovídá za provoz automatizovaných knihovnických a databázových systémů. Knihovníci zahraničních vysokoškolských knihoven jsou právem rovnocennými partnery akademické obce. Mohou se stát členy akademického senátu a jsou patřičně finančně ohodnoceni. Vedoucí pracovníci knihoven mají odborné vysokoškolské vzdělání, často dvouoborové. Jejich pravidelná účast na jednání kolegia rektora nebo kolegia děkana je samozřejmostí.

4.3. Transformace našich vysokoškolských knihoven

V našich vysokoškolských knihovnách se uskutečnily po pádu totalitního režimu výrazné změny, které je proměnily v moderní knihovny evropského standardu. Vedení většiny vysokých škol si včas uvědomilo, že dobré informační zázemí a služby knihoven na úrovni současných technologií jsou nezbytným předpokladem pro rozvoj vysokých škol a pro studium akreditovaných oborů. Řada zásad uplatňovaných v knihovnách zahraničních vysokých škol byla v našich vysokoškolských knihovnách realizována, avšak transformační procesy ještě nebyly zdaleka dokončeny a probíhají i nadále.

Nové pojetí knihovnických a informačních služeb vysokoškolských knihoven posunulo funkci knihovníka od klasického půjčování knih k náročným referenčním a informačním službám. Postavení našich knihovníků však neodpovídá profesnímu výkonu v nových podmínkách, které vyžadují vysokou míru kvalifikace, profesionality a adaptibility. Počet pracovníků vysokoškolských knihoven je oproti jiným knihovnám silně poddimenzován a knihovníci musejí vynakládat vysoké pracovní nasazení, aby zvládli veškeré činnosti. Vedoucí pracovníci vykonávají často vedle své řídicí práce i činnosti související s provozem knihovny. Přestože mnohé vysoké školy již začínají považovat knihovny za důležitou součást vzdělávacího procesu, nejsou pracovníci knihoven společensky ani finančně ohodnoceni tak, jako akademičtí pracovníci. Nemají zastoupení v akademickém senátu a většinou se ani neúčastní jednání kolegia rektora nebo děkana. Rovnoprávné postavení knihovníků v akademické obci vysoké školy si však budou muset knihovníci získat sami svojí odpovědnou a kvalifikovanou činností a prosadit jeho zakotvení v právních předpisech.

Systémoví knihovníci vytvářejí nezbytnou oporu knihovníků při provozování automatizovaných knihovnických systémů a využívání moderních technologií. Vzhledem k možnostem jejich finančního ohodnocení nebývá však jednoduchou záležitostí tyto pracovníky pro knihovnu získat.

Velkou předností vysokoškolských knihoven je to, že mohou orientovat své služby, profil fondů a informačních zdrojů na konkrétní uživatele a jejich oborové zaměření. Většina knihoven už akceptovala nutnost volného výběru knihovních fondů ve studovnách. Na kvalitě zpřístupňovaných knižních fondů se projevuje špatná akviziční politika nejen minulého i současného období, ale

také nedostatek finančních prostředků. Studovny nabízejí poměrně dostatečný počet míst k prezenčnímu studiu klasických dokumentů, vystavených a systematicky tříděných ve volném výběru. Počítačové studovny jsou vybaveny novými prostředky informační a telekomunikační techniky a umožňují získávat přístup k elektronickým informačním zdrojům prostřednictvím nabídek bází dat a internetu. Provozní doba studoven se rozšiřuje, některé knihovny poskytují své služby již také o sobotách.

Pozitivní je, že studenti vysokých škol se postupně naučili knihovny využívat, trávit v nich svůj čas a využívat ho ke studiu či vyhledávání informací. Stále však při studiu používají doporučené učební texty ve formě skript, která jsou proto četně zastoupena ve fondech našich knihoven. K tvůrčí samostatné práci jsou vedeni většinou až studenti doktorského studijního programu. Přitom studium skript, v nichž je studentům přímo „naservírována" přednášená problematika, podporuje spíše pasivní studium, než samostatné vyhledání odborné literatury, které poskytuje studentům širší prostor pro jejich samostatnou tvůrčí práci. Zavedený způsob studia bude nutno měnit, změna však musí vycházet od pedagogů a jejich pojetí výuky, které má studenty vést k samostatnému vyhledávání literatury.

4.4. Výstavba a architektura knihoven

Pro realizaci svého poslání musejí být vysokoškolské knihovny vybaveny odpovídajícími prostorami. Pozitivním činem vysokých škol bylo to, že většina knihovnických a informačních pracovišť byla vybudována přímo v místě, kde probíhá výuka. Vysokoškolské knihovny získaly nové prostory, starší prostory byly rekonstruovány a rozšiřovány, aby mohly vyhovět novým podmínkám pro poskytování kvalitnějších služeb. Pro některé knihovny byly postaveny dokonce nové budovy.

Architektonické řešení knihoven, ať už se jedná o výstavbu nové budovy nebo jen o úpravy a rekonstrukce, je nutno přizpůsobovat současným požadavkům na poskytování služeb a v souladu s tendencemi jejich vývoje. Podkladem pro projektovou přípravu má proto vždy být i studie zpracovaná vedením příslušné knihovny. Studie vychází ze současného stavu knihovny a udává její cílový stav. Ten je stanoven s ohledem na budoucí vývoj

knihovnických a informačních služeb. Studie obsahuje požadavky na funkční uspořádání knihovny v závislosti na její velikosti a počtu knihovních fondů, na počtu uživatelů, technickém vybavení i na organizaci služeb.

Knihovníci by měli spolupracovat s architekty již při přípravě projektu. Tato spolupráce je velmi důležitá, protože pomáhá předcházet případným nedostatkům, které lze ve fázi projektování ještě odstranit. Často se však stává, že komunikace knihovníků s architekty neprobíhá uspokojivě, protože někteří architekti si do svých návrhů neradi nechávají zasahovat. Připomínky je možno předkládat většinou jen prostřednictvím zadavatelů a investorů výstavby, kteří však také často nejsou příliš ochotni prosazovat potřebné záměry a změny ve výstavbě. Důvodem této neochoty jsou nejčastěji limitované investiční prostředky. V průběhu výstavby se pravidelně konají kontrolní dny a výrobní porady; těch by se měli zúčastňovat i knihovníci, aby se mohli k výstavbě knihovny také vyjádřit. Prosazování připomínek však není jednoduché. Vyžaduje ze strany knihovníků velké úsilí, důslednost a asertivitu.

Současná architektura knihoven je podřízena novému pojetí knihovnických služeb. „Knihovna beze zdí" naznačuje procesy odehrávající se v knihovnách při zpřístupňování informačních zdrojů. Otevřenost přístupu bývá vyjádřena tedy i architektonickou podobou dnešních knihoven. Budovy knihoven se vyznačují většinou jednoduchým, avšak účelným a důstojným architektonickým vyjádřením. Při stavbách se uplatňují především přírodní materiály, jako např. kov, dřevo, sklo. Prosklené stěny budov a otevřené prostory interiérů mají symbolizovat spojení s okolním světem, nové možnosti zpřístupňování informačních zdrojů a rovný přístup pro všechny uživatele. Vstup do knihovny a také pohyb ve všech přístupných prostorách knihovny musí být umožněn také tělesně postiženým uživatelům. Bezbariérovým přístupem by měla být vybavena každá knihovna.

Také vnitřní prostory vyžadují funkční uspořádání a vybavení i estetické ztvárnění, takové, aby uživatelé rádi trávili svůj čas v knihovně. Nové studovny musejí splňovat podmínky volného přístupu ke knihovním fondům a dostatečného počtu míst pro prezenční studium klasických dokumentů i pro využívání elektronických informačních zdrojů v počítačových sítích. Počet míst má být poskytován s ohledem na počet studentů. Světový poměr počtu míst

k počtu studentů je uváděn čísly 1:6 až 1:12. Tento poměr bývá stanoven podle informačních potřeb studentů určitého oboru.

V posledním desetiletí se podařilo na našich vysokých školách vybudovat několik moderních, funkčně a esteticky vybavených knihoven. Patří k nim zejména Centrum knihovnických a informačních služeb na Vysoké škole ekonomické v Praze, Univerzitní knihovna Univerzity v Pardubicích a Univerzitní knihovna Západočeské univerzity v Plzni. Pozoruhodnou stavbou je bezesporu Informační centrum a Knihovna Univerzity Palackého v Olomouci, které vznikly rozsáhlou rekonstrukcí tereziánské zbrojnice.

Vybudováno bylo také několik fakultních knihoven, např. na ČVUT v Praze, VUT v Brně nebo na MU v Brně. Pozornost si zaslouží zejména Ústřední knihovna Fakulty filozofické MU v Brně, pro niž byla postavena nová budova. Tato knihovna, otevřená v roce 2002, patří k nejnovějším vysokoškolským knihovnám v ČR. Je situována v areálu fakulty a tvoří předěl mezi fakultou a obytnými domy z konce 19. a počátku 20. století. Budova knihovny se čtyřmi podlažími je navržena vůči svému okolí jako kontrastní, avšak jednoduchý objekt; i tím je vyjádřen její specifický význam a poslání (17,s.20).

Otevřenost přístupu k informačním zdrojům je zdůrazněna možností volného pohybu ve všech prostorách studoven, aniž by si uživatel musel odkládat svá zavazadla a svršky v šatnách. Knihovní fond vystavený ve volném výběru je určen k prezenčnímu studiu. Vybrané dokumenty je možno půjčovat také absenčně; uživatelé si mohou dokonce samoobslužně registrovat výpůjčky. Celková kapacita studoven je 400 míst a všechna místa umožňují připojení počítače nebo notebooku k síti internet.

Inspirací pro výstavbu některých dalších vysokoškolských knihoven by mohla být také Univerzitní knihovna v německé Kostnici. Je umístěna uprostřed univerzitního kampu a její otevřenost je realizována velmi praktickým způsobem. Knihovna má nejen jeden centrální vstup a výstup s obslužným pracovištěm, ale i několik dalších vstupů umístěných po obvodu budovy. V rozlehlých studovnách je tematicky vystaven knihovní fond. Informační zdroje, týkající se jednotlivých oborů, jsou umístěny vždy v blízkosti toho vstupu, který navazuje na pracoviště (fakultu, ústav), kde je příslušný obor vyučován. Odchod

z knihovny a případné zaregistrování výpůjčky jsou umožněny pouze u centrálního výstupu.

O tom, že problematika architektonického ztvárnění budovy a interiéru knihovny není zanedbatelná, svědčí fakt, že Knihovna Univerzity Palackého v Olomouci pořádá mezinárodní konference a semináře, zabývající se výstavbou knihoven. V roce 2001 byla uspořádána konference s názvem „Knihovna a architektura" o nových směrech a trendech architektury při výstavbě knihoven v evropském i celosvětovém měřítku. Příspěvky přednesené na této konferenci se týkaly nejen vysokoškolských knihoven, ale také dalších významných knihoven, jejichž budovy byly postaveny v současné době. Patří k nim např. světově proslulá Alexandrijská knihovna v Egyptě nebo British Library v Londýně. Z českých knihoven potom Moravská zemská knihovna v Brně a Krajská vědecká knihovna v Liberci.

V roce 2003 byl uspořádán v Knihovně Univerzity Palackého ve spolupráci s Asociací knihoven vysokých škol ČR další pracovní seminář „Knihovna a architektura - Knihovny bez bariér". Seminář se zabýval zejména bezbariérovým přístupem zdravotně postižených uživatelů do knihoven.

V díle „Deset knih o architektuře" římský architekt Vitruvius již v prvním století před n.l. formuloval základní požadavky, které je nutno v architektuře uplatňovat. Patří k nim statická pevnost (firmitas), užitečnost (utilitas) a estetické působení (venustas). Všechny tyto požadavky výše uvedené nově postavené knihovny splňují. Čas prověří, zda trvale.

4.5. Knihovnické informační systémy

Vysoké školy začaly jako jedny z prvních institucí používat moderní výpočetní techniku. Byly to zejména vysoké školy technického zaměření. Odborné ústavy se zabývaly zaváděním nových technologií a tvorbou programových prostředků pro knihovny. Důležitým krokem ke sdílení informací prostřednictvím sítí bylo v roce 1990 zprovoznění knihovnické sítě CASLIN (Czech and Slovak Library Information Network). O rok později, v roce 1991, bylo Československo připojeno k internetu, k němuž jako první měly opět přístup vysoké školy. Následovně byla zprovozněna i akademická síť CESNET (Czech Education and Scientific Network), která byla postupně nahrazována vysokorychlostními sítěmi TEN-34CZ a TEN-155CZ. Od roku 2001 je provozována akademická síť další vývojové generace CESNET2. Jedná se o poslední typ národní vysokorychlostní počítačové sítě, určené pro vědu, výzkum a vzdělávání (18,s. 88).

Rozvoj prostředků výpočetní techniky vytvořil technické podmínky pro automatizaci knihoven. Nejdříve bylo nutno uložit dokumentografické údaje o knihovních fondech do automatizovaného knihovnického systému. Některé ústavy technických vysokých škol začaly vytvářet vlastní systémy a zaváděly je do knihoven (MAKS jako upravený systém produktu UNESCO CDS/ISIS, Automatizovaná knihovna). Jiné vysoké školy začaly aplikovat v knihovnách zahraniční systémy. Nejširšího uplatnění dosáhl britský systém TinLib.

Proces automatizace knihoven však s sebou nesl celou řadu problémů, které se musely neprodleně řešit. Bylo zapotřebí získat potřebné finanční prostředky nejen na pořízení systému a jeho údržbu, ale také na kvalitní hardwarové prostředky a jejich inovaci. Knihovníci museli překonat strach z těchto prostředků, naučit se s nimi pracovat, ukládat do systému nové tituly a postupně se věnovat retrospektivní konverzi. Do knihovnických procesů byly zaváděny nové technologie a programové prostředky. V současné době provozují vysokoškolské knihovny své služby prostřednictvím automatizovaných knihovnických systémů další generace, mezi něž patří zejména britský systém T-Series, izraelský systém Aleph nebo český systém KPwin.

Automatizované knihovnické systémy jsou pro činnost dnešních vysokoškolských knihoven nezbytné. Proces služeb se jejich využíváním stává

jednodušším, rychlejším a kvalitnějším. Uživatelé knihoven mohou pracovat s OPAC katalogem, který umožňuje přístup k bibliografickým záznamům a jejich vyhledávání podle nejrůznějších kritérií (autor, název, předmětové heslo, klíčové slovo).

Zavedením informačních technologií do knihoven došlo k prudkému rozvoji informačních systémů. Tyto systémy mají poskytovat uživateli všechny informační a servisní služby a umožňovat mu snadnější orientaci v množství informačních zdrojů. Informační systém nabízejí knihovny na svých WWW stránkách, jejichž obsahem jsou kromě základních informací o knihovně, jejích službách a fondech, především logicky uspořádané odkazy. Prostřednictvím odkazů mohou uživatelé vstupovat do souborných elektronických katalogů knihoven, databázových center, do nabídek vydavatelství a knihkupectví a mohou tak využívat bibliografické i faktografické informační zdroje.

Pro uživatelský komfort a efektivní využívání informačních zdrojů je nutno vytvářet vyšší stupeň integrace, spojovat knihovnická pracoviště do sítí a budovat souborné katalogy příbuzných oborů. Budování souborných katalogů poskytuje uživatelům snadnou a rychlou orientaci ve fondu sdružených knihoven. Zpřístupnění těchto katalogů v prostředí WWW prohlížečů na internetu nabízí možnost časově a prostorově neomezeného vyhledávání. Souborné katalogy umožňují také vyhledávání dokumentů pro účely meziknihovní výpůjční služby. Pomocí katalogů lze okamžitě určit lokaci dokumentu, který je možno si vyžádat prostřednictvím elektronického formuláře u vlastníka dokumentu.

4.6. Profese knihovníka a informačního pracovníka

4.6.1. Tradiční a nová role knihovníka

Stejně tak jako knihovnám zůstala zachována jejich původní role spočívající ve shromažďování a uchovávání znakově zaznamenaných lidských poznatků a zkušeností, zůstává zachováno i tradiční poslání knihovníků, kteří zaznamenané poznatky zpracovávají a zpřístupňují svým uživatelům. Tradiční funkce knihoven a knihovníků zaznamenaly však některé zásadní proměny, které byly zapříčiněny vznikem nových možností při zpřístupňování elektronických dokumentů.

Knihovníci se museli naučit pracovat s informačními technologiemi a s automatizovanými systémy. Nové technologie výrazně změnily knihovnické a informační procesy a začaly klást zvýšené nároky na vzdělávání a kvalifikaci knihovníka. Knihovník dnes už není jen ten, kdo podá čtenáři knihu a zaregistruje výpůjčku, ale pomáhá uživatelům orientovat se v nabízeném množství informačních zdrojů. Knihovník také učí uživatele knihoven s těmito zdroji pracovat.

Pro orientaci ve světě informací jsou nezbytným předpokladem knihovníka základní znalosti a dovednosti pro využívání programového vybavení při práci s bázemi dat, se službami a zdroji na internetu. Snadná dosažitelnost velkého množství informačních zdrojů klade vysoké nároky na schopnost vlastního myšlení a úsudku při jejich výběru. Knihovník zastává důležitou roli průvodce a navigátora ve stále narůstajícím množství informací. Plněním tohoto úkolu přidává informacím určitou hodnotu, využitelnou pro toho, kdo ji právě potřebuje. Z knihovníka, jako pouhého zprostředkovatele informačních zdrojů uložených na různých druzích médiích lokálních i vzdálených, se stává informační specialista, který umí vyhledat relevantní informace.

Knihovník musí znát a prosazovat vývojové trendy vysokoškolských knihoven a současně musí být také seznámen s trendy vývoje vysokoškolského vzdělávání. Na vzdělávacích procesech se knihovník podílí nepřímou formou poskytováním knihovnických a informačních služeb. Podílí se také na získávání informační gramotnosti uživatele a jeho schopnosti využívat informační zdroje.

Knihovníkovi tak přibývá profese pedagoga, který učí své uživatele vyhledávat potřebné informace a osvojovat si z nich potřebné znalosti.

Automatizace knihovnických procesů značně urychlila činnost knihoven a knihovníci tak mohou věnovat více času svým uživatelům. Přestože komunikace se dnes uskutečňuje prostřednictvím nových technologií, má knihovník ve styku s uživatelem přímou a nezastupitelnou úlohu. Ve službách se zdůrazňuje referenční role knihovníka, podpořená využíváním všech dostupných informačních zdrojů.

K obecným vlastnostem knihovníka patří schopnost komunikace, umění předávat znalosti a dovednosti uživatelům i kolegům. Knihovník musí být schopen týmové spolupráce, má umět se přizpůsobovat novým podmínkám. Stejně tak musí umět řešit vzniklé požadavky i problémy, má být iniciativní, mít tvůrčího ducha i schopnost kritického myšlení. Knihovník má být vybaven všeobecným i odborným vzděláním a také dobrými charakterovými i morálními vlastnostmi. Svými kompetencemi a kultivovaným chováním si pak snadněji získává přirozenou autoritu a důvěru uživatelů, ale i profesní uznání v rámci akademické obce.

Ve vysokoškolských knihovnách již dnes nemohou pracovat lidé pasivní, bez odborných znalostí, potřebných kompetencí a osobnostních předpokladů. Mezi knihovníky dojde pravděpodobně k větší diferenciaci podle odbornosti. Knihovník, který není schopen akceptovat změny a sebevzdělávat se, bude stále více pozbývat šanci profesního uplatnění ve vysokoškolské knihovně. Knihovníci se stávají informačními specialisty, konzultanty i pedagogy. Nezbytným předpokladem pro vykonávání knihovnické profese je odborné knihovnické vzdělání a také potřeba rozvíjet své poznání v dalších vzdělávacích programech.

4.6.2. Školské vzdělávání knihovníků

Na výkon knihovnického povolání jsou v nových vzdělávacích a technologických podmínkách kladeny nemalé nároky. Předpokladem úspěšného vykonávání této profese je získání patřičného odborného vzdělání. V našem vzdělávacím systému je možno získat knihovnickou kvalifikaci na středních a vyšších odborných školách knihovnických a informačních služeb a na vysokých školách v bakalářském, magisterském a také doktorském studijním programu.

Střední knihovnické školy v naší republice byly založeny před padesáti lety v Praze a v Brně. Ve svých studijních programech zahrnovaly denní, dálkové a nástavbové formy studia. V devadesátých letech byla pražská knihovnická škola transformována na Vyšší školu informačních služeb s tříletým pomaturitním studijním programem. Její absolventi získávají titul diplomovaný specialista (DiS). Brněnská knihovnická škola se transformovala na Vyšší odbornou školu a Střední odbornou školu informačních a knihovnických služeb. Poskytuje střední odborné vzdělání ukončované maturitou a vyšší odborné vzdělání pro absolventy gymnázií a středních škol. Rozhodnutím Krajského zastupitelstva dne 22.2.2007 však byla brněnská knihovnická škola sloučena s Obchodní akademií v Brně.

Zkušenosti vyspělých demokratických zemí potvrdily, že knihovnické vzdělání musí být součástí univerzitního studia. Již ve starověku a středověku, kdy bylo knihovnictví pouze praktickou činností, pracovali v knihovnách převážně jen vzdělaní jedinci. V novověkých dějinách, kdy ještě nebylo zavedeno odborné vzdělávání pro knihovníky, působili v knihovnách učitelé, spisovatelé a vědci z různých oborů. Koncem 19. století začala být v USA chápána akademická knihovna jako instituce podporující vzdělání. „Library science" byla založena jako studijní obor na vysoké škole.

Dnes se prosazuje tendence obecně i odborně vzdělaného knihovníka a jen vysokoškolsky vzdělaný odborník by měl být profesně nazýván knihovníkem, který je v nových podmínkách současně i informačním specialistou a manažerem poznatků. Absolvování středoškolského odborného vzdělání neumožňuje totiž získat odborné i všeobecné znalosti na dostačující úrovni. Knihovník získá na střední škole široké obecné vědomosti, které potom

dále rozvíjí na vysoké škole (včetně odborné specializace). Vysokoškolské vzdělání poskytuje profesní orientaci a současně podněcuje zájem o získávání dalších vědomostí v průběhu celého života.

Vysokoškolské vzdělání poskytují v současné době čtyři vysoké školy univerzitního typu. Nejdelší tradici vysokoškolského vzdělávání má současný **Ústav informačních studií a knihovnictví (ÚISK) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze**, založený v roce 1953 jako Katedra knihovnictví. Od roku 1961 působí na Fakultě sociálních věd a publicistiky jako Katedra knihovnictví a vědeckých informací. V roce 1972 se vrací katedra zpět na Filozofickou fakultu. Avšak období normalizace se silně podepisuje hlavně na ideologickém pojetí studia. Situace se mění až po roce 1989, kdy vznikají nové učební programy a katedra se v roce 1993 transformuje na Ústav informačních studií a knihovnictví. Informační věda je akreditována jako studijní obor v třístupňových vzdělávacích programech podle nových tendencí ve vzdělávání a podle potřeb měnícího se prostředí knihoven. Bakalářské studium podporuje profesní orientaci. Magisterské studium je určeno pro absolventy bakalářského studia, a to i z jiných studijních programů. Doktorské studium je určeno pro knihovníky, kteří chtějí ve svém oboru vědecky pracovat. ÚISK organizuje také odborně zaměřené postgraduální kurzy celoživotního vzdělávání (19,s.153).

Vysokoškolské vzdělání je možno od roku 1991 získat také na **Masarykově univerzitě v Brně na Filozofické fakultě**. Původní studijní obor - vědecké informace a knihovnictví - byl transformován na informační studia a knihovnictví. V roce 2002 byl vytvořen Kabinet knihovnictví při Ústavu české literatury a knihovnictví, který nabízí bakalářské a magisterské akreditované studijní programy pro prezenční i kombinované formy studia.

Od roku 1993 je otevřeno bakalářské studium knihovnictví (knihověda) rovněž na Oddělení knihovnictví Ústavu bohemistiky a knihovnictví **Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě**.

Značné úsilí o prosazení výuky knihovnictví bylo vyvinuto také na **Západočeské univerzitě v Plzni.** V roce 2006 bylo toto úsilí naplněno a podařilo se akreditovat bakalářský studijní obor „Knihovnictví a informační služby" na zdejším Ústavu filozofie Filozofické fakulty.

4.6.3. Kontinuální vzdělávání knihovníků

Knihovnictví je jedním z oborů, ve kterém se kontinuální systematické vzdělávání stává nezbytnou potřebou kvalitního a odpovědného výkonu knihovnické profese. Získávání a zvyšování kvalifikace knihovníků v nových podmínkách musí být podporováno také širokou nabídkou vzdělávacích programů v rámci soustavného celoživotního vzdělávání.

Vzdělávací funkcí jsou podle knihovního zákona (§ 11, odst.2) pověřeny krajské knihovny, které mají ve sféře vzdělávání knihovníků určité zkušenosti z minulosti. V současné době realizují tyto knihovny svou vzdělávací činnost s podporou programových projektů VISK. Ve vybavených počítačových učebnách vzdělávacích center pořádají odborná jednorázová nebo systematická školení a kurzy, pro která zajišťují kvalifikované přednášky odborníků z knihoven, vysokých škol, vyšších odborných škol i z jiných pracovišť.

Vysokoškolský zákon klade důraz na uskutečňování programů celoživotního vzdělávání, které pro oblast knihovnictví a informační vědy garantují příslušné vysokoškolské ústavy. Ústav informačních studií a knihovnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy uspořádal již řadu odborných kurzů pro potřeby dalšího i rekvalifikačního vzdělávání knihovníků. V současné době tento ústav nabízí také distanční formy vzdělávání.

Programy podporující vzdělávání knihovníků jsou zaměřeny na potřeby pracovníků všech typů knihoven a jsou v souladu s vývojovými trendy oboru. Vzdělávání vysokoškolských knihovníků je zřetelněji orientováno na určité oblasti, a to především na využívání informačních zdrojů a technologií. Specializované kurzy, které pořádá Národní knihovna a Státní technická knihovna, se týkají také práce s elektronickými informačními zdroji. Tyto kurzy jsou skutečným přínosem pro práci vysokoškolských knihovníků. Umožňují jim snadnější orientaci při vyhledávání relevantních informací z nabídky odborných databází, které jsou ve službách vysokoškolských knihoven využívány.

Další univerzální vzdělávání v této oblasti je podporováno projektem „European Computer Driving Licence“ (ECDL), umožňujícím získat mezinárodně uznávaný certifikát počítačové gramotnosti. Na tento projekt by měly navazovat další vzdělávací programy, týkající se využívání elektronických

informačních zdrojů a nových knihovnických aplikací, např. sdílená katalogizace, vytváření souborných katalogů a informačních portálů, elektronické dodávání dokumentů, informační systém a tvorba WWW stránek knihoven i digitalizace fondů (20,s.330-331).

Stále aktuální je potřeba vzdělávání ve specializovaných knihovnických činnostech, které se v nových podmínkách výrazně změnily. Pořádají se školení zaměřená na zpracování dokumentů podle platných mezinárodních standardů pro jmenný i věcný popis a pro popis speciálních druhů dokumentů. Vzdělávací programy jsou připravovány také pro oblast služeb. Důraz je kladen na kvalitu informačních a referenčních služeb, s využíváním všech dostupných informačních zdrojů a internetu.

Pokud se má knihovník kvalifikovaně uplatnit, musí sledovat vývoj ve svém oboru. Prudký rozvoj informačních technologií klade důraz na umění orientovat se v těchto proměnách a také na schopnost jedince je aktivně přijímat. Při komunikaci s uživatelem uplatňuje knihovník znalosti, které může získat studiem základů psychologie, pedagogiky a sociálních věd, zaměřených obecně, ale také orientovaných na specifické potřeby znevýhodněných a problémových skupin uživatelů. Vedoucí pracovníci knihoven by měli mít též základní znalosti z oblasti práva, řízení a marketingu, týkající se jejich profese a funkce.

K nezbytným vědomostem knihovníka patří také znalost anglického jazyka. Ten je komunikačním jazykem v oblasti výpočetní techniky a databázových systémů, v oblasti sdělování vědeckých poznatků a mezinárodní spolupráce knihoven, a stává se také komunikačním jazykem pro dorozumění lidstva v globálním světě. Vzdělávací kurzy pro knihovníky nemohou však být zaměřeny na získávání obecných jazykových znalostí, ani na jejich prohlubování, ale spíše jen na znalost odborné terminologie a na schopnost konverzace na daná odborná témata.

Rekvalifikační kurzy a školení pořádané vyššími odbornými školami a některými krajskými knihovnami pomáhají získat základní znalosti oboru pro nekvalifikované pracovníky, kteří splňují osobnostní předpoklady a mají zájem o práci v knihovně. Většina vzdělávacích programů je organizována v souladu s aktuálními potřebami knihoven, bohužel ne vždy systematickým způsobem. Výjimku tvoří školení týkající se jmenného a věcného zpracování dokumentů

a školení počítačové gramotnosti ECDL, které obsahuje několik navazujících lekcí.

Řada vzdělávacích akcí byla uskutečněna prostřednictvím programů „Výukového centra pro další vzdělávání knihovníků", podporované sdružením MOLIN (Moravian Library Information Network) a prostřednictvím „Sekce vzdělávání - Výukové centrum SKIP", které koordinuje vzdělávací aktivity krajských vzdělávacích center. Garantuje, aby vzdělávací programy respektovaly společné trendy, standardy a postupy. Zakládajícími členy Výukového centra SKIP byly Národní knihovna, krajské knihovny a některé vysokoškolské knihovny.

Pro zajištění kontinuálního vzdělávání je zapotřebí provést analýzu vzdělávacích potřeb pro jednotlivé činnosti knihovníků a vypracovat standardy pro různé typy vzdělávacích aktivit. Podle těchto standardů by měly krajské knihovny vypracovat koncepci vzdělávání a navrhnout jednotlivé kurzy. Úzká spolupráce podle koncepce celoživotního vzdělávání bude navázána s vysokými a vyššími odbornými školami, které mohou nabídnout distanční vzdělávací programy prostřednictvím e-learningu.

Koncepce celoživotního vzdělávání zahrnuje kontinuální vzdělávání knihovníků, aby jejich kvalifikace byla neustále v souladu se společenskými potřebami. Knihovnické služby, poskytované kvalifikovanými vzdělanými knihovníky a v souladu s vývojovými tendencemi oboru, rozšiřují prostor pro vyšší společenské uznání i platové ocenění knihovnické profese.

4.7. Sdružování profesionálních knihovníků

4.7.1. Spolupráce knihovníků a knihovnické spolky

K základnímu osobnostnímu vybavení knihovníka patří mezi jiným komunikativnost, a to jak s uživateli, tak i s kolegy v rámci profesního oboru. V dobách totalitního režimu komunikace nebyla podporována. Sdružování knihovníků a činnost jednotlivých knihoven byla velmi izolovaná. Snad jedinou formou spolupráce mezi knihovnami bylo poskytování meziknihovních výpůjčních služeb. Zlom nastal až po roce 1989. Tehdy byly postupně obnovovány některé spolky, byla založena nová sdružení a začala se konat profesionální jednání, pořádaly se konference a semináře. Profesní sdružování knihovníků přináší celou řadu pozitiv pro činnost vysokoškolských knihoven. K nim patří např. sdělování a předávání zkušeností ze všech profesních oblastí, řešení společných problémů a prosazování společných zájmů, cílů atd.

První světovou knihovnickou organizací se stala v roce 1876 American Library Association (ALA), a to v zemi, kde vznikl požadavek profesionálního knihovnického povolání a odborného vzdělání (1887 na Kolumbijské univerzitě v New Yorku, později pak v r. 1926 v Chicagu byla založena Graduate School of Library Science) (21,s.142). Mezinárodní federace knihovnických asociací IFLA (The International Federation of Library Associations and Institutions) byla založena v roce 1971 v Holandsku a prezentuje od té doby zájmy knihoven a informačních pracovišť a jejich uživatelů.

U nás se rovněž vytvořilo několik společností, které sdružují knihovny a knihovníky. Také vysokoškolské knihovny jsou členy těchto odborných organizací a sdružení, jakými jsou např. Sdružení knihovníků a informačních pracovníků (SKIP), Sdružení knihoven (SDRUK), Asociace knihoven vysokých škol České republiky (AKVŠ) a Klub vysokoškolských knihovníků.

Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky (SKIP) je dobrovolnou organizací, která má charakter občanského sdružení. Svaz je organizován na regionálním principu a jeho členy mohou být buď knihovny jako celek, nebo knihovníci jako jednotlivci. Posláním svazu je usilovat o soustavné zvyšování úrovně knihovnické práce, o růst její prestiže ve společnosti

a o získání podpory pro vytváření příznivých podmínek pro rozvoj činnosti knihoven. SKIP se podílí na tvorbě a realizaci koncepcí oboru, na jeho legislativě, zastupuje knihovny ve vztahu k ochranným autorským organizacím při půjčování zvukových dokumentů atd. (22).

Ve sféře celoživotního vzdělávání knihovníků SKIP spolupracuje se vzdělávacími institucemi a pořádá odborné semináře. Jeho vzdělávací programy jsou zaměřené na soustavnou odbornou přípravu. SKIP navazuje kontakty s dalšími knihovnickými institucemi u nás i v zahraničí, je členem Mezinárodní federace knihovnických asociací IFLA. Podílí se na organizačním zajišťování celostátní konference „Knihovny současnosti" a pořádá celostátní propagační akce „Týden knihoven". SKIP vydává své periodikum „Bulletin SKIP" s nejnovějšími informacemi o činnosti knihoven, o novinkách a zajímavostech v oboru a o dalších aktivitách knihoven.

Asociace knihoven České republiky (AK ČR) byla založena začátkem roku 1997 jako zájmové sdružení právnických osob. Měla za úkol formulovat ekonomické, legislativní, odborné a další potřeby knihoven a prosazovat je u orgánů státní správy. Zasahovala také do oblasti pracovněprávní a mzdové. V roce 2002 se stala na základě dohody součástí SKIPu.

Sdružení knihoven České republiky (SDRUK) založili v roce 1992 členové státních vědeckých knihoven. Sdružení organizuje porady, semináře a konference knihovníků. Je také spolupořadatelem konferencí „Knihovny současnosti". Zajišťuje nákup zahraničních publikací pro knihovny, pro knihovníky pořádá odborné exkurze do zahraničních knihoven.

Asociace knihoven vysokých škol České republiky (AKVŠ ČR) vznikla v roce 2002 jako sdružení právnických osob, akreditovaných v oblasti vysokoškolského vzdělávání v ČR. Její organizační součástí jsou knihovny nebo jim funkčně odpovídající organizační útvary. O založení tohoto sdružení se zasloužila svojí iniciativou „Komise pro vysokoškolské knihovny Rady vysokých škol ČR". Před vznikem této komise v roce 1994 neměly vysokoškolské knihovny takové zastoupení, které by prosazovalo jejich činnost a hájilo jejich zájmy. Písemné zdůvodnění založení AKVŠ bylo zasláno rektorům veřejných vysokých škol, společně s jejím programovým prohlášením. K účasti v AKVŠ ČR se přihlásila většina veřejných vysokých škol.

Asociace má zajišťovat rozvoj, zvyšování kvality a celkové úrovně knihoven českých vysokých škol. Služby knihoven mají být koncipovány tak, aby byly srovnatelné s úrovní služeb poskytovaných vysokoškolskými knihovnami v zemích Evropské unie. Předmětem činnosti AKVŠ ČR je také podpora výměny názorů a zkušeností vysokoškolských knihoven, prosazování jejich společných zájmů a koordinace jejich činnosti, především v oblasti efektivního využívání informačních fondů, zdrojů a služeb (23).

AKVŠ ČR zastupuje své knihovny při různých jednáních, např. o zavádění národního knihovního systému a o uskutečňování programu „Státní informační politiky ve vzdělávání". Asociace vytváří základnu pro spolupráci ve všech oblastech týkajících se knihovnických a informačních služeb na vysoké škole, a to na národní i mezinárodní úrovni.

Při AKVŠ ČR jsou vytvořeny tři odborné komise: pro oblast elektronických informačních zdrojů, pro oblast informačního vzdělávání a informační gramotnosti a pro elektronické zveřejňování vysokoškolských kvalifikačních prací. Další odborné komise mohou vznikat podle aktuálních potřeb vysokoškolských knihoven. Na Celostátní poradě vysokoškolských knihoven v roce 2006 bylo odsouhlaseno vytvoření komise pro řešení aktuálních problémů. Do budoucna se uvažuje také o vytvoření komise pro národní spolupráci a také komise pro zahraniční spolupráci.

„Odborná komise pro elektronické informační zdroje" koordinuje získávání a zpřístupňování elektronických informačních zdrojů ve vysokoškolských knihovnách. Sleduje a vyhodnocuje statistické ukazatele využívání těchto zdrojů. Získané údaje jsou důležitým podkladem pro řešení dalších projektových programů.

„Odborná komise pro informační vzdělávání a informační gramotnost" podporuje a koordinuje aktivity vysokoškolských knihoven v oblasti informačního vzdělávání a jejího začleňování do učebních programů vysokých škol. Podporuje spolupráci a výměnu zkušeností s cílem sjednotit obsah i metody výuky a podpořit zavedení výuky informační gramotnosti na všech vysokých školách (24,s.339).

„Odborná komise pro otázky zpřístupňování elektronických vysokoškolských kvalifikačních prací" se snaží zavést a prosadit postupné

zpřístupňování kvalifikačních prací vysokých škol prostřednictvím elektronických databází s výhledem přístupu v národním registru.

Klub vysokoškolských knihovníků byl založen na Vysoké škole ekonomické iniciativou „Centra informačních a knihovnických služeb". Není organizován na právním základu, jde o volné sdružení všech knihovníků vysokoškolských knihoven, kteří chtějí společně řešit aktuální problémy.

V oblasti odborné spolupráce vysokoškolských knihoven se stále více uplatňuje smluvní spoluužívání informačních zdrojů prostřednictvím **konsorcií**. Konsorcia knihoven jsou sdruženími nejen knihoven, ale i dalších institucí, které se podílejí na financování nákupu informačních zdrojů, případně přístupových práv k nim. Současná konsorcia knihoven byla ustanovena pro různé programové projekty a umožňují sdruženým vysokoškolským knihovnám přístup k odborným elektronickým informačním zdrojům podle jejich oborového zaměření. Některé licence pro využívání databázových informačních zdrojů byly poskytnuty na národní úrovni s přístupem pro všechny knihovny a informační instituce v České republice (ProQuest, KnowEurope). Další licence jsou využívány pro stejně tematicky zaměřené vysoké školy a jejich knihovny (např. Web of Science, Dialog, SpringerLink, EiFEL Direct).

4.7.2. Odborné konference a semináře

Knihovníci si předávají zkušenosti a hledají společná řešení problémů také na kolektivních poradách, seminářích a konferencích. Na nich vystupují odborníci z našich i světových knihoven s odbornými příspěvky např. k tématům týkajícím se knihovnických a informačních služeb a procesu vzdělávání vysokých škol. Každoročně se konají konference „INFORUM", „Knihovny současnosti" a „Celostátní porada vysokoškolských knihoven". Dále jsou pořádány např. semináře „Automatizace knihovnických procesů"a „CASLIN".

Konference **INFORUM** je pořádána společností „Albertina icome Praha" (AiP), která se zabývá zaváděním nových technologií a metod pro zpřístupňování elektronických informačních zdrojů. Albertina spolupracuje se zahraničními vydavateli databázových zdrojů ze všech oblastí lidské činnosti a zajišťuje jejich servis a zpřístupňování v českých knihovnách i dalších institucích. Realizuje zpřístupňování konsorcionálních licencí databázových informačních zdrojů a pořádá semináře a školení pro využívání těchto zdrojů.

Konference INFORUM jako jedna z nejdůležitějších akcí je zaměřena na elektronické informační zdroje a jejich využívání. Vedle knihovníků a informačních pracovníků ze všech typů knihoven se jí účastní také další informační specialisté. První ročník této konference se konal v roce 1995 pod názvem „Infomedia" v pražském Planetáriu jako doprovodná akce knižního veletrhu „Svět knihy".

Od roku 1999 se pořádá pod názvem INFORUM na Vysoké škole ekonomické v Praze. Na konferenci jsou pravidelně udělovány ceny INFORa za nejlepší projekty a počiny informačních institucí v oblasti zpřístupňování informačních zdrojů. V posledních letech byly oceněny např. projekty národní licence ProQuest/PCI pro přístup k hodnotným informačním zdrojům pro všechny knihovny, národní licence Web of Science, využívaná vysokoškolskými knihovnami, INVIK a VPK, budující souborný katalog periodik technických a přírodovědných oborů. Oceněny byly také rekonstruované knihovny (Knihovna akademie věd ČR, Informační centrum Univerzity Palackého v Olomouci a nová budova Krajské vědecké knihovny v Liberci) (25).

Konference **Knihovny současnosti** pořádají od roku 1993 společně MK ČR, Ústřední knihovnická rada, SKIP a SDRUK - v Seči u Chrudimi, která

se stala téměř synonymem názvu konference. Účastníky konferencí jsou odborní pracovníci ze všech typů knihoven. O kvalitní úrovni konference svědčí stále narůstající počet aktivních i pasivních účastníků.

Program konference bývá rozdělen do tematických bloků, přednášky a následné diskuse se týkají obyčejně nových trendů knihovnických a informačních služeb, jejich legislativních podmínek a dalších aktuálních otázek knihovnictví, kterým se program operativně přizpůsobuje. Vyhlašovaná odborná témata se vztahují mimo jiné ke službám veřejných knihoven, ke strategii knihoven, k využívání elektronických informačních zdrojů prostřednictvím národních licencí a konsorcií knihoven. Téma internet v knihovnách nelze opominout a je zařazováno do programu konferencí každým rokem. V posledním letech byla témata rozšířena i o problematiku specializovaných a vysokoškolských knihoven. Sborník z konference, vydávaný v tištěné podobě, je odborným informačním zdrojem pro všechny knihovníky, a to i pro ty, kteří se konference nemohou zúčastnit.

Celostátní porada vysokoškolských knihoven (CPVŠK) je zaměřena na jednání odborných pracovníků českých vysokoškolských knihoven, na výměnu jejich zkušeností a názorů ve všech oblastech provozu, služeb pedagogicko-vědeckého významu vysokoškolských knihoven a postavení knihovníků. Vzájemná komunikace a sdělování zkušeností podporuje větší informovanost knihovníků, přináší možnosti účinné koordinované spolupráce a prosazování společných cílů. Celostátní porady se konají od roku 1994 iniciativou „Komise pro vysokoškolské knihovny při Radě vysokých škol". Komisi se za uplynulé desetileté období podařilo v návaznosti na závěrečná usnesení celostátních porad úspěšně prosazovat transformaci a integraci vysokoškolských knihoven. Po vzniku Asociace knihoven vysokých škol ČR je CPVŠK organizována jako jedna z hlavních akcí asociace.

Celostátní porady jsou pořádány každý rok v jiné vysokoškolské knihovně. Knihovníci tak mají možnost seznámit se s prostředím a provozem vysokoškolských knihoven a poznat nově vybudované nebo rekonstruované knihovny. Sborníky příspěvků z konferencí jsou od roku 1997 vydávány pouze v elektronické podobě.

Významnou akcí je také seminář **Automatizace knihovnických procesů**, který pořádá Výpočetní a informační centrum ČVUT Praha. V době, kdy se

začaly vytvářet a zavádět do vysokoškolských knihoven automatizované knihovní systémy, bylo toto téma velmi aktuální a seminář se konal každoročně. V současné době se koná jednou za dva roky v prostředí nové Krajské vědecké knihovny v Liberci. Mezinárodní semináře **CASLIN** mají také již svoji tradici. Jsou určeny pro knihovníky všech typů knihoven a vyznačují se vysokou odbornou úrovní přednášených témat.

Odborné knihovnické konference mají většinou mezinárodní charakter. Příspěvky přednášejících ze zahraničí umožňují českým knihovníkům sledovat zahraniční trendy vývoje knihovnických a informačních služeb. Na odborných poradách a seminářích knihoven se diskutuje o aktuálních problémech vysokoškolských knihoven, mezi něž patří v současné době zejména otázky zpřístupňování a efektivního využívání elektronických informačních zdrojů, získání podpory na pokračování programových projektů, vzdělávání uživatelů, zpřístupňování elektronických vysokoškolských prací, aj.

Vědecké poznatky i praktické zkušenosti vysokoškolských knihovníků a dalších odborníků z jiných typů knihoven je možno sdělovat v odborných časopisech, vztahujících se k problematice knihovnictví a informační vědy. Nejvíce sledovány a využívány jsou časopisy „Národní knihovna", „Knižnica" „Bulletin of the American Society for Information Science", „Information Technology and Libraries", „The Journal of Academic Librarianship". Časopis „IKAROS" zpřístupňují pouze v elektronické podobě studenti Ústavu informačních studií a knihovnictví. Nahradili jím dříve vydávaný časopis „INFOCUS" v tištěné podobě.

Pro vzájemnou komunikaci knihovníků, odbornou, obecnou a informativní, je možno využívat odborné elektronické konference. Konference „KNIHOVNA" je určena pro komunikaci knihovníků ze všech typů knihoven, konference „VYSKA" pro komunikaci vysokoškolských knihovníků. Další konference slouží pro komunikaci členů odborných komisí při Asociaci knihoven vysokých škol, jedná se o konference „EIZ", „VYCHOVA" a „e-VŠKP".

4.8. Koncepce vysokoškolských knihoven

V souladu s transformačními procesy, které se realizují na našich vysokých školách v oblasti pedagogiky, vědy a výzkumu a také s předkládanými rozvojovými projekty, zpracovávanými podle ustanovení vysokoškolského zákona, musí být vytvářeno i knihovnické a informační zázemí. Činnosti potřebné pro jeho zajištění se nemohou vyvíjet živelně, ale tak, aby s patřičným časovým předstihem zabezpečily přístup k informačním zdrojům pro všechny kategorie uživatelů v akademickém prostředí. Velký vliv má též kvalitativní růst parametrů prostředků automatizace a informačních technologií, především počítačů a jejich periferií. Koncepce rozvoje a stanovení strategického plánu pro budoucí období náleží mezi základní dokumenty, které by vysokoškolská knihovna měla mít zpracovány.

Prozatím však mnoho našich vysokoškolských knihoven nemá tyto koncepční plány vypracovány ani zveřejněny. Na mnohých internetových stránkách knihoven obvykle nalezneme popis historie jejich vzniku, průběh postupné automatizace, ale záměry činnosti na nejbližší období nikoliv. Jinak je tomu na zahraničních univerzitách, kde jsou veřejně prezentovány strategické plány knihovnických a informačních služeb. Z nich vyplývá, že knihovna není zařazována mezi nevýznamné složky univerzity, ale je považována za základ, na němž jsou postaveny další plány výzkumu a vývoje, vědecké činnosti a pedagogiky. Na základě rozboru finanční situace, současného stavu a dalších možností v příštím období se stanoví perspektivy jednotlivých oblastí. Představy o budoucnosti knihoven jsou doplňovány úkoly, strategickými cíli a také výčtem krizových faktorů, které mohou činnost vysokoškolské knihovny ovlivnit.

Koncepce rozvoje týkající se knihoven v ČR byla v minulém období zpracována v programovém dokumentu „Strategie knihoven 1999-2003". Pro další období byl schválen vládní programový dokument „Koncepce rozvoje knihoven v ČR na léta 2004 – 2010. Koncepce zahrnuje pět hlavních oblastí rozvoje knihoven.

1. Formování knihovního systému s cílem dosáhnout co největší kompatibility a unifikace knihovnických činností a používaných systémů na národní i mezinárodní úrovni. Praktický dopad vytčeného cíle se projeví především

ve zkvalitnění služeb knihoven a efektivitě jejich činnosti tím, že budou odstraněny duplicitní činnosti (např. sdílená katalogizace, která umožní přebírání již vytvořených záznamů).

2. Zajištění rovného přístupu k veřejným knihovnickým a informačním službám formou podpory spolupráce knihoven při sdílení informačních zdrojů a služeb, včetně zpřístupňování on-line katalogů a optimalizace meziknihovních výpůjčních služeb.
3. Tvorba a zpracování knihovních fondů, informačních zdrojů a zajištění kontinuity přístupu k elektronickým informačním zdrojům prostřednictvím konsorcionálních projektů pro oblast výzkumu, vývoje a vzdělávání. Podporováno je také budování souborných katalogů, informačních bran jako informačních zdrojů o dostupnosti dokumentů v knihovnách a nástrojů pro sdílenou katalogizaci.
4. Ochrana a zpřístupnění kulturního dědictví má zajistit trvalé uchování a zpřístupnění dokumentů publikovaných v ČR, včetně vysokoškolských kvalifikačních prací a digitálních dokumentů. Pro uchování digitálních dokumentů je nutno vytvořit legislativní, organizační a technické podmínky.
5. Rozvoj lidských zdrojů si klade za cíl zajistit odbornou přípravu a celoživotní vzdělávání knihovníků, zejména v oblasti využívání informačních technologií a jazykových znalostí (26).

Jak by měla vypadat koncepce či rozvojový záměr vysokoškolské knihovny? Koncepce by měla vždy vycházet ze současných podmínek a vyjadřovat směry dalšího rozvoje pro příští časově vymezené období. Při posuzování situace je nutno brát v úvahu i vnitřní a vnější vztahy a pravděpodobné změny, ke kterým může v průběhu doby docházet. Důležitá je také optimalizace podmínek, ve kterých se vysokoškolská knihovna nachází a určení směrů rozvoje jednotlivých jejich součástí. Koncepce by měla být zpracována přehledně, výchozí stav i jednotlivé cíle (krátkodobé nebo dlouhodobé) by měly být formulovány stručným, ale jasným způsobem. Koncepce by měla obsahovat tyto potřebné základní údaje:

- úvod a stanovení cílů
- výchozí stav včetně postavení a funkce knihovny
- hlavní zásady rozvoje
- příležitosti a krizové faktory

- služby a činnost knihovny v jednotlivých oblastech
- knihovní fondy a elektronické informační zdroje
- automatizace knihovnických procesů a služeb
- prostorové a technické zabezpečení a vybavení
- provozní doba knihovny
- uživatelé knihovny
- financování knihovny
- personální zabezpečení
- závěr.

Úvod obsahuje směry a cíle rozvoje pro určené období a uvádí, ze kterých dokumentů vychází. Záměr vysokoškolské knihovny vychází z dlouhodobého záměru školy, ze statutu, z organizačního řádu, z koncepce rozvoje knihoven v ČR a z dalších dokumentů určujících směry vývoje činnosti a služeb vysokoškolské knihovny.

Výchozí stav vyjadřuje současné podmínky činnosti a služeb knihovny a způsob jakým jich bylo dosaženo. Postavení a funkce knihovny uvádí začlenění a funkce knihovny podle vysokoškolského a knihovního zákona, podle vnitřních směrnic školy a podle knihovního řádu.

Hlavní zásady rozvoje knihoven jsou stanoveny tak, aby byly v souladu s novými požadavky na vysokoškolské vzdělávání, s vývojem informačních technologií a se zpřístupňováním elektronických informačních zdrojů i s moderními trendy vývoje vysokoškolských knihoven a s poskytováním knihovnických a informačních služeb. (např. přístupnost klasických i elektronických dokumentů, dostatečný počet míst ve studovnách a u počítačů, rozvoj informačních technologií, provozní doba alespoň do večerních hodin, automatizace knihovnických a informačních činností a služeb, zvyšování kvality služeb, informační vzdělávání uživatelů, zpřístupňování elektronických vysokoškolských kvalifikačních prací, rozvoj lidských zdrojů, apod.).

Příležitosti a krizové faktory vyjadřují možnosti, které lze využívat pro zkvalitňování procesů a služeb knihovny a skutečnosti, které mohou naopak činnost knihovny nějakým způsobem ohrozit či omezit. Doporučuje se využít SWOT analýzu, v níž jsou stanoveny silné stránky, tj. přednosti (Strengths) a slabé stránky, tj. nedostatky (Weaknesses) pracoviště. Dále jsou určeny také

příležitosti (Opportunities) a hrozby (Threats). SWOT analýza je kombinací dvou analýz, a to S - W a O – T. Na základě vyhodnocení silných a slabých stránek, příležitostí a hrozeb lze potom snadněji určit dosažitelné cíle.

Služby a činnost knihovny je zapotřebí konkretizovat pro jednotlivé oblasti, stanovit jejich stav a naplánovat rozvoj s uvedenými možnostmi řešení. Jedná se o všechny typy poskytovaných služeb: výpůjční, elektronické, referenční, konzultační, rešeršní a vzdělávací.

Knihovní fondy a elektronické informační zdroje vyjadřují současný stav a výhledy do budoucna ve všech potřebných oblastech, které se týkají jejich oborového zaměření, celkového počtu, počtu ve volném výběru. Dále vyjadřují akviziční strategii knihovního fondu, jeho růst, zkvalitňování, ochranu a zabezpečení i možnosti současného a budoucího přístupu ke všem typům elektronických dokumentů (odborné databáze, elektronické časopisy a knihy).

Automatizace knihovnických procesů a služeb uvádí současný stav a potřebné způsoby řešení vývoje a aplikace nových systémů do budoucna v oblasti knihovních systémů a jejich on-line katalogů, výpůjčních služeb (např. samoobslužné půjčování), kopírovacích a reprografických služeb (samoobslužné kopírování a tisk), apod.

Prostorové zabezpečení poskytuje přehled o současném stavu a dalších potřebách pro rozvoj knihovny, co se týká velikosti a rozšiřování prostorů a jejich vybavení nábytkem. **Technické vybavení** je stále nutno doplňovat a rozšiřovat o další potřebné prostředky pro zabezpečování kvalitních knihovnických a informačních služeb. Technické i technologické prostředky rychle zastarávají, je proto nutno sledovat jejich vývoj, zavčas je inovovat a doplňovat novými prostředky.

Provozní doba uvádí dobu současného provozu, s výhledem potřeby jejího rozšíření podle současných trendů knihovnických služeb vysokoškolských knihoven a potřeb uživatelů. Prosazuje se provozní doba do večerních hodin a také provoz o sobotách, případně i nedělích nebo doba nepřetržitá.

Uživatelé knihovny jsou cílovou skupinou a výsledkem poskytovaných knihovnických a informačních služeb. Uvádí se jejich počet, kategorizace a podíl na využívání služeb.

Financování knihovny, získání potřebného rozpočtu i dalšího způsobu financování knihovny je jednou ze zásadních oblastí ovlivňujících chod celé

knihovny. Uvádí se přehled čerpání finančních prostředků a zdůvodnění potřebného nárůstu pro budoucí období i možnosti financování z různých zdrojů. Programy podporující rozvoj knihoven umožňují čerpat finanční prostředky z dotací poskytovaných řešením projektů z programů na podporu knihoven. Uvádí se přehled řešených projektů, ze kterých byly získány finanční prostředky pro potřebu knihoven včetně využívání finanční podpory řešením projektů v dalším období.

Personální zabezpečení vyjadřuje současný stav počtu systemizovaných míst a počtu pracovníků, jejich pracovní náplň, kvalifikaci i potřebu kontinuálního vzdělávání. Zdůvodňuje se potřeba nárůstu pracovníků a zvýšení mzdových prostředků.

Závěr shrnuje nejdůležitější cíle, kterých je zapotřebí ve stanoveném pořadí důležitosti co nejdříve dosáhnout. Dosažení cílů je také nutno zdůvodnit.

K rozvojovému záměru je možno přiložit vybrané statistické údaje o činnosti a službách knihovny, personálním obsazení a hospodaření, aby výchozí stav a zásadní trendy rozvoje byly konkretizovány podloženými údaji v jednotlivých oblastech. Koncepce by měla vždy řešit zkvalitnění knihovnických a informačních služeb.

5. Současný stav vysokoškolských knihoven v ČR

5.1. Postavení vysokoškolských knihoven

Základním cílem vysokoškolských knihoven je podpora studia a vědeckého výzkumu, spočívající v uspokojování informačních potřeb především studentů, pedagogických a vědeckých pracovníků vysoké školy. Toto poslání naplňují knihovny již svojí tradiční činností, spočívající ve shromažďování, zpracovávání, uchovávání a zpřístupňování knihovního fondu. Postupující vývoj techniky a informačních technologií se velmi rychle přenáší i do vysokoškolských knihoven, které jako jedny z prvních pracovišť vysokých škol začínají uplatňovat nové principy ve své činnosti.

Vysokoškolské knihovny jsou nezbytnou funkční složkou každé vysoké školy. Je proto nutno jim věnovat nejen náležitou pozornost, ale i patřičnou podporu. Knihovny musejí být vybaveny kvalitními odbornými knihovními fondy a elektronickými informačními zdroji, potřebnými technickými prostředky a technologiemi pro sdílení a využívání informačních zdrojů. Pozornost je také nutno věnovat prostorám, ve kterých jsou tyto instituce umístěny.

Vysokoškolské knihovny zabezpečují - obdobně jako i jiné typy knihoven - referenční, bibliografické a rešeršní služby, výpůjční služby, konzultační i vzdělávací služby. Vyznačují se však některými odlišnostmi ve srovnání s ostatními knihovnami. Rozsáhlé informační fondy vysokoškolských knihoven jsou profilovány podle oborového zaměření studijních programů a výzkumné činnosti příslušné vysoké školy. Služby poskytované knihovnami jsou orientovány na konkrétní uživatele (studenty, pedagogy a vědecké pracovníky vysoké školy). Knihovny poskytují své služby v plném rozsahu především uživatelům akademické obce. Pro odbornou veřejnost je nabídka služeb omezena a její rozsah je stanoven v knihovních řádech.

Pracovníci vysokoškolských knihoven se museli sami seznámit s novými technologiemi, umožňujícími automatizovat knihovnické procesy a využívat informační zdroje. K náplni práce vysokoškolských knihovníků přistoupily však i úkoly nové, spojené se vzděláváním uživatelů. V knihovnách jsou pravidelně organizovány kurzy informačního vzdělávání, ve kterých se uživatelé seznamují

s novými informačními technologiemi při využívání knihovnických a informačních služeb se zaměřením na vyhledávání a zpracování informací.

Vysokoškolské knihovny jsou zřizovány a financovány vysokými školami. Vysokoškolský zákon však přímo nezmiňuje vysokoškolské knihovny, nedefinuje tedy ani jejich postavení v rámci vysoké školy. Pozice vysokoškolských knihoven je zakotvena jen ve statutech nebo v organizačních řádech vysokých škol či fakult. Jejich činnost je dále specifikována knihovními a výpůjčními řády vydávanými vedením příslušné školy nebo fakulty. Knihovna na vysoké škole je proto obvykle zařazována podle § 22 odst.1, písm. c) vysokoškolského zákona jako *„jiné pracoviště pro vzdělávací a vědeckou, výzkumnou, vývojovou a uměleckou nebo další tvůrčí činnost nebo pro poskytování informačních služeb"*. Knihovny jsou organizační složkou vysoké školy, fakulty nebo ústavu a jsou strukturovány různými způsoby podle možností a zavedených pravidel jednotlivých vysokých škol.

Existují ústřední knihovny s působností pro celou vysokou školu a ústřední nebo fakultní knihovny s působností pouze v rámci jedné fakulty. Model jedné ústřední knihovny se uplatňuje zpravidla na vysokých školách, kde jsou fakulty soustředěny na stejném místě. Model fakultních knihoven se obvykle vyskytuje na vysokých školách většího typu, a především tam, kde jsou fakulty umístěny v různých lokalitách. Kromě celouniverzitních nebo fakultních knihoven působí na jednotlivých katedrách a ústavech fakult často také ještě dílčí knihovny.

Ze zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) vyplynula pro veřejné knihovny povinnost evidovat se na Ministerstvu kultury ČR. Pouze evidované knihovny pak mohou využívat účelové finanční dotace ze státních zdrojů, uplatňovat výjimky z autorského zákona a také výjimky ze zákona o účetnictví. Knihovní zákon vymezuje funkčně knihovnu jako instituci, zakotvuje rovný přístup uživatelů k informačním zdrojům a je platný pro všechny typy knihoven poskytující veřejné knihovnické a informační služby. Avšak ani v tomto zákoně nejsou vysokoškolské knihovny samostatně začleněny do systému knihoven. Paragraf 3, čl.1 knihovního zákona, zařazuje knihovny v systému knihoven takto:

a) Národní knihovna ČR, Knihovna a tiskárna pro nevidomé K.E.Macana, Moravská zemská knihovna v Brně, zřízené Ministerstvem kultury

b) krajské knihovny, zřízené příslušným orgánem kraje

c) základní knihovny, zřízené příslušným orgánem obce

d) specializované knihovny.

Vysokoškolské knihovny se mohou, stejně jako další odborné knihovny, začlenit do systému základních nebo specializovaných knihoven. Ani tolik očekávaná novela knihovního zákona (zákon č. 341/2006 Sb.) nepřinesla to, co od ní pracovníci vysokoškolských knihoven očekávali. Specifikace vysokoškolských knihoven v systému knihoven opět nebyla vytvořena. Zařazení knihoven v systému knihoven zůstalo beze změny. V paragrafu 3 byl zrušen čl. 3, který uváděl, že *„veřejné knihovnické a informační služby mohou být knihovnou poskytovány ode dne jejího zápisu do evidence knihoven vedené ministerstvem“* (27). Jiné významnější změny tolik očekávaná novela knihovního zákona nepřinesla.

Knihovní zákon vydaný ve Slovenské republice (č. 183/2000 Z.z.) je v tomto směru dokonalejší. Neopomíjí vysokoškolské knihovny, zařazuje je v systému knihoven jako akademické knihovny (§ 8). Akademické knihovny jsou jako knihovny vysokých škol a knihovny fakult vymezeny také v zákoně o vysokých školách (zákon č. 172/1990 Zb. o vysokých školách ve znění zákona Slovenské republiky č.324/1996 Z.z.).

Zřizování knihovnických a informačních pracovišť na vysokých školách v České republice je v pravomoci rektorů a děkanů. Jejich rozhodnutí schvaluje akademický senát vysoké školy nebo fakulty. Na podporu činnosti a dalších koncepcí vývoje knihoven jsou na školách nebo fakultách zřizovány knihovní rady s různou mírou pravomocí. Vedoucí pracovníci vysokoškolských knihoven jsou odpovědni za činnost svého pracoviště, avšak vzhledem k tomu, že většinou nejsou členy akademické obce vysoké školy ani jejího senátu, jsou jejich možnosti při prosazování koncepčních záměrů knihovny i při přijímání rozhodnutí, týkajících se knihoven, velmi omezeny.

5.2. Role vysokoškolských knihoven ve vzdělávacím procesu

Zásadní změnu podoby a role vysokoškolských knihoven způsobilo zavedení informačních technologií do jejich procesů a služeb. Knihovny se přizpůsobily novým formám práce zaváděným do výuky i studia. Vysokoškolské knihovny se transformovaly v informační a studijní centra, která nabízejí svým uživatelům víceúčelové prostory pro přístup k informačním zdrojům (v tištěné a v elektronické podobě) i prostory, kde se učí potřebné informační zdroje využívat. Studovny knih jsou propojeny s počítačovými studovnami a místnostmi, v nichž studenti mohou vyhledané informace současně i zpracovávat. Nové metody uplatňované při výuce vyžadují nejen samostatné vyhledávání informačních zdrojů, ale také jejich tvůrčí využití a zpracování.

Studenti vytvářejí písemné seminární práce nebo projekty, často se jedná o projekty skupinové, při jejichž tvorbě studenti musejí spolupracovat a diskutovat. Zpracování skupinových projektů podporuje studijní i tvůrčí aktivitu, samostatné myšlení i předávání poznatků. Pro tuto práci poskytují knihovny komfortní servis: přístup k informačním zdrojům, přístup k informačním technologiím a také vhodné prostředí, kde mohou volně diskutovat a pracovat. Dopad nového samostatného a tvůrčího pojetí výuky a studia se projevuje i v novém přístupu pracovníků knihoven k uživatelům knihovnických služeb. Knihovníci jsou se studenty v užším kontaktu prostřednictvím informačních, referenčních a vzdělávacích služeb. Vzdělávací služby vyžadují další prostory vybavené potřebnými technologiemi pro pořádání kurzů s názornou výukou.

Komplexní zajištění služeb moderní vysokoškolskou knihovnou vyžaduje její vybavení nejen kvalitními knihovními fondy, informačními zdroji, technickými a technologickými prostředky, ale také účelně, esteticky uspořádanými prostorami a kvalifikovaným odborným personálem. Prosazována je též integrace tištěných a elektronických informačních zdrojů, nikoliv jejich oddělování. Je nezbytně nutno zajistit také zpřístupnění již vytvořených digitalizovaných dokumentů, vytvářet a zpřístupňovat další digitální dokumenty včetně výukových.

Současné trendy knihovnických služeb, uplatňované na pracovištích vysokoškolských knihoven, jsou důsledkem nových forem práce uplatňovaných ve vysokoškolské výuce a nových forem zpřístupňování informačních zdrojů. Role knihovny na vysoké škole je v současnosti zcela nezastupitelná, a to i v případě dostupnosti digitálních dokumentů v počítačových sítích. Knihovna zajišťuje funkce v organizaci a zpřístupňování sbírek pro své uživatele z jednoho místa – digitální knihovny. Pohotový přístup ke všem potřebným informacím vytváří z knihoven nepostradatelné instituce pro podporu vzdělávacích procesů vysoké školy.

5.3. Funkce a služby vysokoškolských knihoven

Vysokoškolské knihovny podporují vzdělávací proces vysoké školy prostřednictvím knihovnických a informačních služeb. Jejich podstata je tvořena základní funkcí knihoven spočívající ve shromažďování, zpracování, uchování a zpřístupňování knihovního a informačního fondu. S ohledem na technický vývoj a nové trendy ve sdílení informací však došlo k výrazným změnám zejména ve zpřístupňování informačních zdrojů i v poskytování služeb automatizovaným způsobem. Vysokoškolské knihovny zajišťují svým uživatelům všechny druhy služeb definované knihovním zákonem, ať už se jedná o výpůjční, informační, referenční, reprografické, elektronické, propagační a vzdělávací služby.

Výpůjční služby jsou poskytovány uživatelům knihoven nejen z jejich vlastních fondů, ale i z fondů jiných knihoven. Výpůjčky mohou být realizovány prezenční formou, umožňující studium dokumentů v prostorách studoven knihovny a absenční formou mimo prostory knihovny. V současné době se preferuje výběr a prezenční studium dokumentů v otevřených studovnách.

Absenční výpůjčky dokumentů jsou registrovány pracovníkem knihovny ve výpůjčním modulu automatizovaného knihovního systému na základě načtení identifikační karty uživatele a čárového kódu nebo čipu půjčovaného dokumentu. Výpůjční protokoly jsou nedílnou součástí knihovnických automatizovaných systémů, které výpůjční procesy zjednodušují a urychlují. Některé knihovny dokonce využívají pro registraci absenčních výpůjček zařízení SelfCheck, na němž si uživatel už může výpůjčky registrovat samoobslužně.

Ačkoliv se rozšiřuje nabídka prezenčního studia, počet absenčních výpůjček nikterak výrazně neklesá, a to zejména vlivem **meziknihovních výpůjčních služeb** (MVS) a mezinárodních meziknihovních výpůjčních služeb (MMVS). Přístup k síťovým referenčním zdrojům a souborným katalogům jiných knihoven umožňuje získávat informace o knihovních fondech a jejich lokaci. Žádná knihovna nemůže ve svých fondech vlastnit veškeré dokumenty, proto tyto služby pomáhají překonat absenci vlastních knihovních fondů. Žádanou službou se také stává elektronické dodávání dokumentů, zejména článků z časopisů a sborníků. Tento způsob, označovaný jako „document delivery", je oblíbený zejména pro rychlost dodání elektronické kopie. MVS jsou vyžadovány většinou v oborově příbuzných vysokoškolských knihovnách se speciálními fondy nebo v knihovnách s velkými knihovními fondy (Národní knihovna ČR, Státní technická knihovna, krajské knihovny). Povinností zprostředkovat MMVS je pověřeno v současnosti šest knihoven: Národní knihovna ČR, Státní technická knihovna, Knihovna akademie věd ČR, Moravská zemská knihovna, Vědecká knihovna v Olomouci a Národní lékařská knihovna (28,s.297).

Informační služby patřily vždy k základním službám knihoven. Knihovna je povinna svému uživateli nejen nabídnout či zprostředkovat potřebné informační zdroje, ale také poskytnout mu informace, rady a konzultace v oblastech souvisejících s knihovními službami a s přístupností dokumentů. Zjišťování údajů o existenci a dostupnosti dokumentů, ať již v primární nebo v sekundární podobě, patří do oblasti **referenčních služeb**. Tyto služby jsou nyní velmi žádány, což je způsobeno nárůstem informačních zdrojů. Současná automatizace knihovnických činností umožňuje knihovníkům, aby čas, který ušetří využíváním automatizovaných procesů, věnovali právě referenčním službám a pomohli tak uživatelům knihoven lépe se orientovat v záplavě informačních zdrojů.

Rešeršní služby patří mezi speciální služby vysokoškolských knihoven a jsou poskytovány zejména pedagogickým, vědeckým a výzkumným pracovníkům. Studentům jsou poskytovány většinou až při zpracování vysokoškolských kvalifikačních prací (bakalářských, diplomových, doktorských). Rešerši zpracuje kvalifikovaný knihovník ovládající rešeršní strategie na základě žadatelova zadání výběrových parametrů (např. klíčových slov, typu

publikace, místa a času vydání). Při vyhledávání informačních zdrojů knihovník využívá zejména odborné vědecké databáze zpřístupňované v akademických sítích. Výsledkem rešerše je soupis literatury k zadanému tématu. Snahou knihovníků však je naučit uživatele, aby uměli využívat informační zdroje a vyhledávat potřebné informace sami.

Knihovny poskytují svým uživatelům i **vzdělávací služby** a pořádají kurzy informačního vzdělávání jak pro studenty, tak také pro pedagogické a vědecké pracovníky školy. Cílem kurzů je naučit jejich frekventanty informační a zejména funkční gramotnosti, kterou vyžaduje studium jejich oboru.

Součástí služeb knihoven jsou také **reprografické služby** poskytované na všech dostupných zařízeních (na kopírovacích přístrojích, skenerech a tiskárnách). Reprografické služby umožňují uživatelům knihovny pořizovat si kopie a tiskové rozmnoženiny z dokumentů zpřístupněných ve fondu knihovny, ale také z dokumentů síťově přístupných z jiných knihoven, z databází, nebo z internetu. Tyto činnosti i další využívání dokumentů a nakládání s nimi musejí však respektovat podmínky stanovené autorským zákonem.

Elektronické služby vysokoškolských knihoven spočívají v zajišťování přístupu k elektronickým informačním zdrojům a digitálním dokumentům, lokálním i vzdáleným. Knihovny jsou většinou již vybaveny potřebnými technickými prostředky a technologiemi, které tyto přístupy umožňují. Počítačové studovny jsou dnes součástí každé vysokoškolské knihovny. Počty míst v těchto studovnách se však značně liší. Knihovny informatických a technických oborů nabízejí většinou více počítačových míst než knihovny oborů humanitních. Také poskytované softwarové prostředky odpovídají oboru působnosti příslušné vysoké školy nebo univerzity.

Do elektronických služeb můžeme zahrnout i elektronické dodávání dokumentů a elektronickou komunikaci s uživatelem, např. zasílání informací o končící výpůjční lhůtě, o rezervaci publikací nebo zasílání upomínek. Na webových stránkách knihoven jsou dostupné i některé další služby, např. prolongace či rezervace dokumentu v on-line katalogu, žádosti o vypracování rešerše nebo zajištění meziknihovní výpůjční služby, návrhy na zakoupení literatury do fondu knihovny, náměty na zkvalitnění služeb knihovny či on-line referenční služby - „Ptejte se knihovny".

Vysokoškolské knihovny nabízejí a propagují své služby prostřednictvím webových stránek, informačních a propagačních letáků s uvedenými kontakty. Knihovnické a informační služby poskytuje většina vysokoškolských knihoven svým interním uživatelům zdarma. Knihovnické služby mohou využívat na základě identifikačního průkazu studenta nebo zaměstnance školy. K placeným službám v současné době patří reprografické služby, meziknihovní výpůjční služby, tedy služby, které by způsobily knihovně určité finanční náklady.

5.4. Uživatelé vysokoškolských knihoven

Vysokoškolské knihovny mají své konkrétní uživatele, podle jejichž potřeb poskytují knihovnické informační služby a profilují knihovní fondy. Většinu uživatelů tvoří studenti všech forem studia, pedagogičtí, vědečtí, odborní i ostatní pracovníci vysoké školy. Všechny tyto skupiny mají příslušnost k vysoké škole a jsou **interními uživateli** knihovny. Přestože je dodržován princip rovného přístupu k informacím, jsou v kategoriích uživatelů upřednostňováni akademičtí pracovníci, kteří jsou experty v určitých oblastech. Jejich povinností je průběžně sledovat rozvoj svého oboru, aby získávali nové poznatky a mohli pak dále navazovat na již dosažené výsledky výzkumu a přinášet nejnovější poznatky a informace do výuky studentů. Studenti využívají přístup k informačním zdrojům, aby znalosti získané z dostupných pramenů mohli uplatňovat při studiu a při tvorbě seminárních či kvalifikačních prací.

Konkrétní vymezení práv a povinností uživatelů je stanoveno knihovním řádem. Kategorizace uživatelů je většinou určena v tomto pořadí: pedagogové, vědečtí a odborní pracovníci, studenti, ostatní zaměstnanci, veřejnost. Uvedené skupiny uživatelů mají podle určené kategorizace nastaveny rozdílné výpůjční lhůty knihovního fondu pro absenční výpůjčky a vymezené podmínky pro přístup k elektronickým informačním zdrojům. Přístup do knihovny je jim poskytován na základě platného identifikačního průkazu studenta nebo zaměstnance školy. Na základě průkazu jsou jim poskytovány také výpůjční, reprografické nebo elektronické služby.

Tím, že se vysokoškolské knihovny přihlásily k poskytování veřejných informačních služeb (podle vyhlášky MŠMT ČR č.j. 13 527/93-33), nabízejí služby také uživatelům z řad odborné veřejnosti. Tito uživatelé jsou považováni za **externí uživatele** a služby vysokoškolské knihovny jsou pro ně omezeny. Externí uživatel může většinou využívat jen formu prezenčního studia dokumentů. Absenční výpůjčky jsou mu poskytovány spíše výjimečně. Stejně tak není povolen externímu uživateli volný přístup na internet, ani přístup k databázovým informačním zdrojům, které jsou licenčně omezeny. Knihovna může však z databáze zpracovat externímu uživateli rešerši za příslušný poplatek. Pokud se chce externí uživatel v knihovně registrovat, je mu vydán za registrační poplatek průkaz externího uživatele, většinou platný po dobu jednoho roku. Podíl externích uživatelů na využívání služeb vysokoškolské knihovny není však nikterak výrazný, protože posláním vysokoškolských knihoven je především zabezpečit vzdělávací, vědecké a výzkumné procesy dané vysoké školy.

Dalším argumentem pro využívání knihoven převážně interními uživateli je rovněž skutečnost, že knihovny jsou situovány přímo v místech, v nichž probíhá výuka a výzkum. Výše uvedené platí i v případě využívání služeb fakultních knihoven interními uživateli jiných fakult téže vysoké školy. Studenti navštěvují knihovnu na jiné fakultě většinou jen v tom případě, když není příliš vzdálená od místa jejich pobytu či pohybu. Protože ani knihovní fond fakultní knihovny jiného oboru není zaměřen na jejich studijní potřeby, využívají zde většinou jen přístupy k počítačům a na internet.

5.5. Knihovní a informační fondy

Vysokoškolské knihovny obsahují ve svých sbírkách specializované knihovní fondy budované podle informačního profilu, který vychází z potřeb vzdělávací, vědecké a výzkumné činnosti školy. Přestože knihovny zpřístupňují v narůstající míře elektronické informační zdroje, pořizují stále také v nemalém množství klasické tištěné dokumenty. Důraz je přitom kladen především na kvalitu a odbornost všech typů zdrojů, a právě kombinací tištěných a elektronických dokumentů lze potřebné kvality dosáhnout.

Knihovní fondy vysokoškolských knihoven jsou zastoupeny veškerými existujícími typy dokumentů. Z **tištěných dokumentů** to jsou knihy a odborné monografie, učebnice, skripta, encyklopedie, slovníky, periodika a noviny, mapy, plány, normy, patenty a také vysokoškolské kvalifikační práce – bakalářské, diplomové, disertační a habilitační. Knihovní fondy obsahují navíc také řadu publikací obecného a mezioborového charakteru.

Akviziční strategie knihovny spočívá především v kritickém výběru **knižních titulů.** Klade důraz na pořizování odborných informačních zdrojů z renomovaných nakladatelství knižní i seriálové produkce. Knihovníci obligatorně sledují vybrané odborné profily pro akreditované obory, pro vědu a výzkum vysoké školy, předkládají je pedagogům a odborným pracovníkům a podle jejich doporučení řídí akviziční činnost. Knihovní fondy jsou pro potřeby vědecké i pedagogické činnosti neustále doplňovány také ze zahraničních zdrojů, aby mohl být kontinuálně sledován světový vývoj vědeckých disciplín. Publikace doporučené pro podporu studia jsou zpřístupněny ve studovnách ve volném výběru. Pro podporu vědy a výzkumu jsou odborné publikace poskytovány formou dlouhodobé výpůjčky pracovníkům z oblasti vědy a výzkumu na jejich ústavy.

Ve vysokoškolských knihovnách nacházejí široké uplatnění také **odborné a vědecké časopisy**, které jsou zdrojem studijních textů. Na rozdíl od knih přinášejí časopisy aktuálnější informace. Následující čísla stejného titulu s různými příspěvky, avšak obsahově stejně orientovanými, jsou vydávána v pravidelných intervalech. Některé příspěvky jsou publikovány na pokračování v dalších číslech. U vybraných renomovaných časopiseckých titulů je sledována jejich vědecká hodnota, označovaná jako **impact faktor**.

Recenzované publikace zveřejněné v impactovaných časopisech dosahují vysoké vědecké a odborné úrovně. Podle počtu publikací v těchto titulech je pak také možno hodnotit vědeckou a publikační činnost jejich autorů. Přestože přibývají elektronické přístupy k plným textům časopiseckým článkům ze široké škály oborů všem akademickým uživatelům, zpřístupňují knihovny stále také časopisy v tištěné podobě. Většina vydavatelství podmiňuje totiž přístup k elektronickým časopisům souběžným odběrem i verze tištěné. Tuto podmínku lze snáze a efektivně uskutečňovat v konsorcionálních projektech vysokoškolských knihoven. Přestože jednotlivé knihovny odebírají jen určité tituly časopisů, mají vzhledem ke spoluúčasti v konsorciu přístup i k elektronickým časopisům, které odebírají jeho další členové.

Uživatelé knihoven využívají také **audiovizuální dokumenty**, např. audiokazety, videokazety nebo záznamy na CD-ROM a DVD. Audiovizuální dokumenty nabízejí současně informace v podobě auditivní a vizuální. Působení obrazu a zvuku podporuje snadnější zapamatování zprostředkovaných poznatků a zvyšuje tak pochopení a srozumitelnost nabízených informací.

Stále ve větší míře jsou pořizovány a zpřístupňovány **elektronické informační zdroje**: knihy, časopisy a odborné databáze. Těmto zdrojům je věnována samostatná kapitola „Elektronické informační zdroje".

5.5.1. Zpřístupňování knihovních fondů

Veškeré dokumenty je nutno odborně zpracovat, oborově třídit a zpřístupnit uživatelům ve volném výběru. Knihovní fondy všech vysokoškolských knihoven jsou evidovány v **automatizovaných knihovních systémech**. K nejvíce používaným systémům patří izraelský Aleph, jeho nejnovější verze Aleph500, britský TinLib, v současné době nahrazený novější verzí T- Series nebo český KP-win a jeho nástupce KP-winSQL. Výběr knihovního systému není snadnou záležitostí, nejen z hlediska velikosti, funkčnosti a spolehlivosti, ale také z hlediska finančních nákladů. Knihovní systém musí splňovat podmínky kompatibility (slučitelnosti) a konvertibility (převoditelnosti), aby byla umožněna výměna dat mezi knihovnami i jejich přenos do souborných knihovních katalogů. Knihovní systémy totiž poměrně rychle zastarávají, vyvíjejí se nové a dokonalejší. Knihovny respektují tento vývoj a nahrazují starší verze novými nebo dokonce mění celý knihovní systém.

Data musejí splňovat mezinárodní standardy v oblasti katalogizace a výměny dat. Standardizace umožňuje propojení jednotlivých systémů, sdílení dat a služeb. Platnými pravidly pro jmenný popis dokumentů jsou anglo-americká pravidla AACR2. Data jsou uložena v jednotném výměnném formátu MARC21, který nahradil dříve používaný UNIMARC. K přenosu dat se musejí dodržovat transportní protokoly, umožňující vyhledávání v různých katalozích a přebírání záznamů v systému. V současné době je používán protokol Z39.50.

Bez automatizovaného knihovního systému si už dnes moderní vysokoškolskou knihovnu nedokážeme představit. Knihovní systémy přinesly knihovnám i jejich uživatelům mnoho výhod. Mají zásadní vliv na zkvalitnění a zefektivnění provozu, zejména v oblasti výpůjčních služeb. Hlavním cílem automatizovaného knihovního systému je však získání pohotového přístupu ke knihovním fondům. Prostřednictvím **OPAC katalogů** (Online Public Access Catalog) lze vyhledávat v knihovních fondech vlastní knihovny i knihoven vzdálených. Registrovaný uživatel má právo si v OPAC katalogu rezervovat nebo prodlužovat výpůjčky a současně může sledovat i stav svých výpůjček včetně termínů vrácení.

Budování a zpřístupňování souborných katalogů umožňuje vyhledání dokumentů současně z katalogů více knihoven, čímž lze snadno získat kompletní informace o dostupnosti potřebných zdrojů, které pak může knihovník vyžádat z vlastnící knihovny meziknihovní výpůjční službou. Vysokoškolské knihovny budují **souborné katalogy** knihoven v rámci své univerzity. Současně také dodávají záznamy do **Souborného katalogu ČR**, který spravuje Národní knihovna. Z vysokoškolských knihoven přispívá svými záznamy do souborného katalogu 23 knihoven. Souborný katalog obsahuje cca 2,4 milionů záznamů. Je však nezbytné, aby záznamy dodávaly všechny významné knihovny v České republice. Tato podmínka pro přístup k úplným datům není v současné době ještě zcela realizována. Cílem budování Souborného katalogu je vytvoření celostátního integrovaného systému založeného na sdílené katalogizaci s využitím přebírání centrálně zpracovaných záznamů národní produkce. Tím dojde současně k vytvoření celostátní knihovní sítě všech participujících knihoven a institucí. Síť umožní českým i zahraničním uživatelům pohotový přístup k informacím o dokumentech v našich knihovnách i v jiných institucích. Koncepce rozvoje Souborného katalogu ČR do roku 2010 si klade za cíl vyšší integraci a zjednodušení celého systému. Dalším významným nástrojem pro paralelní vyhledávání knihovních fondů i databází elektronických informačních zdrojů v našich i v zahraničních knihovnách je **Jednotná informační brána** (JIB), jejímž tvůrcem a správcem je rovněž Národní knihovna. Do JIB přispívá 31 českých knihoven (29, s.26).

Pro snadné vyhledání dokumentů v katalozích je nutné také jejich správné oborové třídění a **jednotný věcný popis**. Věcná katalogizace vyjadřuje obsahovou charakteristiku dokumentů stanovenou používanými selekčními jazyky v dané knihovně. V našich knihovnách se používá zejména Mezinárodní desetinné třídění (MDT), Polytematický strukturovaný heslář (PSH), metoda Konspektu, volně tvořená klíčová nebo předmětová hesla. Metoda Konspektu, v současné době velmi diskutovaná a doporučovaná, zavádí mezinárodní standardy pro popis a budování knihovních fondů. Umožňuje souborný popis knihovního fondu, obsahuje celkem 24 předmětových kategorií a dále 584 skupin (30,s.142).

Při respektování současného trendu - nabídnout uživatelům knihovní fondy ve **volném výběru** – musí být zaveden také vhodný a přehledný způsob

třídění, aby dokumenty bylo možno snadno vyhledat. Pro volně přístupné fondy lze zvolit různé druhy uspořádání a vystavení: podle abecedy, podle formálních znaků nebo podle obsahu. Odbornou literaturu se doporučuje stavět podle obsahu, v kombinaci se stavěním abecedním (uvnitř oboru). Ve vysokoškolských knihovnách je sice uplatňováno oborové stavění dokumentů, avšak na jednotnosti způsobu třídění a stavění se knihovny zatím nedohodly. Jako nástroj pro systematické uspořádání volně přístupného knihovního fondu se používá jeden vybraný způsob z věcného popisu dokumentů (MDT, PSH, Konspekt, oborová hesla). Zvolený způsob věcného popisu i věcného stavění pro volný výběr musí být pro uživatele při výběru dokumentů v katalozích i ve studovnách vždy pohotový a srozumitelný. V amerických knihovnách je situace jednoznačnější, v univerzitních knihovnách se používá Třídění Kongresové knihovny a ve veřejných knihovnách Deweyho desetinné třídění.

5.5.2. Nové technologie pro identifikaci a půjčování knihovních fondů

Při zpracování musejí být knihovní fondy označeny identifikovatelným způsobem, aby bylo možno provádět jejich správu, půjčování i zabezpečení. Do knih jsou pro účely půjčování a správy aplikovány **čárové kódy**, vyjadřující signaturu nebo přírůstkové číslo publikace. Používání čárových kódů je rychlá a přesná metoda pro registraci většího množství dat. Technologie čárových kódů je spolehlivá, snadno využitelná a je používána v mnoha oblastech. V knihovnách lze čárové kódy načíst pomocí čtečky a tím jednoznačně identifikovat publikaci, poskytovat automatizované výpůjční služby (prostřednictvím knihovních systémů) a provádět inventarizaci knihovního fondu. Načítání je nutno provádět přímým zaměřením paprsku čtečky na čárový kód. Každý titul je však nutno vzít při načítání do rukou. Používání čárových kódů je vhodné tam, kde jsou čárovým kódem označeny také identifikační průkazy uživatelů a jednou čtečkou lze identifikovat čtenáře i publikace.

Pro zabezpečení knihovního fondu jsou do dokumentů vlepovány **elektromagnetické proužky**, které jsou uvedeny do aktivního stavu, aby

v kombinaci s instalovanými elektromagnetickými branami umístěnými na výstupu z knihovny signalizovaly vynesení dokumentu bez zaregistrované výpůjčky. Pokud si uživatel registruje absenční výpůjčku, je současně elektromagnetický proužek pomocí pracovní stanice deaktivován a může projít bezpečnostní branou bez signalizace. Při vracení výpůjčky je nutno bezpečnostní proužek uvést opět do aktivního stavu.

Uvedené technologie pro identifikaci a zabezpečení dokumentů používané prozatím ve většině našich vysokoškolských knihoven začínají však být pozvolna vytlačovány nástupem nové technologie vytvořené na bázi rádiové frekvence - **RádioFrekvenční IDentifikace (RFID)**. Knihovny jsou jedním z prvních míst, kde se RFID technologie začíná uplatňovat. Dalšími oblastmi použití RFID jsou např.: vybírání elektronického mýtného na dálnicích, inventarizace majetku nebo zásob v obchodě, identifikace zvířat, cestovní pasy apod. RFID štítky obsahují čip a anténu v papírovém a fóliovém obalu. Nemají zdroj energie – tu čerpají až při načítání potřebným zařízením (čtečkou nebo skenerem), které vyšle rádiový signál aktivující štítek. RFID štítky umožňují dokument nejen identifikovat, ale současně ho také dokáží zabezpečit.

Zavedení této nové technologie do knihoven není však nejlevnější záležitostí (oproti používání levnějších čárových kódů a bezpečnostních elektromagnetických prvků), je proto zapotřebí zvážit způsob řešení v provozu určité knihovny, včetně všech navazujících možností a souvislostí. V první fázi je nutno aplikovat do knih nebo i jiných dokumentů RFID štítky (jejich cena činí v současné době asi patnáct Kč bez DPH, předpokládá se však její postupné snižování).

Pro zvolenou konfiguraci štítků, v nichž mohou být uloženy všechny základní identifikační údaje (např. přírůstkové číslo, signatura, lokace, údaje o autorovi i názvu, znak systematického třídění), je nutno pořídit **konverzní a pracovní stanici**, která tyto údaje uloží načtením a převedením dat z knihovního systému. Výhodou štítků je jejich vysoká trvanlivost a možnost jejich aktualizace nebo přeprogramování údajů v nich uložených. Aby byl celý systém funkční, je žádoucí označit štítky co nejvíce publikací z fondu knihovny, zejména však všechny publikace vystavené ve volném výběru. V případě, že RFID štítky budou zabezpečovat i ochranu knihovního fondu, je nutno instalovat kompatibilní **rádiofrekvenční brány**. Tímto řešením bude dosaženo rychlejšího

poskytování absenčních výpůjček. Pracovní stanice načte všechny půjčované knihy současně a výpůjčky jsou pak hromadně registrovány ve výpůjčním protokolu. Současně je deaktivován signál pro výstup bezpečnostními branami.

Pokud se však knihovna rozhodne používat RFID technologii pro půjčování a zabezpečení knihovního fondu, může následovně rozvíjet a aplikovat tuto technologii i do dalších procesů. Pořízení a zprovoznění zařízení SelfCheck umožní poskytování samoobslužných absenčních výpůjček. Digitální knihovní asistent umožňuje identifikaci dokumentů při jejich správě (uložení, vyhledání, inventarizaci).

Digitální knihovní asistent je ruční čtečka, do které se implementují potřebná data z používaného knihovního systému. Jednoduchým způsobem pak lze vyhledat potřebné dokumenty, najít nesprávně zařazené dokumenty a provádět inventarizaci knihovního fondu. To vše pouhým načtením dat z RFID štítků, aniž by se publikace musely vyjímat z polic.

Zařízení SelfCheck umožňuje registrovanému uživateli samoobslužně evidovat absenční výpůjčky. Existují různé typy tohoto zařízení. Pokud SelfCheck načítá data z čárových kódů a deaktivuje elektromagnetické zabezpečovací prvky, jedná se o zařízení elektromagnetické. Rádiofrekvenční zařízení pracuje (registruje výpůjčky a deaktivuje zabezpečovací prvek) jen s daty uloženými v RFID štítcích. Kombinované zařízení je schopno pracovat s technologiemi obou typů. Načítá data z RFID štítků pro registraci výpůjčky a pro umožnění průchodu bránami deaktivuje elektromagnetický prvek. V tomto případě musí být kniha vybavena RFID štítkem pro identifikaci a elektromagnetickým proužkem pro zabezpečení. Kombinace těchto technologií je doporučována z důvodu vyššího stupně zabezpečení pomocí elektromagnetického prvku, který není tak zřetelně viditelný a odstranitelný jako RFID štítek. Prostřednictvím rádiofrekvenčního systému lze registrovat všechny půjčované tituly současně. U elektromagnetického systému je nutno vkládat tituly jednotlivě a navíc tak, aby na čárové kódy knih směřoval paprsek čtečky. U kombinovaného systému je opět nutno vkládat tituly jednotlivě, nikoliv však kvůli identifikaci, která je načtena z RFID štítků, ale s ohledem na deaktivaci elektromagnetických zabezpečovacích prvků. Kombinovaný SelfCheck lze v případě potřeby a vývoje celého systému nastavit plně na verzi elektromagnetickou nebo na verzi rádiofrekvenční.

SelfCheck je modulárně propojen s knihovním systémem prostřednictvím modulu SIP2, který umožňuje registrovat výpůjčky v používaném knihovním systému. Registrace samoobslužných výpůjček je zcela jednoduchou záležitostí a nečiní uživatelům potíže. Navíc je na monitoru SelfChecku uveden po jednotlivých krocích návod postupu. Po přihlášení uživatele identifikačním průkazem (může být elektromagnetický nebo čipový, dle typu používaných karet je na SelfChecku instalována funkční čtečka) se dostane uživatel ke svému kontu, kde může sledovat stav výpůjček, provádět prolongace a půjčovat si další publikace (pokud ovšem nemá překročený počet povolených výpůjček). Půjčování publikací určených k prezenčnímu studiu je prostřednictvím knihovního systému blokováno. Na přídavném tiskovém zařízení se uživateli vytiskne potvrzení o výpůjčce i s termínem vrácení. Pomocí funkce Store Forward je SelfCheck schopen pracovat i při výpadku knihovního systému. Po obnovení funkčnosti knihovního systému jsou data o registrovaných výpůjčkách převedena.

Pro vracení výpůjček je možné na SelfChecku nastavit po zakoupení potřebného software i tuto funkci nebo je možné, ovšem za podstatně vyšší finanční prostředky, instalovat zařízení SmartCheck pro samoobslužné vracení výpůjček. SmartCheck lze instalovat efektivním způsobem, např. zabudovat do vstupních dveří či do zdi knihovny, aby uživatel mohl vracet knihy i v době uzavření knihovny. V některých vysokoškolských knihovnách se stává samoobslužné půjčování již zavedenou a běžně používanou záležitostí, na rozdíl od samoobslužného vracení. Zde vzniká určitá obava, že uživatel může vrátit poškozenou knihu nebo jen její část. Na základě registrovaných údajů o výpůjčkách v knihovním systému je možno snadno zjistit, zda uživatel knihu nepoškodil. Kontrolu je však nutno provádět u každého vráceného titulu, ovšem ani tak často není snadné uživateli prokázat, že publikaci poškodil.

Řada knihoven považuje SelfCheck za zcela zásadní technologii, velmi potřebnou pro rozvoj a racionalizaci výpůjčních služeb. Proto pořizuje v první fázi právě toto zařízení. Pokud pořídí SelfCheck rádiofrekvenční, může pak doplňovat další potřebné prvky pro rádiofrekvenční identifikaci a správu dokumentů. SelfCheck je nejnákladnějším, avšak jednorázově pořízeným prvkem celého systému. Další komponenty se dají pořizovat postupně, i když

náklady na označování publikací štítky jsou poměrně vysoké, a to zejména v knihovnách s fondy obsahujícími řádově stovky tisíc knižních jednotek.

Výhodou implementace a používání popsaných systémů a technologií je především usnadnění pracovních procesů a ušetření času pracovníků knihovny, kteří se pak mohou věnovat jiným odborným činnostem, např. v oblasti poskytování informačních, konzultačních, referenčních i vzdělávacích služeb. Zaváděním moderních technologií a automatizovaných procesů se zkvalitňují služby vysokoškolských knihoven, a ty se pak stávají více atraktivními i pro uživatele.

5.6. Programy podporující rozvoj knihoven

Zkvalitnění a zavádění nových technologií a zpřístupňování informačních zdrojů v knihovnách je podporováno také státními finančními prostředky poskytovanými formou rozvojových a grantových projektů. Společný přístup více knihoven k elektronickým informačním zdrojům a participace na různých projektech prostřednictvím uzavíraných konsorcií přináší efektivní využívání síťově sdílených informačních zdrojů. Konsorcionální přístupy k informačním zdrojům umožňují knihovnám získat informační databáze, které jsou jiným způsobem nedosažitelné. Konsorcia podporují maximální využívání prostředků z centrálně poskytovaných finančních zdrojů.

Finanční dotace na podporu technické a technologické infrastruktury poskytuje vysokoškolským knihovnám **„Fond rozvoje vysokých škol“** (FRVŠ) při MŠMT ČR. Knihovny mohou zadávat projekty v samostatném tematickém okruhu „E“, avšak počet projektů je limitován podáním pouze jednoho projektu za celou vysokou školu. Od roku 2004 byla možnost zadávání projektů rozšířena o další tematickou skupinu „A“, která byla v předchozích letech určena pouze pro rozvoj laboratoří a výukových pracovišť.

Rozvoj vysokoškolských knihoven v oblasti zpřístupňování elektronických informačních zdrojů v současné době vychází z realizace programu **„1N“** s názvem **„Informační infrastruktura výzkumu“.** Program byl vyhlášen MŠMT ČR pro roky 2004 – 2008 a navazuje na programy řešené v minulých obdobích („LI - Informační zdroje pro výzkum a vývoj“ a „LB - Rozvoj informační infrastruktury pro výzkum a vývoj“). V rámci programu „1N“ bylo realizováno

několik významných projektů. Vysokoškolské knihovny tak získaly konsorcionální přístupy k mnoha cenným bibliografickým i faktografickým informačním zdrojům, zejména k odborným bázím dat z oborů techniky, výpočetní techniky, lékařství, přírodních věd, zemědělství, ekonomie, společenských věd, literatury a umění. O těchto přístupech pojednává kapitola „Využívání odborných a vědeckých databází".

Národní knihovna spolu s Univerzitou Karlovou řešila v letech 2001-2002 projekt „**Jednotná informační brána pro hybridní knihovny**" (JIB, vyhlášený MK ČR). Jednotná informační brána s podporou navazujících projektů se jeví jako nositel požadovaných funkcí národního knihovního systému. Pomáhá integraci knihoven v národním i mezinárodním rozsahu, podporuje kooperaci a síťové propojení knihoven. Poskytuje prostřednictvím informační brány uživatelům snadný a jednotný přístup k českým i zahraničním katalogům, souborným katalogům i k databázovým informačním zdrojům. Zpřístupňované zdroje jsou volně dostupné, některé jsou však licencované pro účastníky projektu. Licencované zdroje představují např. databáze od firem EBSCO (národní licence), SilverPlatter (přístup pro Univerzitu Karlovu) a OCLC (pro členy konsorcia). České knihovny zpřístupňují prostřednictvím JIB své vlastní informační zdroje a současně mohou využívat také zahraniční zdroje informací. JIB navazující na národní katalog CASLIN a na souborné zahraniční katalogy představuje virtuální souborný katalog českých i zahraničních knihoven.

Další funkce umožňují sdílení katalogizačních záznamů a prostřednictvím tematických bran poskytují přístup ke kvalitním informačním zdrojům na internetu. Problémem při tvorbě souborného virtuálního katalogu se jeví nejednotnost knihoven při věcném zpracování dokumentů. Je žádoucí, aby knihovny formálně sjednotily popis fondů, čímž bude umožněno dokumenty koordinovaně doplňovat a přesně vyhledávat. Výsledkem uvedeného procesu bude vytvoření integrovaného národního systému knihoven a informačních institucí, který umožní jejich propojení, včetně propojení do zahraničí (31,s.226).

Navazující projekt „**Koordinovaná tvorba oborových informačních bran**" umožňuje rozvíjet další možnosti portálu. Cílem projektu je připravit metodiku tvorby českých oborových bran, která bude navazovat na již fungující JIB. Při tom jsou vytvářeny první oborové brány, z nichž jednou je Knihovnictví a informační věda. Na jejím vzniku se podílí Knihovnický institut Národní

knihovny a Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze. Oborová brána KIV umožňuje paralelní vyhledávání informací z informačních zdrojů v oblasti knihovnictví a informační vědy (KIV). Další oborová databáze je spravována Knihovnickým institutem NK ČR a představuje katalog Knihovny knihovnické literatury (KKL) obsahující analytické záznamy článků z odborného tisku, záznamy cestovních zpráv apod. V KKL jsou také záznamy internetových zdrojů s odkazem na plný text. Brány jsou neustále dotvářeny.

Projekt nazvaný „**Multifunkční centrum Virtuální polytechnické knihovny jako zdroj informací pro oblast technických a aplikovaných přírodních věd**" byl řešen v rámci programu „LI" a „1N". Virtuálně sjednotil zahraniční časopisecké fondy knihoven z oblasti techniky, aplikovaných přírodních i společenských věd. Nositelem a správcem projektu je Státní technická knihovna v Praze, dalšími účastníky jsou knihovny technických vysokých škol a některé státní vědecké knihovny. Doposud nezúčastněné knihovny se mohou k projektu průběžně připojovat. Na vyhledávání v souborném katalogu a určení lokace dokumentu navazují další služby, umožňující vyžádání elektronické kopie dokumentů nebo jejich částí přímo v knihovně, která požadovaný dokument vlastní.

Pro efektivní využívání informačních zdrojů i finančních prostředků při jejich pořizování podporuje Virtuální polytechnická knihovna (VPK) koordinovaný nákup odborných časopisů, získávání kvalitních informačních zdrojů a odstraňuje duplicitní odběry. Prostřednictvím VPK poskytuje Státní technická knihovna také mezinárodní meziknihovní výpůjční služby v oblasti techniky, aplikovaných přírodních a společenských věd (32,s.369-374). Projekt VPK navázal na předchozí projekt „Integrovaná virtuální knihovna" (INVIK), který v mnoha směrech zdokonalil. INVIK totiž poskytoval digitalizované kopie plných textů časopiseckých článků pouze z fondu Státní technické knihovny.

V rámci řešení projektů „LI" a navazujícího „1N" byl zpřístupněn prostřednictvím STK v Praze „**Portál STM**" pro oblast přírodních a aplikovaných věd, techniky a lékařství. Portál nabízí volně dostupné i licencované informační zdroje z uvedených oblastí.

Finanční podporu pro rozvoj vysokoškolských knihoven je možno získat také řešením **rozvojových programů**, do nichž mohou knihovny vstupovat v rámci vysoké školy nebo její fakulty jako spoluřešitelé. Finanční dotace lze

požadovat dle vypsaných programů, např. na pořízení moderních technologií, na zajištění informačních dokumentů pro podporu studijních programů i na vzdělávání pracovníků.

5.7. Elektronické informační zdroje

Elektronické informační zdroje a jejich zpřístupňování prostřednictvím počítačových sítí vnesly do poskytovaných služeb vysokoškolských knihoven nové možnosti. Za nejvýznamnější výhodu elektronických dokumentů je považována rychlost jejich šíření a dostupnost pro neomezený počet uživatelů. Přístup k elektronickým dokumentům umožňuje vysokoškolským knihovnám okamžitě najít informační zdroje, zjistit jejich dostupnost a zprostředkovat výpůjčku v elektronické nebo v tištěné podobě. Tyto možnosti značně prohloubily význam knihoven v procesech vzdělávání, vědy a výzkumu vysoké školy.

Vysokoškolské knihovny umožňují přístup k elektronickým informačním zdrojům lokálním i vzdáleným. Lokální zdroje jsou uloženy na hmotných nosičích nebo v lokální síti knihovny. Mohou to být např. elektronické knihy, slovníky, encyklopedie. Vzdálené elektronické zdroje jsou dostupné prostřednictvím počítačových sítí a umožňují nacházet informace v databázových centrech, v nakladatelstvích, v katalozích knihoven a ve vyhledávacích službách internetu. Síťové sdílení databázových zdrojů, elektronických knih a časopisů může být sice licenčně omezeno, stále však umožňuje přístup k informačním zdrojům pro více současných uživatelů.

Specializované instituce - producenti - zpracovávají záznamy s určitou retrospektivou (dále pak průběžně) a vytvářejí tak přehled existujících dokumentů vztahujících se k určitému vědnímu oboru nebo lidské činnosti. Uživatelé pak mohou v databázích, podle stanovených licenčních podmínek vydavatelů a konsorcií, vyhledávat konkrétně zaměřené informační zdroje. Tento způsob jim umožňuje snadnější výběr z množství existujících informačních zdrojů. Na základě bibliografické citace je pak možno zajistit plný text dokumentu prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby.

Vysokoškolské knihovny zprostředkovávají svým uživatelům elektronické informační zdroje primární i sekundární. Primární informační zdroje

(faktografické) nabízejí plné texty dokumentů, sekundární informační zdroje (bibliografické) nabízejí pouze bibliografické citace, tj. odkazy na existující prameny k danému tématu. Součástí citací bývá často abstrakt, který umožňuje rychlejší orientaci a přesnější výběr potřebných dokumentů. K nejvíce využívaným sekundárním informačním zdrojům knihoven patří katalogy s údaji o knihovním fondu a odborné databáze s citačními záznamy. Některé databáze obsahují plné texty dokumentů. Rovněž bibliografické katalogizační záznamy elektronických knih nabízejí přístup k plným textům.

Otázkou zpřístupňování elektronických informačních zdrojů se zabývá **Odborná komise pro elektronické informační zdroje** vytvořená při Asociaci knihoven vysokých škol ČR v roce 2002. Komise koordinuje pořizování a zpřístupňování elektronických informačních zdrojů na vysokých školách, sleduje a zpracovává statistické údaje o jejich využívání. Pracovní tým komise tvoří zástupci z vysokoškolských knihoven. K jejich komunikaci slouží kromě pracovních schůzek také elektronická konference. Databáze vytvořená komisí obsahuje přehled zpřístupňovaných databázových zdrojů jednotlivých vysokých škol.

5.7.1. Využívání odborných a vědeckých databází

Nové možnosti přístupu k elektronickým informačním zdrojům pro potřeby vědy, výzkumu a výuky začínaly v našich vysokoškolských knihovnách vznikat od roku 1992. Přístup umožňovaly specializované informační databáze uložené na CD-ROM, pořizované knihovnami podle oborového profilu příslušné vysoké školy. Knihovny lékařských fakult využívaly databázi „Medline", knihovny technických vysokých škol databázi „Compendex", knihovny chemických vysokých škol a fakult databázi „Beilstein" nebo „Chemical Abstracts". Databáze byly nejdříve určeny pro lokální použití, později je bylo možno zpřístupňovat ve fakultní nebo celoškolské síti prostřednictvím akademické sítě CESNET, s podporou technologie Ultra*Net pro vzdálený přístup k databázím uloženým na CD-ROM. Některé knihovny využívaly také placeného přístupu do světových databázových center (např. Dialog, STN, Silver Platter, Questel, DataStar), který umožňoval vyhledání ze všech zpřístupňovaných databází na základě zadání jednoho dotazu. Většina knihoven však využívala spíše vlastní

předplacené databáze než on-line přístup do databázového centra, který byl finančně nákladnější a vyžadoval navíc práci zkušeného rešeršéra.

Počet zpřístupňovaných databází od této doby však značně vzrostl. Oborově příbuzné vysokoškolské knihovny se sdružují do konsorcií, aby zajistily efektivní přístupy k elektronickým časopisům, knihám, a především k odborným databázovým informačním zdrojům. S podporou programových projektů, zejména programu „1N - Informační infrastruktura výzkumu" pořizují a zpřístupňují významné specializované i multioborové elektronické informační zdroje.

Z multioborových informačních zdrojů je knihovnám umožněn přístup k databázi **„Web of Knowledge"**, zahrnující databáze **„Web of Science" (WoS)** a **„Journal Citation Reports" (JCR)**. Databáze WoS zpřístupňuje bibliografické záznamy s abstrakty z oblasti umění, přírodních, společenských a humanitních věd a umožňuje sledovat citovanost vědeckých článků. Databáze JCR poskytuje přehled impact faktorů vědeckých časopisů. Obě databáze obsahují důležité informace pro vědecké, výzkumné, ale i pedagogické a vzdělávací účely a jsou proto ve vysokoškolských knihovnách značně využívány.

V současné době se začala využívat další rozsáhlá bibliografická a citační databáze s abstrakty z produkce firmy Elsevier s názvem **SCOPUS**, která zpracovává 14 tisíc odborných periodik z oblasti přírodních, technických, lékařských a společenských věd od 4.000 vydavatelů. V dokumentech je zastoupeno 52% z Evropy, 75 titulů je přímo z ČR a 28 titulů ze SR. Databáze zahrnuje retrospektivu od r. 1996 a denně je aktualizována. V průběhu roku 2006 bylo možno využít v několika vysokoškolských knihovnách zkušební verzi. Mnoho uživatelů konstatuje, že jim databáze obsahově i uživatelsky vyhovuje. Problémy jsou však s úhradou předplatného, které ve většině případů značně převyšuje finanční rozpočet určený na nákup. Hlavním uživatelem u nás je Akademie věd ČR, její knihovna a ústavy (33).

Specializované informační zdroje jsou zaměřeny na řadu oborů z oblastí humanitních, technických, přírodovědeckých, lékařských věd i umění. Bibliografické databáze technických oborů „Ei Compendex", „Inspec", „CSA Materials Science Collection with Metadex" a „Iconda" je možno využívat prostřednictvím databázového centra Dialog. „Computer Society – Digital

Library", „ACM – Digital Library" a „Lecture Notes in Computer Science" obsahují plné texty článků z vědeckých časopisů, publikací z konferenčních sborníků i monografických publikací pro podporu výzkumné činnosti v oboru informatiky. Další báze dat s bibliografickými i plnými texty je určena pro podporu výzkumu a vývoje lékařských věd, např. databáze „eFacts", Reviews", „OVID Medline".

Chemické obory pokrývají databáze „Beilstein", „Gmelin" a „Chemical Abstracts", přírodovědecké obory databáze „EnvironmentBase", „GeoBase", „GeoRef", „Knovel". Zpřístupněny jsou také biologické databáze „Biological Abstracts" a „Zoological Abstracts" a databáze pro zemědělský a potravinářský výzkum „CAB Abstracts" a „FSTA". Pro podporu ekonomických věd jsou k dispozici databáze „DSI Campus Solution", „EIU ViewsWire", „Expres EXES", „Econlit". „Literatura Online" zpřístupňuje bibliografické i plné texty z oblasti anglické a americké literatury. Další odborné databáze pokrývají obory humanitních věd (pro oblast literatury např. „Acta Sanctorum", „Latin Bibliography", „Ad Fontes – The Digital Library"), obory umění a architektury („ART Fulltext", „ART Index Retrospective", „Grove Art Online"), oblast filmového umění (např. „American Film Institute Catalog", „Film Index International").

Pro knihovnictví a informační vědu byl získán přístup do servisního centra OCLC „FirstSearch". Zde je možno vyhledávat potřebné údaje v souborném katalogu a využívat také meziknihovních výpůjčních služeb včetně dodávek plných textů dokumentů. K dalším přístupným zdrojům patří bibliografické i plnotextové databáze „Encyclopaedia of Library and Information Science" (ELIS), „Informational Science and Technology Abstracts Plus", „Library and Information Science Abstracts" (LISA), „Library Literature and Information Science Fulltext" (34).

Vzhledem k množství zpřístupňovaných databázových informačních zdrojů lze konstatovat, že informační zázemí pro potřeby vysokých škol je s podporou programu 1N dobře zajištěno. Dostupné statistické údaje o využívání databázových zdrojů ukazují na nutnost obnovení přístupu i po ukončení programu 1N v roce 2008. Bude nezbytné prosadit i navazující projekty pro další období, stejně tak jak tomu bylo v minulých letech, aby zůstala zachována kontinuita přístupu k odborným a vědeckým informacím.

5.7.2. Využívání elektronických časopisů a knih

Zajištěny jsou také konsorcionální přístupy do databázových zdrojů obsahujících nejaktuálnější informace, což jsou vědecké časopisecké články. Pro oblast technických a aplikovaných přírodních věd jsou zpřístupněny databáze **Science Direct**, **Interscience** a **Springer Link** s plnými texty časopiseckých článků využívaných ve vědecké a výzkumné činnosti. Databáze poskytují on-line přístupy k časopisům vydávaným nakladatelstvími Elsevier, John Wiley, Kluwer a Springer. Databáze firmy **EBSCO** (Academic Search Premier, Business Source Premier) poskytují přístup k bibliografickým záznamům i k plným textům článků z oblasti společenských a humanitních věd, vzdělávání, techniky, informačních technologií, umění, literatury, lékařství, ekonomie a lingvistiky.

Výhodou nákupu **elektronických knih**, zejména zahraničních, je jejich okamžité zpřístupnění pro potřeby uživatelů v síti fakulty nebo celé univerzity. Přístupy k vybraným knihám jednotlivých nakladatelství mohou být zakoupeny pro určité časové období nebo natrvalo. Výhody pohotového přístupu pro všechny uživatele, pro něž je dokument určen a zpřístupněn, předčí nepatrně vyšší cenu oproti pořízení tištěných titulů, jejichž zpřístupnění je omezeno výpůjčkami jednotlivých uživatelů. Většina vydavatelů elektronických knih podmiňuje jejich zpřístupnění zakoupením kolekce určitého počtu titulů z dané oblasti. Po zakoupení této kolekce je pak možno další tituly pořizovat a zpřístupňovat už jednotlivě. Mezi největší vydavatele zpřístupňující elektronické knihy patří např. Springer, Elsevier, Taylor and Francis, Wiley. Přístup k elektronickým knihám bývá umožněn z WWW stránek knihovny prostřednictvím odkazu na stránky příslušného nakladatelství, a také odkazy uvedenými v on-line katalogu. Uživatel příslušné vysoké školy nebo fakulty se tak dostane okamžitě po vyhledání bibliografické informace o určité elektronické knize i k jejímu plnému textu. Elektronické knihy jsou vydávány také za nosičích CD-ROM nebo DVD, ty však umožňují uživatelům pouze lokální přístupy.

Současné trendy zpřístupňování veškerých elektronických informačních zdrojů směřují spíše ke zpřístupňování síťovému, a to nejen v rámci fakulty nebo školy (v případě konsorcionálních přístupů v rámci více škol či knihoven).

Prostřednictvím proxy serverů je možno na základě hesla nebo identifikačního čísla pracovníka či studenta vysoké školy získat přístup i k licencovaným zdrojům v podstatě odkudkoliv.

5.7.3. Zpřístupňování digitalizovaných a digitálních dokumentů

Digitalizace knihovních sbírek a jejich zpřístupnění uživatelům je perspektivní oblastí v činnostech knihovny. Digitalizaci se však zatím věnují spíše knihovny na národní nebo krajské úrovni, případně knihovny vlastnící ve svých sbírkách vzácné nebo historické knihovní fondy. Prostřednictvím digitalizovaných kopií lze zpřístupňovat unikátní dokumenty, ke kterým by se jinak řadový uživatel knihovny nedostal. Kromě této funkce má digitalizace ještě další funkci, stává se nástrojem pro ochranu knihovních fondů.

Digitalizace dokumentů není prozatím ve vysokoškolských knihovnách pro zpřístupňování knihovních fondů příliš rozšířena. Je poměrně pracnou a navíc nákladnou záležitostí, pro kterou nejsou zajištěny ani pracovní kapacity, ani dostatečné finanční prostředky na pořízení potřebných technologií. Vysokoškolské knihovny zajišťují především přístupy k aktuálním dokumentům přinášejícím nové odborné a vědecké poznatky. Digitalizaci starších a vzácných dokumentů si vyžaduje spíše badatelská činnost. Některé knihovny digitalizují také vysokoškolské kvalifikační práce a zpřístupňují je v počítačových sítích interních nebo na internetu. Zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací je nutno podporovat, zvláště v tom případě, je-li práce již přímo v elektronické podobě publikována. Pokud se však digitalizují starší tištěné kvalifikační práce, je tato činnost poměrně neefektivní z hlediska pracnocti, finančních nákladů i dalšího využívání těchto dokumentů. Současným trendem vysokých škol je spíše publikování a zpřístupňování digitálních dokumentů, odborných textů nebo učebních pomůcek (studijních opor) v síti vysoké školy nebo fakulty.

Digitalizace knižních dokumentů v ČR je finančně podporována řešením projektů „Manuscriptorium“ a „Kramerius“. **„Manuscriptorium“** je systém shromažďující a zpřístupňující na internetu informace o historických knižních fondech. V digitální knihovně jsou soustředěny digitalizované dokumenty poskytované spolupracujícími institucemi – knihovnami, archivy a muzei.

„Kramerius" je projekt určený pro záchranu dokumentů ohrožených životností papíru. Z těchto dokumentů se tvoří mikrofilmy, které se následně digitalizují. Jedná se především o periodika, monografie a staré tisky. Národní knihovna určuje strukturu dokumentů a eviduje digitalizované materiály.

V oblasti digitalizace a zpřístupnění digitálních dokumentů v rámci Evropské unie je značně aktivní **Komise evropských společenství**. Snaží se prosadit - prostřednictvím Evropského parlamentu - vytvoření společné **evropské digitální knihovny**, která bude uchovávat a zpřístupňovat dokumenty evropského kulturního a vědeckého dědictví pro současné i budoucí využití. Cílem iniciativy „i2010: Digitální knihovny" je vytvářet tyto sbírky jak z dokumentů digitalizovaných (převáděných do digitální podoby), tak i z dokumentů v digitální podobě přímo publikovaných (35).

Vznik digitálních dokumentů z oblasti vědeckých informací velmi narůstá a je nutno zabezpečit i jeho trvalé uchování s ohledem na rychlý vývoj informačních technologií, programů a médií pro uchování dat. Při vytváření digitálních sbírek budou hlavními faktory ovlivňujícími rychlost a průběh budování evropské digitální knihovny nejen finanční a technické problémy, ale i organizační a právní otázky v oblasti on-line zpřístupňování dokumentů. Je zapotřebí stanovit jednotné metody postupu, jednotlivé činnosti koordinovat tak, aby vytváření digitalizovaných dokumentů bylo efektivní a zabránilo se např. digitalizaci stejných děl vícekrát. Rovněž bude nutno vybrat a určit díla, která budou digitalizována a zvolit i potřebné technické a technologické prostředky.

Kooperací činností vedoucích k vytvoření digitální knihovny v rámci Evropské unie budou pověřeny národní knihovny zúčastněných zemí, které v současné době nabízejí přístup k národním sbírkám pomocí jednotných informačních bran. První krok v on-line zpřístupnění údajů, prozatím o dostupnosti národních knihovních fondů, byl již tedy učiněn. Snad se podaří vyřešit i všechny další potřebné záležitosti, aby mohly být provedeny následné činnosti vedoucí ke zpřístupnění důležitých digitalizovaných a digitálních dokumentů. Zajištění on-line přístupu k vědeckým informacím prostřednictvím evropské digitální knihovny by znamenalo významné posílení možností vyhledávání informačních zdrojů také pro oblasti vědy, výzkumu i pedagogické a vzdělávací činnosti vysoké školy.

5.8. Vzdělávání uživatelů knihoven

Po zavedení informačních technologií do knihoven a po získání přístupu k elektronickým informačním zdrojům nastal problém naučit se s těmito technologiemi pracovat a umět pomocí nich vyhledat potřebné informace pro studium a odbornou vědeckou činnost. Tento úkol museli v prvé řadě zvládnout pracovníci vysokoškolských knihoven, aby pak sami mohli dále předávat potřebné dovednosti a znalosti uživatelům knihoven. Knihovníci se tak postupně stávají pedagogy, kteří učí uživatele využívat všechny dostupné informační zdroje a poskytují jim návod, jak pracovat s informačními databázemi a jak vyhledávat relevantní informace.

Pořádáním **kurzů informačního vzdělávání** se knihovníci značnou měrou podílejí na vzdělávání uživatelů v oblasti informační a funkční gramotnosti. Informačně gramotný uživatel umí používat informační technologie pro vyhledávání informací, funkčně gramotný uživatel umí vyhledat potřebné informace především v rámci studia svého oboru a dále pak je zpracovat. V současné době se však již stírá rozdíl mezi pojmy „informační" a „funkční" gramotnost, protože v pojmu **„informační gramotnost"** je již komplexní schopnost práce s informacemi vyjádřena. Vysokoškolské knihovny postupně umožňují přístup k stále většímu počtu informačních zdrojů. Mnohé informační zdroje jsou zpřístupňovány v integrovaných počítačových sítích vysokoškolských nebo oborově příbuzných knihoven. I když jsou kurzy informačního vzdělávání prozatím koncipovány na jednotlivých vysokých školách nejednotně, jejich cíl sleduje stejný výsledek - naučit uživatele vysokoškolských knihoven, studenty všech forem studijních programů, ale i pedagogické a vědecké pracovníky, efektivně využívat dostupné informační zdroje. Studenti se musejí naučit vyhledat potřebné informační zdroje pro studium, pedagogičtí pracovníci využívat informační zdroje pro přípravu přednášek, vědečtí pracovníci pak získávat nové informace a poznatky pro oblast vědy a výzkumu. Potřeba informačního vzdělávání vyplývá ze stále rostoucích možností přístupů k informačním zdrojům, ale také ze změn uskutečňujících se ve vysokoškolských vzdělávacích procesech. To vše vede studenty k samostatné tvůrčí práci nejen při samotném studiu, ale i při vyhledávání potřebné literatury.

Výukový **předmět o využívání a zpracování informačních zdrojů** by měl být zařazen i do učebních programů vysokých škol. Pojetí předmětu – informační vzdělávání – by mělo vycházet z potřeb jednotlivých kategorií uživatelů, ze stupně jejich pokročilosti v oblasti využívání informačních technologií a informačních zdrojů. Je žádoucí pořádat kurzy přímo v prostorách knihovny, aby se uživatelé (zejména studenti prvních ročníků) seznámili s prostředím, ve kterém budou nejen využívat přístupy k informačním zdrojům, ale i další služby knihovnických pracovišť. I když knihovníci připravují zavedení kurzů formou e-learningu, uvědomují si, že přímá účast knihovníka v tomto procesu je nezbytná, a proto se snaží kurzy kombinovat – používat formu přímé i nepřímé (e-learningové) výuky. Informační vzdělávání by se mělo stát součástí nejen prezenční formy studia, ale také formy distančního studia a celoživotního vzdělávání.

Informačně gramotný student vysoké školy - uživatel vysokoškolské knihovny - by měl být vybaven znalostmi umožňujícími mu zpracovat informační zdroje. Měl by být nejen schopen používat informační technologie k vyhledávání relevantních informací ze svého oboru, ale měl by také umět kriticky vybrat potřebné informace, zpracovat je a znalosti z nich získané uplatnit při studiu i při vypracování odborných textů. Informační zdroje, z nichž čerpal své poznatky, potom musí umět ve své práci citovat. Citace musejí být uvedeny podle normativních pravidel (ČSN ISO 690 a ČSN ISO 690-2). Vysokoškolský student by měl pravidelně sledovat odbornou literaturu, rozumět odborným textům a znát příslušnou odbornou terminologii svého oboru nejen v českém, ale i v anglickém jazyce, aby mohl využívat také zdroje publikované v zahraničí.

Již v roce 2000 byla zahájena činnost pracovní skupiny zabývající se problematikou vzdělávání uživatelů. Po založení Asociace knihoven vysokých škol ČR se tato skupina stala jednou z jejích odborných komisí. V **Odborné komisi pro informační vzdělávání a informační gramotnost** je v současné době zastoupeno patnáct českých vysokých škol, tři veřejné knihovny (Národní knihovna, Státní technická knihovna, Moravská zemská knihovna) a Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK. Cílem práce odborné komise je podpora vysokoškolských knihoven v oblasti informačního vzdělávání uživatelů, zprostředkovávání výměny zkušeností jednotlivých knihoven, zvláště těch, kde je forma vzdělávání uživatelů již zavedená. Komise podporuje začleňování

kurzů informačního vzdělávání a informační gramotnosti (IVIG) do učebních programů vysokých škol i zařazení vyučujících knihovníků do akademické obce vysoké školy. Chce se rovněž podílet na vypracování obecné koncepce pro zavedení a pořádání kurzů IVIG, včetně tvorby kurzů on-line. Připravována je také zahraniční spolupráce v této oblasti (36).

Asociace knihoven vysokých škol pořádá ve spolupráci s Ústavem informačních studií a knihovnictví FF UK každoročně **seminář o informačním vzdělávání a informační gramotnosti**. V roce 2006 byl uspořádán již čtvrtý ročník tohoto semináře. Diskutována zde byla také otázka **kvalifikace knihovníků v roli pedagogů**, jejich patřičné ohodnocení i začlenění mezi akademické pracovníky školy. Zařazení knihovníků - jako partnerů pedagogů - do výuky na vysoké škole je však pomalý proces, přestože jsou v této oblasti vyvíjeny značné aktivity. Problémem se jeví, že většina knihovníků neabsolvovala pedagogické vzdělání a je zapojována do pedagogického procesu dobrovolně, nad rámec svých pracovních povinností. Přes tyto nedostatky však pracovníci knihoven umějí nástroje pro vyhledávání informačních zdrojů využívat často lépe než někteří pedagogové, kteří jsou obvykle jen velmi úzce zaměřeni na určitou část svého oboru a na využívání jen určité databáze, zatímco knihovník umí vyhledávat ve všech dostupných informačních zdrojích a je schopen předávat tyto znalosti širšímu okruhu uživatelů v rámci jejich oborového působení na univerzitě (a často dokonce i nad tento rámec).

Práce s informacemi, zejména jejich zprostředkování, patřila totiž vždy k hlavní náplni práce knihovníků. Informační technologie, počítačové sítě a velké množství existujících elektronických informačních zdrojů velmi výrazně podpořily a rozšířily oblast knihovnické a informační činnosti. V těchto souvislostech si knihovníci uvědomili i svoji roli při vzdělávání uživatelů. Je však zapotřebí, aby pro tuto roli byli vybaveni potřebnými odbornými kompetencemi, výukovými a v neposlední řadě i komunikativními schopnostmi. Posun funkcí knihovny od klasického půjčování dokumentů k poskytování referenčních služeb, a zejména ke vzdělávací činnosti, je však složitým procesem, který je závislý nejen na místních podmínkách, ale především také na personálním obsazení knihovny.

5.9. Zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací

5.9.1. Vývoj a trendy ve zpřístupňování VŠKP

Zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací (VŠKP) je tématem, o kterém vysokoškolské knihovny už delší dobu diskutují. Nyní, v souvislosti s platností zákona č. 552/2005 Sb., ke dni 1.1.2006, kterým se mění vysokoškolský zákon č.111/1998 Sb., je tato otázka ještě více aktuálnější.

Vysokoškolské kvalifikační práce zahrnují práce publikované za účelem dosažení určitého stupně vysokoškolské kvalifikace a získání akademického titulu. Patří k nim práce bakalářské, magisterské, doktorské (disertační) a habilitační. Uvedené práce bývají označovány také termínem „šedá literatura". Do této oblasti patří i další práce, jako např. výzkumné, vědecké nebo technické zprávy a sborníky z konferencí. Už v dřívější době byly především tyto práce středem zájmu vědeckých a odborných pracovníků.

Po vzoru registrace dokumentů „šedé literatury" ve světových informačních systémech (např. Dissertation Abstracts) byl v devadesátých letech dvacátého století v naší zemi zaveden mezinárodní systém SIGLE (System for Information for Grey Literature in Europe), jehož producentem byla organizace EAGLE (European Association for Grey Literature Exploitation) (37,s.279-280). Organizací a správou systému se na základě jednání s EAGLE ujala Státní technická knihovna v Praze a Knihovna akademie věd ČR. Dodávání bibliografických záznamů do systému zajišťovaly vysokoškolské knihovny, jednalo se však většinou pouze o záznamy publikovaných disertačních prací, navíc bylo dodávání záznamů dobrovolné. Z tohoto důvodu přispěly vysokoškolské knihovny do systému SIGLE prostřednictvím STK celkem jen asi 5500 záznamy. Činnost systému SIGLE byla ukončena na základě zániku organizace EAGLE (38, s. 285-287).

Současné světové trendy ve zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací podporují jejich zveřejnění v elektronické podobě na internetu a navíc v plném znění textu. Na rozdíl od světových trendů nebyla u nás ještě donedávna těmto pracím, zejména diplomovým (bakalářské práce

začaly být publikovány až po zavedení třístupňového studia) přisuzována informační hodnota a práce sloužily pouze jen jako dokument potřebný pro ukončení studia. Zejména vysoké školy technického zaměření považovaly diplomové práce vzhledem k vývoji technických oborů za dokumenty s pomíjivou hodnotou a nezabývaly se nikterak potřebou jejich uchování. V dnešní době se však názor na jejich hodnotu podstatně změnil.

Na vysokých školách jsou publikovány všechny typy VŠKP, a přestože jejich kvalita může být rozdílná, jedná se o díla zpracovaná na základě studia aktuálních dokumentů, která mají význam jak pro oblast vzdělávání, tak i pro oblast vědy a výzkumu. Proto je žádoucím cílem knihovnických pracovišť dosáhnout elektronického zpřístupňování nejen základních bibliografických údajů s abstraktem, ale nejlépe v plném znění textu. VŠKP představují významný výsledek vzdělávacího procesu vysoké školy, a to jak ze strany jejich autora – studenta, tak také ze strany pedagoga či pedagogů. Je-li práce zpracována kvalitně a přináší-li aktuální poznatky získané při studiu, může potom sloužit výše uvedeným účelům. Právě zveřejňování v síti přístupné všem zájemcům může kvalitu práce vysokoškolského studenta ještě podpořit.

5.9.2. Současný stav ve zpřístupňování VŠKP

Již v roce 2003 na celostátní poradě vysokoškolských knihoven bylo přijato usnesení, že Komise pro vysokoškolské knihovny Rady vysokých škol a Asociace knihoven vysokých škol v ČR připraví připomínky k vysokoškolskému zákonu, týkající se uchování, zpracování a zpřístupňování VŠKP. Při Asociaci knihoven vysokých škol byla vytvořena **Odborná komise pro otázky elektronického zpřístupňování VŠKP**, která začala ihned iniciativně pracovat. Vzorem pro dosažení cílů byly fungující systémy pro elektronické zveřejňování VŠKP v zahraničí. Řada vyspělých zemí buduje elektronické archivy těchto prací, které zpřístupňuje na různých stupních v síti univerzitní, národní i mezinárodní. Autoři tvoří své práce již jen v elektronické podobě. Rovněž legislativní otázky jsou zde vyřešeny ku prospěchu celé záležitosti.

I když vysoké školy v ČR se snažily tento problém řešit již v nedávné minulosti, je situace na našich vysokých školách doposud velmi různorodá.

Některé vysoké školy, zejména díky iniciativě knihoven, započaly v budování systémů umožňujících jednotně zpracovat, uchovat a zpřístupňovat VŠKP, avšak tyto činnosti nebyly příliš koordinovány ani v rámci samotné vysoké školy, natož pak na národní úrovni. Proto byla provedena analýza současného stavu zveřejňování VŠKP na jednotlivých univerzitách, která potvrdila nejednotnost v metodických a technologických postupech při nakládání s těmito dokumenty, od způsobu zadání témat prací, přes jejich formální úpravu, způsob odevzdávání a archivování až po jejich zpřístupňování.

Některé vysoké školy již měly sice vydány svoje předpisy včetně licenčních smluv, avšak způsoby zpřístupňování VŠKP byly praktikovány jen v lokálních podmínkách v závislosti na možnostech způsobu archivace a zpřístupnění plných textů prací. Zpřístupňování plných textů (v papírové podobě nebo na elektronickém nosiči) zajišťovaly většinou knihovny ve svých prostorách. Pokud nebyly práce předávány do knihoven a zůstávaly na ústavech nebo byly předávány do archivů, byly většinou obtížně vyhledatelné. Bibliografické informace byly zveřejňovány různými způsoby, a to ve formě seznamů na ústavech či v knihovnách nebo v informačním systému školy, v databázi publikační činnosti školy a v lepších případech v katalogu knihovny.

Rovněž doba uchování prací byla na jednotlivých vysokých školách různá. Podle instrukce Ministerstva školství č. 19 151/87-491 z roku 1987 o skartačním řádu pro vysoké školy byl diplomovým pracím přidělen skartační znak V20, což znamená, že po dvaceti letech uchování bylo možno po provedeném výběru práce skartovat. Vysoké školy měly i své vlastní skartační řády stanovující způsob nakládání s archiváliI typu diplomové práce (39,s.314-318). Podle nového zákona č. 499/2004 Sb. o archivnictví jsou VŠKP stále považovány za archiválie a jejich způsob archivní evidence a uchování v papírové podobě bude ještě nutno vyjasnit. Zpřístupňování elektronických VŠKP v počítačových sítích by však pomohlo vyřešit i existující problémy z minulosti.

Odborná komise sleduje rozvoj systémů pro zpřístupňování elektronických VŠKP v zahraničí a tyto poznatky se snaží aplikovat do podmínek ČR. Snaží se sjednotit způsob zpřístupňování VŠKP s cílem dostupnosti nejen základních údajů (povinných popisných prvků - metadat), ale

i plných textů těchto zdrojů v národní síti s výhledem přístupu i na internetu. Prozatím nebyly vytvořeny předpisy a standardy pro jednotné zpracování, archivování a zpřístupňování elektronických VŠKP na národní úrovni. Komise však usiluje o vytvoření a zavedení potřebných standardů v této oblasti.

Odbornou komisí byl navržen pracovní postup, který povede k docílení **jednotných procesů pro zpracování a zpřístupňování elektronických VŠKP.** Dále bylo komisí doporučeno zpracovat celoškolsky platné směrnice stanovující jednotnou úpravu VŠKP včetně metadat, jejich odevzdávání, archivaci a zveřejňování. V případě potřeby mohou být celoškolské směrnice doplněny prováděcími pokyny na úrovni fakult. Jako vzor byly předloženy směrnice již na některých univerzitách vypracované. Tyto směrnice však byly vytvořeny pro konkrétní potřeby příslušných odlišně oborově zaměřených univerzit, a pokud je chtěly jiné univerzity využít, musely je přizpůsobit svým podmínkám vyplývajícím z jejich oborového zaměření, a tedy i způsobu publikování prací. Lze jen litovat, že odborná komise nevypracovala vzorové obecné dokumenty, které by byly aplikovatelné na interní podmínky našich vysokých škol a zároveň respektovaly současně platné legislativní normy.

Nicméně právě **platnost novely vysokoškolského zákona** od začátku roku 2006 vyvolala nutnost vyřešit co nejdříve otázku zpřístupňování VŠKP, respektive elektronických VŠKP, i když tento způsob zveřejňování novela výslovně nestanoví a nechává ho na podmínkách stanovených vysokou školou. Paragraf. 47b o zveřejňování závěrečných prací ukládá vysokým školám povinnost „ *nevýdělečně* zveřejňovat *disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy. Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlížení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny. Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby*“ (40).

Autorský zákon č. 121/2000 Sb., stanovil, že vysoká škola může nevýdělečně užít školní dílo pouze pro vnitřní potřebu školy podle podmínek stanovených v licenční smlouvě, kterou uzavírají vysoké školy s autory prací. U diplomových prací publikovaných před platností tohoto zákona však licenční smlouvy neexistovaly, takže zákon vlastně neumožňoval starší práce půjčovat ani prezenčně. Podle novely autorského zákona (zákon č. 398/2006 Sb., platný od 10.8.2006) může knihovna prezenčně půjčovat originály nebo rozmnoženiny obhájených VŠKP pro účely výzkumu a studia a umožňuje tak škole zpřístupňovat školní díla i v elektronické podobě. Licenční smlouvu není nutno s autorem uzavírat jen v případě, že dílo bude zveřejněno pouze v prostředí vlastní školy. Pokud budou však v budoucnu elektronické VŠKP zpřístupňovány v národním registru, je nutno licenční smlouvu vytvořit a podepsat oběma stranami. Nejen z tohoto důvodu doporučují právníci licenční smlouvu zachovat.

Dalším důvodem je skutečnost, že někteří autoři školních děl nemohou nebo nechtějí zveřejnit určitou část své práce zpracovanou na základě informací z různých institucí, firem a podniků, které si nepřejí tyto údaje zpřístupnit. Jedná se většinou o práce zpracované na vysokých školách, kde je prováděn výzkum s vazbou na výrobní oblasti. Podmínky zpřístupnění může autor dodatečně stanovit v uzavírané smlouvě. Obdobná situace platí také pro vysoké školy s uměleckým zaměřením. Mnohé zde vytvořené kvalifikační práce patří do oblasti uměleckých děl a z tohoto důvodu vzniká nutnost licenční smlouvu používat. Na druhé straně se však objevuje opačný názor, že se jedná o publikace vydávané na veřejných vysokých školách, které jsou financovány ze státních prostředků, a proto by měly tyto školy díla svých autorů zveřejnit, aby výsledky jejich vzdělávací i vědecké a výzkumné činnosti byly viditelné.

V oblasti zpřístupňování VŠKP došlo k výraznému posunu při řešení výše uvedené problematiky. Některé vysoké školy již mají dokonce zprovozněné funkční systémy. Je to např. Masarykova univerzita v Brně, která veřejně zpřístupňuje plné texty VŠKP, Vysoká škola ekonomická v Praze provozuje veřejně dostupný systém Elektronické studentské práce, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita poskytuje veřejný přístup k VŠKP prostřednictvím univerzitního informačního systému.

Uvedené systémy komunikují se systémy studijních agend a jsou součástí informačního systému školy. Umožňují vložit do systému údaje

o VŠKP od počátku jejího zadání až po vložení plných textů i zpracovaných oponentních posudků. Zaručují také možnost konverze popisných dat i plných textů do národního systému. Jiné vysoké školy jsou ve stavu hledání způsobu systematického řešení tohoto problému, která vede od vytvoření závazných směrnic, přes pořízení technologických systémů (vlastní, zakoupený nebo volně dostupný software) až k cíli – vybudování a zprovoznění elektronického archivu VŠKP s možností jeho integrace do národního systému.

Zpracováním koncepce trvalého uchování a zpřístupnění národní produkce „šedé literatury" se zabývá v současné době také Státní technická knihovna. Ve spolupráci s Odbornou komisí pro otázky elektronického zpřístupňování VŠKP hledá možnosti řešení a především také financování projektu, v rámci kterého by se vytvořil národní registr těchto prací.

5.10. Statistické zjišťování a roční výkazy vysokoškolských knihoven

5.10.1. Průběh a organizace statistického zjišťování

Statistické zjišťování vysokoškolských knihoven je prováděno podle zákona č. 89/1995 Sb., o státní statistické službě a ve znění pozdějších předpisů. Kromě zjišťování údajů o vysokoškolských knihovnách jsou zjišťovány také další údaje o vysokých školách (údaje o uchazečích, studentech, kolejích a menzách). Zpracování statistických údajů je organizováno **Ústavem pro informace ve vzdělávání (ÚIV)**, a to jeho Oddělením metodiky a zpracování dat pro vysoké školy. ÚIV je příspěvkovou organizací, řízenou MŠMT ČR a zastává funkce zejména v oblasti statistického zjišťování, provádění analýzy a prognózy stavu a rozvoje vzdělávacích systémů, včetně výzkumných úkolů. ÚIV také organizuje a koordinuje potřebné činnosti (nyní např. v oblasti reformy maturitních zkoušek). Poskytuje rovněž informační služby a vydává odborné publikace z oblasti školství a vzdělávání (41).

Pro jednotlivé oblasti statistických údajů vysokého školství zpřístupňuje ÚIV potřebné informace, pokyny a formuláře výkazů. Pro vykazování statistik vysokoškolských knihoven slouží **statistický výkaz V 21-01**, který je zpracováván jednotlivými centrálními a fakultními (v některých případech i ústavními) knihovnami. Pomocí pořizovacího programu je výkaz V 21-01 elektronicky zasílán pověřenému pracovišti vysoké školy k centrálnímu odeslání jednotlivých výkazů na ÚIV. Souběžně se odesílají klasickou poštou i vytištěné a podepsané výkazy.

Výkazy je nutno zpracovat každoročně, vždy začátkem ledna. Vykazují se v nich údaje za uplynulý kalendářní rok. Formulář pro rok 2006 zůstal beze změny, i když by bylo zapotřebí v něm provést některé úpravy. Metodické pokyny k vyplnění formuláře byly upraveny Asociací knihoven vysokých škol a jsou vystaveny společně se vzorem formuláře a pořizovacím programem na WWW stránkách ÚIV. Zpřístupněn je také přehled přijatých souborů včetně možnosti vstupu do vykázaných údajů jednotlivých vysokoškolských knihoven.

Výkazy obsahují položky s údaji o organizačním uspořádání knihovny, o knihovním fondu, o počtu registrovaných uživatelů, o službách knihovny, o počtu studijních míst, i o zaměstnancích knihovny.

5.10.2. Výsledky statistického zjišťování za rok 2006

Podle zveřejněných statistických výkazů za rok 2006 na webu ÚIV (42) byly pro potřeby této práce zpracovány údaje veřejných vysokých škol v ČR. Tabulky č. 1–5 uvedené na následujících stránkách č. 114-119 vyjadřují vždy sumarizované údaje za celou vysokou školu nebo univerzitu a dále obsahují celkový počet sledovaných údajů všech našich vysokoškolských knihoven. Data uvedená v tabulkách 2-5 jsou v komentáři porovnána s daty o vysokoškolských knihovnách za rok 2002 uveřejněnými v Koncepci rozvoje knihoven v ČR na léta 2004-2010 (43, příl.).

Zpracované souhrnné tabulky vypovídají o vysokoškolských knihovnách jako o významné součásti národního systému knihoven s velkým objemem odborných knihovních fondů, značným počtem registrovaných uživatelů a se širokým spektrem poskytovaných knihovnických a informačních služeb. Ke zlepšení situace by mělo dojít zejména v prostorovém vybavení knihoven a ve zvyšování počtu studijních míst. Rovněž počet pracovníků knihoven není pro zajišťování kvalitních služeb vysokoškolských knihoven dostačující. V oblasti vzdělání pracovníků knihoven by měl počet pracovníků s odborným knihovnickým vzděláním vysokoškolským nebo středoškolským značně převažovat nad počtem pracovníků se vzděláním v jiném oboru.

Tabulka č. 1: Typy vysokoškolských knihoven v roce 2006

č.	Univerzita	celoškolské	fakultní	ústavní	dílčí
1.	UK Praha	1	17	132	205
2.	ČVUT Praha	0	5	110	0
3.	VŠE Praha	1	1	50	1
4.	ČZU Praha	1	0	0	48
5.	VŠCHT Praha	1	0	32	0
6.	AMU Praha	0	3	0	10
7.	AVU Praha	1	0	0	1
8.	VŠUP Praha	1	0	1	0
9.	ZČU Plzeň	1	4	0	0
10.	UJEP Ústí nad Labem	0	5	0	1
11.	JU České Budějovice	0	5	2	55
12.	U Hradec Králové	1	0	2	0
13.	TU Liberec	1	1	0	0
14.	UPa Pardubice	1	0	0	1
15.	MU Brno	0	10	36	88
16.	VUT Brno	1	9	5	16
17.	MZLU Brno	1	0	0	99
18.	VFU Brno	1	0	0	3
19.	JAMU Brno	1	0	0	0
20.	UP Olomouc	1	0	0	0
21.	SU Opava	0	2	4	6
22.	UTB Zlín	1	0	12	0
23.	VŠP Jihlava	1	0	0	1
24.	VŠB -TU Ostrava	1	0	0	0
25.	OU Ostrava	1	0	28	0
Celkem		**19**	**62**	**414**	**535**

Tato tabulka poskytuje přehled o organizačním začlenění knihoven v rámci vysoké školy. Obsahuje počty celoškolských, fakultních, ústavních a dílčích knihoven na jednotlivých vysokých školách. V současné době existuje na našich 25 veřejných vysokých školách 19 celoškolských, 62 fakultních, 414 ústavních a 535 dílčích knihoven.

Většina vysokých škol buduje celoškolské knihovny, což je nepochybně účelné a efektivní, zejména v případě umístění vysoké školy a jejích fakult ve stejné lokalitě. Tato skutečnost se týká čtrnácti vysokých škol, které mají pouze centrální, nikoliv fakultní knihovny. Na pěti vysokých školách jsou zřízeny centrální knihovny, i když vedle nich existují také knihovny fakultní (UK Praha, VUT Brno, ZČU Plzeň, TU Liberec, VŠE Praha). V případě existence jedné centrální knihovny a více fakultních knihoven zabezpečují centrální knihovny spíše jen koordinační činnosti v oblasti knihovnických a informačních služeb, než samotné zajišťování těchto služeb (např. UK Praha

a VUT Brno). Na pěti vysokých školách nebyly zřízeny centrální knihovny, koordinační činnosti proto zabezpečují celoškolská odborná pracoviště (např. Výpočetní a informační centrum ČVUT Praha, Knihovnické a informační centrum MU Brno) nebo příslušná pověřená fakultní knihovna (např. AMU Praha).

Tabulka č. 2: Knihovní fond vysokoškolských knihoven v roce 2006

č.	Univerzita	celkový počet	volný výběr	roční přírůstek	EIZ na DVD, CD ROM	EIZ v síti	finance v Kč
1.	UK Praha	4576272	623552	78236	527	788	77014250
2.	ČVUT Praha	515923	81267	11802	71	151	10199494
3.	VŠE Praha	472161	39842	13518	0	34	6755360
4.	ČZU Praha	147184	3242	7971	1	21	2281288
5.	VŠCHT Praha	233151	80000	2614	2	50	15900000
6.	AMU Praha	163435	15391	4216	41	8	894584
7.	AVU Praha	57837	0	353	23	11	217114
8.	VŠUP Praha	64507	250	486	0	0	600000
9.	ZČU Plzeň	377527	184611	19953	0	30	6278405
10.	UJEP Ústí nad Labem	309893	54870	9532	57	71	2822452
11.	JU České Budějovice	426624	57568	11769	9	108	8222983
12.	U Hradec Králové	304676	135832	8098	1	8	3152452
13.	TU Liberec	162266	47000	6243	0	62	4400000
14.	UPa Pardubice	198253	87105	8898	9	28	7553251
15.	MU Brno	1612711	523330	56227	387	1921	21317587
16.	VUT Brno	298840	83202	16272	43	110	9905598
17.	MZLU Brno	384405	16800	10663	0	19	7208777
18.	VFU Brno	168909	7574	960	1	0	885000
19.	JAMU Brno	96107	7153	1633	0	0	575110
20.	UP Olomouc	626330	96000	19378	216	72	6153842
21.	SU Opava	135741	73438	7521	21	67	3495323
22.	UTB Zlín	60095	47742	7103	2	43	6385806
23.	VŠP Jihlava	24649	2886	583	0	2	250390
24.	VŠB -TU Ostrava	394435	94250	11183	2	16	8397910
25.	OU Ostrava	237333	31101	8546	6	25	3183732
Celkem		**12049264**	**2394006**	**323758**	**1419**	**3645**	**214050708**

Z tabulky vyplývá, že knihovní fond vysokoškolských knihoven tvoří celkem 12,049.264 knihovních jednotek (KJ). Ve volném výběru jsou vystaveny 2,394.006 KJ, roční přírůstek knihovních fondů činí 323.758 KJ. Knihovny zpřístupňují celkem 1.419 elektronických informačních zdrojů na nosičích CD - ROM nebo DVD a 3.645 elektronických informačních zdrojů v počítačových sítích. Finanční prostředky na nákup knihovního a informačního fondu dosáhly 214,050.708 Kč.

Z výše uvedených údajů vyplývá, že vysokoškolské knihovny poskytují kvalitní informační zázemí pro vysokoškolské vzdělávání i prostřednictvím svých obsáhlých knihovních fondů. Značnou pozornost věnují knihovny rovněž moderním trendům ve zpřístupňování aktuálních knihovních fondů ve volném výběru. Ani roční přírůstek těchto fondů není zanedbatelný. Jeho počet je většinou dán velikostí univerzity a jejích knihoven (průměrný roční přírůstek na univerzitu činí 12.950 KJ). Přibývají také zpřístupňované báze dat, zejména síťové. Jejich pořizování je podporováno řešením projektů v programu 1N.

S ohledem na přibývající množství knihovních fondů se zvyšují také finanční prostředky na jejich pořizování. Porovnávajíce statistické údaje vysokoškolských knihoven za rok 2006 se statistickými údaji o vysokoškolských knihovnách za rok 2002 (zveřejněnými v příloze Koncepce rozvoje knihoven v ČR na léta 2004 – 2010), zjišťujeme nárůst finančních prostředků za toto období o 42,761.708 Kč a nárůst knihovních fondů o 1,041.264 KJ. Je evidentní, že knihovny využívají různé možnosti pro získání finančních prostředků na rozvoj knihovních fondů, zejména řešením rozvojových projektů.

Tabulka č. 3: Služby vysokoškolských knihoven v roce 2006

č.	Univerzita	výpůjční celkem	MVS	MMVS	rešeršní	publikační	referenční	vzdělávací
1.	UK Praha	553561	17898	1809	5548	29	1246	490
2.	ČVUT Praha	88520	3360	1447	334	2	275	66
3.	VŠE Praha	148675	723	72	139	10	16	73
4.	ČZU Praha	48463	244	170	1077	30	15	21
5.	VŠCHT Praha	3842	1027	382	10	0	0	20
6.	AMU Praha	34441	19	0	1	770	20	13
7.	AVU Praha	7010	72	9	39	0	19	4
8.	VŠUP Praha	11623	7	8	0	0	11	3
9.	ZČU Plzeň	207897	1530	410	132	1	3	45
10.	UJEP Ústí nad Labem	62768	767	70	4	5	6	9
11.	JU České Budějovice	122424	3543	619	249	3	76	48
12.	U Hradec Králové	239896	723	170	309	0	0	32
13.	TU Liberec	33436	735	187	70	0	0	65
14.	UPa Pardubice	105397	2202	349	60	2	3	36
15.	MU Brno	531696	3836	370	1537	249	372	282
16.	VUT Brno	83077	3357	1175	148	6	340	78
17.	MZLU Brno	60201	1769	206	60	0	0	5
18.	VFU Brno	23373	810	415	25	0	0	11
19.	JAMU Brno	11891	120	21	20	0	20	25
20.	UP Olomouc	220308	5562	1148	265	0	35	566
21.	SU Opava	52238	1562	113	3	0	0	18
22.	UTB Zlín	59735	479	27	46	0	12	43
23.	VŠP Jihlava	7513	29	0	0	0	0	0
24.	VŠB -TU Ostrava	100120	2466	1727	46	0	0	14
25.	OU Ostrava	72657	1518	612	267	0	0	19
Celkem		**2890762**	**54358**	**11516**	**10389**	**1107**	**2469**	**1986**

Tabulka znázorňuje celkový přehled o počtu poskytovaných výpůjčních služeb (včetně MVS a MMVS), dále o počtu MVS, MMVS, rešeršních, publikačních, referenčních a vzdělávacích služeb. Za rok 2006 bylo poskytnuto *celkem 2,890.762 absenčních výpůjček, z nichž 54.358 výpůjček činily* meziknihovní výpůjční služby a 11.516 mezinárodní meziknihovní výpůjční služby. Bylo zpracováno 10.389 rešerší a vydáno 1.107 publikací. Počet poskytnutých referenčních a konzultačních služeb činil 2.469, avšak ne všechny knihovny tyto služby soustavně sledují a vykazují. V oblasti vzdělávacích služeb bylo uspořádáno 1.986 kurzů informačního vzdělávání, ovšem s různou obsahovou náplní i s rozdílným počtem hodin.

Vysoký počet poskytnutých služeb svědčí o nezbytnosti knihovnických a informačních pracovišť na vysokých školách i o jejich vytíženosti. Při srovnání se statistickými údaji za rok 2002 zveřejněnými v příloze Koncepce rozvoje

knihoven v ČR na léta 2004-2010, však klesl počet absenčních výpůjček o 892.238. Zaznamenaný pokles může být způsoben chybně vykazovanými údaji. Může být však také důsledkem zavádění a využívání prezenčních výpůjček ve studovnách, které nejsou statisticky sledovány.

Tabulka č. 4: Počet registrovaných uživatelů a počet míst ve studovnách vysokoškolských knihoven v roce 2006

č.	Univerzita	registrovaní uživatelé	počet míst ve studovnách	počet uživatelů na 1 místo
1.	UK Praha	91060	2214	41
2.	ČVUT Praha	26012	519	50
3.	VŠE Praha	12441	373	33
4.	ČZU Praha	11200	343	33
5.	VŠCHT Praha	1811	100	18
6.	AMU Praha	1533	72	21
7.	AVU Praha	320	20	16
8.	VŠUP Praha	411	50	8
9.	ZČU Plzeň	12995	493	26
10.	UJEP Ústí nad Labem	6669	249	27
11.	JU České Budějovice	11055	241	46
12.	U Hradec Králové	8745	136	64
13.	TU Liberec	12684	322	39
14.	UPa Pardubice	7454	310	24
15.	MU Brno	56282	1675	34
16.	VUT Brno	27537	769	36
17.	MZLU Brno	7021	350	20
18.	VFU Brno	2474	303	8
19.	JAMU Brno	980	32	31
20.	UP Olomouc	22875	765	30
21.	SU Opava	6571	171	38
22.	UTB Zlín	13123	225	58
23.	VŠP Jihlava	673	48	14
24.	VŠB -TU Ostrava	16449	250	66
25.	OU Ostrava	10961	174	63
Celkem		**369336**	**10204**	**36**

V našich vysokoškolských knihovnách bylo v roce 2006 registrováno celkem 369.336 uživatelů, kteří mají k dispozici 10.204 studijních míst. Poměr počtu studijních míst na jednoho uživatele činí v souhrnném poměru 1:36. Za ideální stav je považován poměr 1:6 až 1:12. Těmto parametrům odpovídá počet míst pouze v knihovně VŠUP v Praze (1:8) a na VFU v Brně (také 1:8). Vysoký počet studentů připadajících na jedno studijní místo se vyskytuje zejména na velkých univerzitách, např. na VŠB-TU v Ostravě, na Univerzitě

v Hradci Králové, na Ostravské univerzitě, na UTB ve Zlíně, na ČVUT v Praze a na Univerzitě Karlově v Praze.

Počet studijních míst by bylo zapotřebí v mnoha knihovnách podstatně navýšit, aby byly zabezpečeny studijní potřeby uživatelů knihoven. Často se stává, že i v knihovnách s poměrně dostatečnou kapacitou míst, bývají tato místa v určitých hodinách plně obsazena. Počet registrovaných uživatelů se oproti údajům z roku 2002 (43,příl.) zvýšil o 81.336, což je způsobeno vznikem nových univerzit, fakult a knihoven i nárůstem počtu studentů a uplatňováním forem studia podporujících samostatnou přípravu studentů.

Tabulka č. 5: Zaměstnanci vysokoškolských knihoven v roce 2006

č.	Univerzita	počet úvazků	VŠOV	VŠV	SŠOV	SŠV
1.	UK Praha	218,9	63,6	53,9	60,5	40,9
2.	ČVUT Praha	34,3	6,5	7,6	10,7	9,5
3.	VŠE Praha	53,4	7	12,7	12	21,7
4.	ČZU Praha	19,9	1,5	7,8	2	8,6
5.	VŠCHT Praha	6,3	1	1	3	1,3
6.	AMU Praha	13	4	2,5	4,5	2
7.	AVU Praha	2	2	0	0	0
8.	VŠUP Praha	3	1	0	1	1
9.	ZČU Plzeň	49	6	10	6,3	26,7
10.	UJEP Ústí nad Labem	22,1	2	5,6	1,3	13,2
11.	JU České Budějovice	31,8	8	6,5	10,8	6,5
12.	U Hradec Králové	13,5	2	2	5,5	4
13.	TU Liberec	16,8	2	2,6	8,3	3,9
14.	UPa Pardubice	20,1	3	2,9	9	5,2
15.	MU Brno	111,8	28	15,3	56	12,5
16.	VUT Brno	53,6	8	8	27	10,6
17.	MZLU Brno	16,5	6	3,5	6	1
18.	VFU Brno	9	3	0	4	2
19.	JAMU Brno	7	2	2	3	0
20.	UP Olomouc	68	11	13	19	25
21.	SU Opava	14,7	5	0	5,5	4,2
22.	UTB Zlín	12,6	2,6	5	2	3
23.	VŠP Jihlava	2	0	1	0	1
24.	VŠB -TU Ostrava	27,3	5,5	5,8	9	7
25.	OU Ostrava	36	5	3	25	3
Celkem		**862,6**	**185,7**	**171,7**	**291,4**	**213,8**

V tabulce je uveden celkový počet plných pracovních úvazků a počty pracovníků s vysokoškolským odborným knihovnickým vzděláním (VŠOV), s vysokoškolským vzděláním (VŠV), se středoškolským odborným

knihovnickým vzděláním (SŠOV) a se středoškolským vzděláním (SŠV), převedené na plné pracovní úvazky. Počet zaměstnanců v našich vysokoškolských knihovnách činil v přepočtu na plné pracovní úvazky 862,6. V knihovnách pracovalo:

185,7 pracovníků s vysokoškolským knihovnickým vzděláním

171,7 pracovníků s vysokoškolským vzděláním jiné specializace

291,4 pracovníků se středoškolským knihovnickým vzděláním

213,8 pracovníků se středoškolským neknihovnickým.

Od roku 2002, kdy pracovalo ve vysokoškolských knihovnách 782 pracovníků na plný pracovní úvazek (43,příl.), došlo k nárůstu pracovníků pouze o 80,6. Vzhledem ke vzniku nových vysokoškolských knihoven neodpovídá toto navýšení potřebám personálního zabezpečení knihoven a je možno konstatovat, že stav pracovníků knihoven je stále poddimenzován.

5.10.3. Statistický výkaz V 21- 01

I když jsou statistické údaje vykazovány jednotlivými vysokoškolskými knihovnami (což je jistě pro potřeby statistického šetření účelné), byly v této práci údaje sumarizovány, aby byla zřetelná celková úroveň našich vysokoškolských knihoven. V některých výkazech knihoven byly zaznamenány chybné údaje (zejména v počtu a přepočtu zaměstnanců). **Formulář V 21 – 01** by bylo vhodné aktualizovat, doplnit potřebné položky a odstranit tyto nevýstižné formulace:

1. V části IV. „Další služby" by se mělo označení služeb „Vzdělávací a výchovné akce pro uživatele" nahradit jednoznačným a současně používaným názvem **„ Kurzy informačního vzdělávání"**.
2. „Odbor. porady, konzultace pro knihovny" pak nahradit výrazem **„Referenční služby".**
3. Část VIII **„Uspořádání knihovny"** je nutno umístit na I. místo, nikoliv na místo VIII. a ještě chybně vřazené. Chybí také položka uvádějící počet míst u počítačů (samozřejmě s přístupem na internet).
4. V části VIII. „Uspořádání knihovny" vypustit výraz „knihovny areálové„ a ponechat jednoznačné označení **„knihovny fakultní"**. Výraz „areálové knihovny" se v naší odborné terminologii nevyskytuje, byl vytvořen uměle

a nazývány jsou takto pouze dvě knihovny na VUT v Brně, i když plní funkci fakultních knihoven.

5. V části V. **„Počet zaměstnanců knihovny“** se vyskytují některé chybně vykázané údaje knihoven a propočty spolu navzájem nekorespondují. Zadání údajů by bylo vhodné formulovat srozumitelněji, přestože jsou v metodických pokynech uvedeny vysvětlivky.
6. Část VII. „Automatizace knihovny“ by měla být změněna na **„Elektronické informační zdroje“** a položky v ní by měly být rozšířeny i o knihy a časopisy v elektronické podobě. „Automatizace knihovny“ může být další položkou, která zahrnuje např. používaný knihovní systém, samoobslužné půjčování, samoobslužné kopírování apod.

5.11. Perspektivy vývoje vysokoškolských knihoven

Vysokoškolské knihovny dosáhly v posledních letech podstatného zkvalitnění i rozšíření knihovních fondů a zpřístupnění elektronických informačních zdrojů. Došlo také k rozvoji technické a technologické infrastruktury. Podařilo se získat nové prostory knihoven, zmodernizovat a rozšířit stávající prostory nebo dokonce postavit budovy nové. Knihovny tak mohly zvýšit počet studijních míst a vystavit knihy ve volném výběru. Pokračující automatizace umožňuje knihovnám stále více využívat moderní technické prostředky.

V souladu s transformačními procesy, které se realizují na našich vysokých školách v oblasti vzdělávání, musí být i nadále vytvářeno kvalitní knihovnické a informační zázemí. Jeho prostřednictvím je nutno zabezpečovat potřebné informační zdroje a spolehlivé služby podporující výuku, studium a vědeckou činnost. Knihovny na vysokých školách by se měly stát strategickým místem, které ovlivní úroveň i kredit celé vysoké školy. Vysoká škola si bude stále více uvědomovat své důležité společensko-vědní postavení a povinnost vzdělávat odborníky, kteří nastoupí do praxe po ukončení studia, pravděpodobně v dalším desetiletí. Vysokoškolské knihovny budou participovat v této oblasti zajišťováním informačních zdrojů, aby pomohly budoucím odborníkům dosáhnout potřebných znalostí. Ve větší míře bude probíhat

i mezinárodní spolupráce mezi vysokoškolskými knihovnami příbuzných oborů a odborných profilů.

Je nezbytné, aby absolventi, kteří opouštějí vysokou školu, přinášeli do praxe nejen nejnovější poznatky a znalosti, ale také aby uměli vyhledat potřebné informace a dále je zpracovat. Vybavení knihoven a informačních center na vysoké škole by tedy mělo být co nejmodernější, aby i pedagogové mohli připravovat výuku s využitím informací, které průběžně získávají z klasických i elektronických informačních zdrojů. Podobně i vědečtí pracovníci musejí mít co nejaktuálnější informace o stavu a vývoji oboru své působnosti a předmětu výzkumné činnosti. Tyto informace mohou získávat nejen z odborné literatury, ale i z elektronických informačních zdrojů, u nichž se předpokládá pohotová aktualizace. Studenti pak musejí být vedeni k samostatnému výběru aktuálních dokumentů k vyučovaným předmětům, aby nezůstalo jen u studia ze zastaralých učebnic nebo skript.

Perspektiva nejbližšího desetiletí ve vysokoškolských knihovnických a informačních službách spočívá v integraci klasických a elektronických informačních zdrojů. Tištěné neperiodické i periodické informační zdroje nezaniknou a budou stále tvořit základ studijních dokumentů. Důraz by měl být však i nadále kladen na zpřístupňování a využívání elektronických informačních zdrojů, kde by měla stále více narůstat možnost širokého výběru databázových informačních zdrojů obsahujících sekundární informace. Následovně by se měl uživatelům umožnit přístup k vybraným zdrojům v plné textové podobě. Měly by přibývat i přístupy k databázím s plnými texty.

Budoucnost meziknihovních výpůjčních služeb je v systému „document delivery“, který umožňuje ponechat primární zdroj v místě jeho uložení a zaslat externím žadatelům pouze elektronické kopie dokumentu nebo jeho části. Tímto způsobem se dosáhne nejen snížení počtu potřebných výtisků ukládaných na více místech, ale také zachování neustálé přístupnosti dokumentů pro potřeby více uživatelů. Rovněž dostupnost vysokoškolských kvalifikačních prací, které mají na vysokých školách vysokou četnost výskytu a je možno je dosud půjčovat většinou jen prezenčně, se zpřístupňováním v elektronické podobě podstatně zvýší. Mezi klasickými zdroji existuje také řada vzácných dokumentů, které není možno zpřístupnit pro jejich špatný stav ani k prezenčnímu, natož k absenčnímu studiu. Možným řešením je digitalizace

těchto vybraných dokumentů, což je dalším důležitým úkolem nejbližšího období.

Vysoká úroveň knihovnických a informačních služeb je podmíněna také pravidelnou obnovou technických prostředků. Je nezbytné, aby používané počítače a další technické prostředky byly neustále na vyšší úrovni než je běžný standard. V rozpočtu vysoké školy by měly být pravidelně vyčleňovány finanční prostředky nejen na nákup knih, časopisů, elektronických zdrojů a databází, ale i na obnovu a modernizaci techniky.

V případech, kdy jsou vysokoškolské knihovny umístěny v nevhodných prostorách, by měla být neprodleně naplánována rekonstrukce nebo výstavba nové knihovny. Analyzovat by se mělo i umístění knihovny, aby se stala skutečným „srdcem" univerzity a nacházela se v těsné blízkosti svých uživatelů, tedy uprostřed studijních prostor, kde jsou soustředěni studenti, pedagogové a ústavy, v nichž se provádí vědecký výzkum. V minulosti mnohé knihovny využívaly provizorní prostory nebo jen upravené prostory, které byly původně určeny k jiným účelům a byly často i vzdáleny od místa výuky. I když je možno v zahraničí vidět například upravenou starou továrnu, která slouží dnes jako vysoce funkční vysokoškolská knihovna, jde spíše o výjimku, než zajímavé architektonické řešení. Rovněž prodlužování provozní doby informačních center a zajištění nepřetržitého přístupu k elektronickým informačním zdrojům prostřednictvím počítačových sítí je jedním z hlavních cílů budoucího období.

Vysokoškolská knihovna bude nadále tvořit základ podpory všech forem vysokoškolského studia. Bude nezbytné zvyšovat počet studijních míst a jejich vybavení počítači. V neposlední řadě bude třeba vzdělávat uživatele knihoven, aby nejen podrobně znali nabídku informačních zdrojů, ale dovedli se v ní orientovat a také ji náležitě využívat. Knihovny a informační centra budou působit i v oblasti vzdělávání uživatelů k informační gramotnosti.

V personální oblasti bude třeba, aby knihovníci a informační pracovníci absolvovali vysokoškolské vzdělání bakalářské a magisterské. Nebude stačit, aby znali jen dostupné informační zdroje, ale musejí mít také přehled o obsahu těchto zdrojů a způsobu přístupu k nim. Nároky a požadavky na profesionální výkony vysokoškolských knihovníků budou stále stoupat. Je proto zapotřebí usilovat o to, aby povolání knihovníka dosáhlo patřičného společenského

ocenění a také rovnocenného postavení s pedagogickými pracovníky v akademickém prostředí vysoké školy. Stejně tak je nutno usilovat i o jejich patřičné finanční ohodnocení.

Lze oprávněně předpokládat, že mnohé z těchto perspektiv se v dohledné době nepodaří uskutečnit, protože nebudou vytvořeny dostatečné finanční, technické ani personální podmínky. Navzdory tomu je však třeba usilovat o udržení a neustálé zvyšování úrovně knihovnických a informačních služeb na vysokých školách.

6. Závěr

Jedním z charakteristických rysů informační společnosti je růst množství informací, které jsou ukládány na elektronických médiích a zpřístupňovány prostřednictvím nových technologií. Rozpor mezi nárůstem informačních zdrojů a schopnostmi člověka je vyhledávat a zpracovávat je označován jako informační problém společnosti. Člověk vybavený informační gramotností by měl být schopen pracovat s novými technologiemi a nacházet potřebné informační zdroje. Vize dalšího vývoje by měla směřovat ke znalostní společnosti, která bude umět informace zpracovávat a proměňovat je ve znalosti (knowledge society).

Proto byly komisí při UNESCO s názvem „Vzdělávání pro 21. století" vypracovány všeobecně platné tendence vzdělávacích procesů. Tento dokument je doporučován jako základ a východisko pro vypracování národních vzdělávacích programů, které by však měly plně přihlížet k tradicím vzdělávání a také k jeho současnému stavu. Vzdělávací soustavy mají podporovat získávání obecných znalostí, přispívat k celkovému rozvoji osobnosti, včetně jejích tvůrčích schopností. Je třeba vychovávat zralé a zodpovědné jedince, schopné profesního uplatnění i harmonického života v globální společnosti. Důraz je kladen zejména na rozvoj středoškolského a vysokoškolského vzdělávacího systému a na potřebu dalšího vzdělávání v průběhu celého lidského života.

Vysokoškolská výuka má být výsledkem tvořivého výzkumu a má vést studenty k samostatné tvůrčí práci. Studenti musejí umět efektivně využívat dostupné informační zdroje. Vysokoškolské knihovny se tak stávají nepostradatelnou součástí každé vysoké školy, kde uplatňují svou nezastupitelnou roli ve vzdělávacím procesu. Jsou orientovány nejen na uchovávání a zpřístupňování lidského poznání, ale vytvářejí především potřebné informační zázemí pro vzdělávání budoucí inteligence i pro badatelskou činnost vědeckých pracovníků.

Knihovnické a informační zázemí vysoké školy má být vytvářeno v souladu s transformačními procesy, které se realizují na vysokých školách v oblasti výuky a výzkumu. Knihovny se musely přizpůsobit novým podmínkám v poskytování služeb, které zaznamenaly v posledním desetiletí mnoho

výrazných změn. Většinou jsou již transformovány v moderní informační instituce a poskytují služby v souladu s novými tendencemi vývoje, s podporou informačních technologií.

Vysokoškolské knihovny využívají při své činnosti automatizované knihovnické a informační systémy a nabízejí uživatelům přístup k mnoha druhům elektronických informačních zdrojů, lokálním i vzdáleným. Prostřednictvím projektových programů a sdružováním oborově blízkých knihoven do konsorcií je přístupna celá řada bází dat s bibliografickými i s faktografickými údaji. Jsou budovány souborné katalogy knihoven a poskytují se elektronické meziknihovní výpůjční služby systému „document delivery". Důraz je kladen i na zpřístupňování digitálních dokumentů a trvalé uchování knihovních sbírek.

Vedle elektronických dokumentů zpřístupňují knihovny stále také tištěné dokumenty. Oblast knihovnických služeb je zaměřena na referenční činnost, která vyžaduje nejen dostatek bibliografických zdrojů, ale také kvalifikovanou lidskou obsluhu. Knihovnická profese je rozšířena o nové oblasti činností. Z knihovníků se postupně stávají informační specialisté, konzultanti a pedagogové, kteří učí své uživatele vyhledávat a zpracovávat potřebné informace. To ovšem vyžaduje jejich vysokou míru profesionality, kvalifikovaného vzdělání a kontinuálního vzdělávání.

Transformační procesy našich vysokoškolských knihoven však ještě zdaleka nejsou ukončeny a je zapotřebí v nich nadále důsledně pokračovat. Zejména je nutno se zaměřit na poskytování kvalifikovaných referenčních služeb a na akvizici kvalitních knihovních fondů. Velmi důležité je zpřístupňování těchto fondů ve volném výběru studoven a zajištění odpovídajícího počtu studijních míst. Cílem dalšího rozvoje knihovnických a informačních služeb je vytvoření národního knihovního systému, který umožní propojení knihoven, jejich kooperaci a také zapojení do mezinárodní spolupráce. Ve větší míře má probíhat spolupráce mezi vysokoškolskými knihovnami příbuzných oborů a odborných profilů.

Přístupem k rozsáhlým informačním zdrojům byly vytvořeny podmínky pro samostatné vyhledávání a zpracovávání informací. K této činnosti však musejí být studenti důsledně vedeni svými pedagogy. Knihovníci prosazují zavedení informačního vzdělávání uživatelů formou povinného předmětu. Vzhledem

k stále významnější roli knihovníků je nutno změnit také jejich postavení v akademické obci vysoké školy.

Knihovny musejí bezpodmínečně akceptovat změny uskutečňované ve společnosti a zároveň musejí být schopny formulovat nové cíle pro budoucí období. Vědomosti představují jeden ze základních předpokladů rozvoje a jsou hlavním konkurenčním ukazatelem ve znalostní společnosti. Důsledkem digitální revoluce jsou i zásadní změny ve způsobu práce s informacemi. Respektování všech těchto skutečností je rozhodujícím faktorem, který ovlivňuje vzdělávací proces nejen současné, ale i budoucí generace. Knihovnická pracoviště lze považovat za naprosto nezbytnou součást vysokých škol. Postavení a význam vysokoškolských knihoven nebude ani v budoucnu klesat, naopak knihovny budou s využitím nejmodernějších prostředků tvořit základní pilíře vzdělávací, pedagogické a vědecké činnosti vysokých škol.

Seznam použité literatury

Soupis citované literatury

(Soupis citované literatury koresponduje číselně s odkazy v textu a abecedně s Bibliografickým soupisem použité literatury).

1. CEJPEK, Jiří. Globalizace, informace a vize vzdělanostní společnosti. In: Knižničná a informačná veda: zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského.
2. VLASÁK, Rudolf. Světový informační průmysl.
3. CEJPEK, Jiří. Informace, komunikace a myšlení.
4. Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích: encyklopedie Diderot, 2.sv.
5. CEJPEK, Jiří. Informace, komunikace a myšlení.
6. LÉVY, Pierre. Kyberkultura: zpráva pro Radu Evropy v rámci projektu nové technologie: kulturní spolupráce a komunikace.
7. Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích: encyklopedie Diderot, 8.sv.
8. Učení je skryté bohatství: zpráva Mezinárodní komise UNESCO: vzdělávání pro 21. století.
9. Bílá kniha: národní program vzdělávání v České republice.
10. CEJPEK, Jiří. Knihovnictví v širších souvislostech - vzdělání a povolání. In: CASLIN 2000: vzdělávání knihovníků: 7. mezinárodní seminář: sborník příspěvků.
11. Bílá kniha: národní program vzdělávání v České republice.
12. MECHLOVÁ, Erika. Distanční vzdělávání a eLearning. In: Mezinárodní konference RUFIS 2002: úloha univerzit v budoucí informační společnosti: sborník příspěvků.
13. Koncepce státní informační politiky ve vzdělávání: usnesení vlády č.525/1999 z 31.5.1999, bod III.3. Praha: MŠMT ČR a MK ČR.
14. CEJPEK, Jiří. Transformace a integrace knihoven českých vysokých škol. In: Celostátní porada knihovníků vysokých škol: sborník příspěvků. 1994.
15. VLASÁK, Rudolf. Světový informační průmysl.
16. BEDNAR, Marie. Strategické plánování knihoven v 21. století - v době rapidních změn a omezených prostředků. In: Sborník příspěvků ze semináře Knihovny budoucnosti. 1998.
17. KUBA, Ladislav a PILAŘ, Tomáš. Knihovna filozofické fakulty v Brně. Architekt: nezávislý měsíčník architektů [online]. 2002, č. 4.
18. KRČMÁŘOVÁ, Gabriela. Cesnet2 jako síť národního výzkumu. In: Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference.
19. CEJPEK, Jiří. Informace, komunikace a myšlení.
20. HOUŠKOVÁ, Zlata. Perspektivy kontinuálního vzdělávání knihovníků. In: Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference.
21. CEJPEK, Jiří. Informace, komunikace a myšlení.
22. SKIP. Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky. Programové prohlášení [online].
23. Základní program Asociace knihoven vysokých škol České republiky [online].
24. RAMAJZLOVÁ, Barbora. Vysokoškolské knihovny - dnes a zítra. In: Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference.
25. Ceny INFORUM [online].

26. Koncepce rozvoje knihoven v České republice na léta 2004-2010: usnesení vlády České republiky ze dne 7. července 2004 č. 679 [online].
27. Zákon 341 ze dne 24. května 2006, kterým se mění zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) ve znění zákona č. 1/2005 Sb. Sbírka zákonů, 2006, č. 105.
28. KOLÁŘOVÁ, Mária. Mezinárodní meziknihovní služba prostřednictvím Virtuální polytechnické knihovny. In: Knihovny současnosti 2003: sborník z 11. konference.
29. RICHTER, Vít. Špatná zpráva o úspěšném rozvoji českých veřejných knihoven. In: Knihovny současnosti 2006: sborník z 14. konference.
30. BALÍKOVÁ, Marie. Harmonizace věcné katalogizace v Česku: realita. In: Knihovny současnosti 2006: sborník z 14. konference.
31. STOKLASOVÁ, Bohdana a KRBEC, Pavel. Integrovaný přístup k informacím prostřednictvím Jednotné informační brány. Národní knihovna: knihovnická revue, 2002, roč.13, č.4.
32. KOLÁŘOVÁ, Mária a ŠVASTOVÁ, Zuzana. Projekt Virtuální polytechnická knihovna. In: Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference.
33. SCOPUS – je světově největší placená abstraktová, citační a referenční databáze [online].
34. Elektronické informační zdroje na vysokých školách v ČR [online].
35. Sdělení komise Evropského parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a výboru regionů: i2010: Digitální knihovny [online].
36. IVIG odborná komise pro informační vzdělávání a informační gramotnost na vysokých školách: cíle odborné komise [online].
37. MYŠKOVÁ, Petra a PAPÍK, Richard. Šedá literatura v době internetu. In: Knihovny současnosti 2006: sborník z 14. konference.
38. NOVÁK, Petr. Šedá literatura v STK: nové aktivity, nové obzory. In: Knihovny současnosti 2006: sborník z 14. konference.
39. BROŽEK, Ivo. Diplomové práce ve fondech českých knihoven a archivů. In: Knihovny současnosti 2006: sborník z 14. konference.
40. Zákon 552 ze dne 20. prosince 2005, kterým se mění zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony. Sbírka zákonů, 2005, č. 188.
41. Ústav pro informace ve vzdělávání: O ÚIV [online].
42. Ústav pro informace ve vzdělávání: přehled o dodaných datech výkazu V 21-01 [online].
43. Koncepce rozvoje knihoven v České republice na léta 2004-2010: usnesení vlády České republiky ze dne 7. července 2004 č. 679 [online].

Bibliografický soupis použité literatury

1. ANDREJČÍKOVÁ, Naděžda. Hybridná knižnica - knižnica budúcnosti? In: *Automatizace knihovnických procesů - 8: sborník z 8. ročníku semináře pořádaného v Liberci ve dnech 24.-25.dubna 2001.* Praha: ČVUT, 2001. s.122-125. ISBN 80-01-02-366-4.
2. BALÍKOVÁ, Marie. Harmonizace věcné katalogizace v Česku: realita. In: *Knihovny současnosti 2006: sborník ze14. konference, konané ve dnech 12.-14.září 2006 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2006. s.138 - 146. ISBN 80-86249-41-7.
3. BARTOŠEK, Miroslav a FAITOVÁ, Miloslava. Přehled elektronických informačních zdrojů pro vědu a výzkum. In: *Mezinárodní konference RUFIS 2001: úloha univerzit v budoucí informační společnosti: sborník příspěvků.* Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2001. s. 7-20. ISBN 80-7082-783-1.
4. BARTOŠEK, Miroslav a ŠILHÁNEK, Jaroslav. Akademická konsorcia na elektronické informační zdroje: historie a přehled současných aktivit. In: *Knihovny současnosti 2000: sborník z 8. konference, konané ve dnech 19.-21.září 2000 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2000. s.184-199. ISBN 80-86249-09-3.
5. BEDNAR, Marie. Strategické plánování knihoven v 21. století - v době rapidních změn a omezených prostředků. In*: Sborník příspěvků ze semináře Knihovny budoucnosti.* Brno: Masarykova univerzita, 1998. s.13-28. ISBN 80-210-1760-0.
6. *Bílá kniha: národní program vzdělávání v České republice.* Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2001. 98 s. ISBN 80-211-0372-8.
7. BOROVANSKÝ, Vladimír T. Organizace a řízení univerzitních knihoven v USA. *Knihovny vysokých škol*, 1993, roč. 1, č. 1-2, s. 30-40.
8. BROŽEK, Ivo. Diplomové práce ve fondech českých knihoven a archivů. In: *Knihovny současnosti 2006: sborník ze14. konference, konané ve dnech 12.-14.září 2006 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2006. s.314-326. ISBN 80-86249-41-7.
9. BURTON, Graeme a JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií.* 1.vyd. Brno: Barrister& Principal, 2001. 392 s. ISBN 80-85947-67-6.
10. CAIRNCROSS, Frances. *Konec vzdálenosti: jak komunikační revoluce změní naše životy.* Přel. M. Bartoň. Brno: Computer Press, 1999. 291 s. Přel. z: The Death of Distance. ISBN 80-7226-155-X.
11. CEJPEK, Jiří. Globalizace, informace a vize vzdělanostní společnosti. In: *Knižničná a informačná veda: zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2002, roč.19. s.7-17. ISBN 80-223-1728-4.
12. CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení.* Praha: Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4.
13. CEJPEK, Jiří. K blízké budoucnosti knihoven. *Duha: informace o knihách a knihovnách z Moravy*, 2001, roč.15, č.2, s. 3-6. ISSN 0862-1985.

14. CEJPEK, Jiří. Knihovnictví v širších souvislostech - vzdělání a povolání. In: *CASLIN 2000: vzdělávání knihovníků:7. mezinárodní seminář: sborník příspěvků.* Olomouc: Vydavatelství univerzity Palackého, 2000. s. 124 - 129. ISBN 80-244-0247-5.
15. CEJPEK, Jiří. Mění se povolání i vzdělání knihovníků. In: *Knihovny současnosti 1999: sborník ze 7. konference, konané ve dnech 14.-16.září 1999 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 1999. s.175 –180. ISBN 80-86249-04-2.
16. CEJPEK, Jiří. Transformace a integrace knihoven českých vysokých škol. In: *Celostátní porada knihovníků vysokých škol: sborník příspěvků.* Praha: Komise pro vysokoškolské knihovny při Radě vysokých škol, 1994. s. 5-13.
17. *Ceny INFORUM* [online]. c2002 [cit.2003-04-01]. Dostupný na WWW: <http://www.inforum.cz/inforum2002/ceny.htm>.
18. CLAYTON, Peter and GORMAN, G.E. *Managing information resources in libraries: collection management in theory and practice.* 1st ed. London: Library Association Publishing, 2001. 272 p. ISBN 1-85604-297-9.
19. CORNISH, Graham. Knihovníci - „smiřitelé" v novém elektronickém světě. *Národní knihovna: knihovnická revue*, 2001, roč. 12, č. 1, s. 12-14. ISSN 0862-7487.
20. DasGUPTA, Krishna. Knihovny budoucnosti a úloha profesionálních pracovníků v oblasti informací. In: *Sborník příspěvků ze semináře Knihovny budoucnosti. Brno*: Masarykova univerzita, 1998. s. 59 – 74. ISBN 80-210-1760-0.
21. DYSON, Esther. *Release 2.1: vize života v digitálním věku*. Přel. O. Pacholík. 1. vyd. Praha: Management Press, Softwarové noviny, 2001. 287 s. Přel. z: Release 2.1. A Design for Living. ISBN 80-7261-030-9.
22. *Elektronické informační zdroje na vysokých školách v ČR* [online]. 2006-10-18 [cit.2007-02-09]. Dostupný na WWW: <http://vs-eiz.zcu.cz/>.
23. HAINES, Margaret. *The Future of Libraries in the Information Society: the UK Library and Information Commission´s Vision*. Alexandria, 1998, vol.10, 2, p. 131-142. ISSN 0955-7490.
24. HOROVÁ, Iva. Jak vysoké školy pokročily ve zpřístupňování „své" šedé literatury tj. vysokoškolských kvalifikačních prací. In: *Knihovny současnosti 2006: sborník ze14. konference, konané ve dnech 12.-14.září 2006 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2006. s.327-335. ISBN 80-86249-41-7.
25. HOUŠKOVÁ, Zlata. Perspektivy kontinuálního vzdělávání knihovníků. In: *Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference, konané ve dnech 24.-26.září 2002 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2002. s.329 –333. ISBN 80-86249-18-2.
26. HOUŠKOVÁ, Zlata. Regionální vzdělávací centra a vzdělávání v kraji. In: *Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference, konané ve dnech 24.-26.září 2002 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2002. s.140 –146. ISBN 80-86249-18-2.
27. *IVIG odborná komise pro informační vzdělávání a informační gramotnost na vysokých školách: cíle odborné komise* [online]. 2007-03-01 [cit.2007-02-02]. Dostupný na WWW: <http://knihovny.cvut.cz/ivig/.html>.

28. JEŽEK, František a MATYSKA, Luděk. Informační technologie ve vzdělávání. In: *Mezinárodní konference RUFIS 2002: úloha univerzit v budoucí informační společnosti: sborník příspěvků.* Brno: Vysoké učení technické, 2002. s. 12-20. ISBN 80-86510-40-9.
29. KNOLL, Adolf. Nové typy dokumentů a role knihoven. *Duha: informace o knihách a knihovnách z Moravy*, 2001, roč.15, č.2, s. 11-14. ISSN 0862-1985.
30. KOLÁŘOVÁ, Mária. Mezinárodní meziknihovní služba prostřednictvím Virtuální polytechnické knihovny. In: *Knihovny současnosti 2003: sborník ze11. konference, konané ve dnech 16.-18.září 2003 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2003. s.297-303. ISBN 80-86249-23-9.
31. KOLÁŘOVÁ, Mária a ŠVASTOVÁ, Zuzana. Projekt Virtuální polytechnická knihovna. In: *Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference, konané ve dnech 24.-26.září 2000 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2002. s.369-378. ISBN 80-86249-18-2.
32. *Koncepce rozvoje knihoven v České republice na léta 2004-2010:* usnesení vlády České republiky ze dne 7. července 2004 č. 679 [online]. 2006-08-02 [cit.2007-02-02]. Dostupný na WWW: <http://knihovnam.nkp.cz/docs/Koncepce04_10.doc>.
33. *Koncepce státní informační politiky ve vzdělávání*: usnesení vlády č.525/1999 z 31.5.1999, bod III.3. Praha: MŠMT ČR a MK ČR, 2000. 72 s.
34. KRČMÁŘOVÁ, Gabriela. Cesnet2 jako síť národního výzkumu. In: *Knihovny současnosti 20002: sborník z 10. konference, konané ve dnech 24.-26.září 2002 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2002, s.86-93. ISBN 80-86249-18-2.
35. KUBA, Ladislav a PILAŘ, Tomáš. Knihovna filozofické fakulty v Brně. *Architekt: nezávislý měsíčník architektů* [online]. 2002, č.4, s. 17-23. [cit. 2003-05-04]. Dostupný na WWW: <http://www.casopis-architekt.cz/architekti_02/arch_04/Tema2.htm>. ISSN 0862-7010.
36. LASS, Andrew. Knihovna aneb smysl místa a význam přístupu: meditace o Borgesovi, knihovnách, invalidních vozících a informačním věku. *Architekt: nezávislý měsíčník architektů* [online]. 2002, č.4, s. 13-16. [cit. 2003-05-04]. Dostupný na WWW: <http://www.casopis-architekt.cz/architekti_02/arch_04/Tema2.htm>. ISSN 0862-7010.
37. LÉVY, Pierre. *Kyberkultura: zpráva pro Radu Evropy v rámci projektu Nové technologie: kulturní spolupráce a komunikace.* Přel. M. Kašpar aj. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000. 229 s. Přel. z: Cyberculture: rapport au Conseil de l´Europe. ISBN 80-246-0109-5.
38. McCLAMROCH, Jo and BYRD, Jacqueline J. and SOWELL, Steven L. Strategic Planning. *Journal of Academic Librarianship* [online]. 2001, vol. 27, no.5, p. 372-379. [cit. 2003-03-12]. Dostupný na WWW: <http://web7.epnet.com/citation.asp?tb=1&_ug=dbs+4+ln+en%2Dus+sid+E41DD4DA%2>. ISSN 0099-1333.
39. McLUHAM, Marshal. *Jak rozumět médiím: extenze člověka.* Přel. M. Calda. Praha: Odeon, 1991. 348 s. Přel. z: Understanding Media: The Extensions of Man. ISBN 80-207-0296-2.

40. MECHLOVÁ, Erika. Distanční vzdělávání a eLearning. In: *Mezinárodní konference RUFIS 2002: úloha univerzit v budoucí informační společnosti: sborník příspěvků.* Brno: Vysoké učení technické, 2002. s. 71-80. ISBN 80-86510-40-9.
41. MYŠKOVÁ, Petra a PAPÍK, Richard. Šedá literatura v době internetu. In: *Knihovny současnosti 2006: sborník ze14. konference, konané ve dnech 12.-14.září 2006 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2006. s.279-284. ISBN 80-86249-41-7.
42. NEGROPONTE, Nicholas. *Digitální svět.* Přel. P. Koubský. 1. vyd. Praha: Management Press, 2001. 207 s. Přel. z: Being Digital. ISBN 80-7261-046-5.
43. NOVÁK, Petr. Šedá literatura v STK: nové aktivity, nové obzory. In: *Knihovny současnosti 2006: sborník ze14. konference, konané ve dnech 12.-14.září 2006 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2006. s.285-306. ISBN 80-86249-41-7.
44. *Odborná komise pro otázky elektronického zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací* [online]. 2005 [cit.2006-02-04]. Dostupný na WWW: <http://www.evskp.cz>
45. PROCHÁSKOVÁ, Iva a RAMAJZLOVÁ, Barbora. Knihovní zákon a národní knihovní systém z pohledu vysokoškolské knihovny. In: *Knihovny současnosti 2002: sborník z konference, konané ve dnech 24.-26.září 2002 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2002. s.123-131. ISBN 80-86249-18-2.
46. PSOHLAVEC, Stanislav. Z39.50 versus (?) XML. *Národní knihovna: knihovnická revue* [online]. 2001, roč.12, č.1, s. 45-46. [cit. 2003-03-16]. Dostupný na WWW: <http://full.nkp.cz/nkkr/NKKR0204/0204250.html>. ISSN 0862-7487.
47. RAMAJZLOVÁ, Barbora. Informační výchova - klíčový problém vysokoškolských knihoven? In: *Knihovny současnosti 2000: sborník z 8. konference, konané ve dnech 19.-21.září 2000 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2000. s.210 -213. ISBN 80-86249-09-3.
48. RAMAJZLOVÁ, Barbora. Vysokoškolské knihovny - dnes a zítra. In: *Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference, konané ve dnech 24.-26.září 2002 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2002. s. 334-339. ISBN 80-86249-18-2.
49. REINER, Laura and SMITH, Allen. Academic Libraries. *Journal of Academic Librarianship* [online]. 2003,vol.29, no.1. p.58-67. [cit. 2003-03-12] Dostupný na WWW: <http://web20.epnet.com/citation.asp?tb=1&_ug=dbs+1%2C4+ln+en%2Dus+sid+BAB2A>. ISSN 0099-1333.
50. RICHTER, Vít. Návrh nové strategie rozvoje knihoven 2003-2005. In: *Knihovny současnosti 2002: sborník z 10. konference, konané ve dnech 24.-26.září 2002 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2002. s.259 - 265. ISBN 80-86249-18-2.
51. RICHTER, Vít. Špatná zpráva o úspěšném rozvoji českých veřejných knihoven. In: *Knihovny současnosti 2006: sborník ze14. konference, konané ve dnech 12.-14.září 2006 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2006. s.16 –42. ISBN 80-86249-41-7.

52. RYYNANEN, Mirja. Report on the Green Paper on the role of libraries in the modern world. [online]. Brusels: Committee on Culture, Youth, Education and the media, 1998. [cit.2003-04-12]. Dostupný na WWW: < http://www.cordis.lu/libraries/en/reportrole.html>.
53. *SCOPUS – je světově největší placená abstraktová, citační a referenční databáze* [online]. 2005 [cit.2007-02-14]. Dostupný na WWW: <http://www.suweco.cz/cz/scopus/scopus.htm>.
54. *Sdělení komise Evropského parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a výboru regionů: i2010: Digitální knihovny* [online]. 2005 [cit.2007-02-10]. Dostupný na WWW: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/cs/com/2005/com2005_0465cs01.pdf>.
55. *SKIP. Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky. Programové prohlášení* [online]. c2003 [cit.2003-03-27]. Dostupný na WWW: < http://www.nkp.cz/o_knihovnach/konsorcia/skip/progprohl.htm>.
56. *Služby veřejných knihoven: směrnice IFLA/UNESCO pro rozvoj.* Přel. A. Malá. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků, 2002. 127 s. Aktuality SKIP, sv. 20. Přel. z: The Public Library Service: IFLA/UNESCO Guidelines for Development. ISBN 80-85851-14-8.
57. STEINEROVÁ, Jela. Informačná spoločnosť a knižnice. In *Aplikácia zahraničných skúseností v slovenských a českých knižniciach: materiály z pracovného seminára Bratislava 19.-20.6.1995.* Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1995, s. 5-14.
58. STOKLASOVÁ, Bohdana. Jednotná informační brána CASLIN. *Ikaros* [online]. 2002, č.2 [cit.2003-03-12]. Dostupný na WWW: <http://ikaros.ff.cuni.cz/2002/c02/jib.htm>. ISSN 1212-5075.
59. STOKLASOVÁ, Bohdana. Jednotná informační brána jako služba i výzva pro české univerzity. In: *Mezinárodní konference RUFIS 2002: úloha univerzit v budoucí informační společnosti: sborník příspěvků.* Brno: Vysoké učení technické, 2002, s. 101-110. ISBN 80-86510-40-9.
60. STOKLASOVÁ, Bohdana. Přežije formát UNIMARC rok 2003?*: Ikaros* [online]. 2001, č.9 [cit.2001-09-01]. Dostupný na WWW: <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200208358>. ISSN 1212-5075.
61. STOKLASOVÁ, Bohdana a KRBEC, Pavel. Integrovaný přístup k informacím prostřednictvím Jednotné informační brány. *Národní knihovna: knihovnická revue,* 2002, roč.13, č.4, s.225-249. ISSN 0862-7487.
62. STÖCKLOVÁ, Anna. O automatizaci knihoven podesáté. *Národní knihovna*, 1999, roč. 10, č.5, s. 237-238. ISSN 0862-7487.
63. SVOBODA, Martin. Přežili rok 2000, a co teď? In: *Automatizace knihovnických procesů – 8: sborník z 8. ročníku semináře pořádaného v Liberci ve dnech 24.-25.dubna 2001.* Praha: ČVUT, 2001, s. 5-13. ISBN 80-01-02-366-4.
64. ŠILHÁNEK, Jaroslav. Poslání a funkce vysokoškolských knihoven. In: *Knihovny současnosti 2001: sborník z 9. konference, konané ve dnech 11.-13.září 2002 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2001. s.237-240. ISBN 80-86249-14-X.

65. ŠMILAUER, Bohdan. Portál STM konsorcia dvanácti knihoven. In: *Knihovny současnosti 2001: sborník z 9. konference, konané ve dnech 11.-13.září 2002 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 2001. s.237-240. ISBN 80-86249-14-X.
66. TKAČÍKOVÁ, Daniela. Elektronické knihy, čtenáři a knihovny - jde to dohromady? In: *Automatizace knihovnických procesů - 8: sborník z 8. ročníku semináře pořádaného v Liberci ve dnech 24.-25.dubna 2001.* Praha: ČVUT, 2001, s. 14-26. ISBN 80-01-02-366-4.
67. TKAČÍKOVÁ, Daniela. Knihovny a digitální věk: několik poznámek o vlivu Internetu na postavení knihovníků a knihoven. In*: Knihovny současnosti 1998: sborník ze 6. konference, konané ve dnech 20.-22. října 1998 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 1998. s.145 –149. ISBN 80-86249-01-8.
68. TOFFLER, Alvin. *Šok z budoucnosti.* Přel. S. Mundil. 1. vyd. Praha: Práce, 1992. 284 s. Přel. z: Future Shok. ISBN 80-208-0160-X.
69. *Učení je skryté bohatství: zpráva Mezinárodní komise UNESCO Vzdělávání pro 21. století.* Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1997. 125 s.
70. *UNESCO Public Library Manifesto 1994* [online]. [cit. 2002-11-03]. Dostupný na WWW: <http:www.unesco.org/webworld/libmanif/libraman.htm>.
71. *Ústav pro informace ve vzdělávání: o ÚIV* [online]. 2006 [cit.2007-02-14]. Dostupný na WWW: <http://www.uiv.cz/clanek/1/10>.
72. *Ústav pro informace ve vzdělávání: přehled o dodaných datech výkazu V 21-01.* [online]. 2007 [cit.2007-02-14]. Dostupný na WWW: <http://dsia.uiv.cz/kdokdyco21.html>.
73. VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře.* Přel. A. Otoupalík. Praha: Svoboda,1979. 430 s. Přel. z: De architectura libri decem.
74. VLASÁK, Rudolf. Knihovny elektronické versus knihovny kamenné. In: *Inforum 2000.* [online] [cit.2001-04-15]. Dostupný na WWW: <http://www.inforum2000/prednasky/knihovnyelektr.htm>.
75. VLASÁK, Rudolf. Soudobé trendy ve vysokoškolském knihovnictví průmyslově vyspělých zemí. *Knihovny vysokých škol*, 1993, roč. 1, č. 1-2. s. 66-76.
76. VLASÁK, Rudolf. *Světový informační průmysl.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. 341 s. ISBN 80-7184-840-9.
77. VLASÁK, Rudolf. Vzdělávání knihovníků na Univerzitě Karlově. In: *Knihovny současnosti 1999: sborník ze 7. konference, konané ve dnech 14.-16.září 1999 v Seči u Chrudimi.* Brno: Sdružení knihoven ČR, 1999. s.181 –185. ISBN 80-86249-04-2.
78. *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích: encyklopedie Diderot.* 2. svazek, c-f. 2.nezm. vyd. Praha: DIDEROT, 2002, 534 s. ISBN 80-86613-02-X.
79. *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích: encyklopedie Diderot.* 8. svazek, t-ž. 2.nezm vyd. Praha: DIDEROT, 2002, 493 s. ISBN 80-86613-08-9.
80. WALSH, Virginia. Budoucnost knihovnické profese. *Národní knihovna: knihovnická revue*, 2001, roč. 12, č. 1, s. 15-17. ISSN 0862-7487.

81. *Základní program Asociace knihoven vysokých škol České republiky* [online]. c2003. [cit. 2003-03-26]. Dostupný na WWW: <http://www.akvs.cz/uvod.html >.
82. Zákon 111 ze dne 22. dubna 1998 o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách). *Sbírka zákonů*, 1998, č. 39, s. 5388-5419.
83. *Zákon 121 ze dne 7. dubna 2000 o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon)* [online]. c2000 [cit.2003-03-05]. Dostupný na WWW: <http://www.nkp.cz/o_knihovnach/00-121.htm>.
84. *Zákon 183/2000 Z.z. z 12. mája 2000 o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplneni zákona č. 68/1997 Z.z. o Matici slovenskej* [online]. c2001. [cit.2003-03-31]. Dostupný na WWW: <http://www.culture.gov.sk/main/file.php3?ida=230&file=file222.html >.
85. *Zákon 257 ze dne 29. června 2001 o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon)* [online]. c2001. [cit.2002-10-14]. Dostupný na WWW: <http://www.nkp.cz/o_knihovnach/Zakon257.htm>.
86. Zákon 341 ze dne 24. května 2006, kterým se mění zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) ve znění zákona č. 1/2005 Sb. *Sbírka zákonů, 2006*, č. 105.,s.4334.
87. Zákon 398 ze dne 10. srpna 2006: úplné znění zákona č.121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), jak vyplývá z pozdějších změn. *Sbírka zákonů*, 2006, č.126, s. 5506-5540.
88. Zákon 552 ze dne 20. prosince 2005, kterým se mění zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony. *Sbírka zákonů, 2005*, č. 188, s. 10766-10773.
89. Zákon 499 ze dne 23. září 2004 o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů. *Sbírka zákonů*, 2004, č. 173. s. 9742-3011.

Seznam zkratek

AiP	Albertina icome Praha
AACR2	Anglo-american Cataloguing Rules 2
AKVŠ ČR	Asociace knihoven vysokých škol České republiky
ALA	American Library Association
CASLIN	Czech and Slovak Library Information Network
CD-ROM	Compact Disc - Read only Memory
CDS/ISIS	Computerized Documentation Services/Integrated Set of Information Systems
CESNET	Czech Education and Scientific Network
CPVŠK	Celostátní porada vysokoškolských knihoven
ČVUT	České vysoké učení technické
DVD	Digital Video Disc
EAGLE	European Association for Gray Literature Exploitation
ECDL	European Computer Driving Licence
FRVŠ	Fond rozvoje vysokých škol
IFLA	International Federation of Library Associations and Institutions
INVIK	Integrovaná virtuální knihovna
IVIG	Informační vzdělávání a informační gramotnost
FID	Féderation Internationale dé Documentation
KIV	Knihovnictví a informační vědy
KJ	Knihovní jednotka
KKL	Knihovna knihovnické literatury
MAKS	Modulární automatizovaný knihovnický systém
MARC 21	Machine-Readable Catalogue 21
MOLIN	Moravian Library Information Network
MK ČR	Ministerstvo kultury České republiky
MŠMT ČR	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky
MU	Masarykova univerzita
NK ČR	Národní knihovna České republiky
OCLC	Online Computer Library Center
OPAC	Online Public Access Catalog
OSN	Organizace spojených národů

SIGLE	System for Information for Gray Literature in Europe
SDRUK	Sdružení knihoven
SKIP	Sdružení knihovníků a informačních pracovníků
STK	Státní technická knihovna
ÚISK	Ústav informačních studií a knihovnictví
ÚIV	Ústav informací ve vzdělávání
UNESCO	United Nations Educational Scientific and Cultural Organization
UNIMARC	Universal Machine - Readable Catalogue
VUT	Vysoké učení technické
VPK	Virtuální polytechnická knihovna
VŠKP	Vysokoškolské kvalifikační práce
WWW	World Wide Web